

225

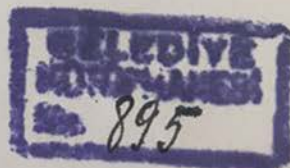
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿ ԿՕՇԿԱՐԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԵՐԲ ԱՅԼԵԻՍ ԶԵՆ ՍԻՐԵՐ

ՔՕՂԸ

ՎԵՊԸ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1914

ԱՐԾԻՒՆ

ՀԱՅԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ,
№ 229

ԵՐԲ ԱՅԼԵԻՍ ԶԵՆ ՍԻՐԵՐ

Ա.

Երեք-չորս օրէ ի վեր կը ծիւնէր անընդհատ: Կապարագոյն երկինքը կը ցածնար ու պիտի փլէր կարծես փայտաշէն ու հինցած տուններուն վրայ՝ որոնք արդէն ծածկուած էին համայնատարած սպիտակութիւնով. տանիքները կը կքէին հանդարտօրէն եւ յամառ կերպով իջնող ծիւնի ծանրութենէն. նեղ փողոցները գրեթէ ամայի էին, ուր հազիւ մէկ քանի անտէր շուներ սրսփալով ցուրտէն կը քաշքշուէին եւ գիշերն ի բուն կ'ոռնային անողորմ երկինքին: Առաւօտ եւ երեկոյ ծիւնի այդ թանձր դէզերը հիւսիսային հովէն սառելով կը քարանային, ու պատուհաններուն վրայ միայն տուններու ներքին տաքութենէն մասնակիօրէն հալելով, քմահաճ ձեւեր, ծիւնեղէն ժանեակներ կը յօրինէին: Երբեմն տժգոյն ու վտիտ դէմք մը կ'երեւար մէկ կամ միւս պատուհանին շրջանակին մէջ ու երբեմն ալ մանկան մը թուխ կամ խարտեաշ զանգուրները, բայց ընդհանրապէս մարդիկ հաւաքուած էին գետինը դրուած կրակարաններու շուրջ եւ ամէն տեղ գրեթէ առանց բացառութեան կը մտմտային մէկ կողմէ

անգործութեան եւ միւս կողմէ կեանքի սղութեան վրայ:

Թաղին ամէնէն խիտ փողոցներէն մէկուն մէջ հինուկ եւ միյարկանի տան մը փողոցին վրայի սենեակին մէջ, Երանիկ հանրմ եւ աղջիկը Եւփիմէ, դէմ առ դէմ կրակարանին առջեւը նստած դանդաղօրէն կը խօսակցէին իրենց երկայն ու անգործ ժամերը զբաղեցնելով: Զբաւորութիւն . . . : Ատ չէր որ կը պակսէր, բայց այդ պահուն մօր ու աղջկան մտմտութիւնը ուրիշ նիւթի մասին էր. անոնք երբեմն նոյն իսկ կը վիճէին, իրարու հետ կը քէնոտէին եւ լռութեան մէջ նոր առարկութիւններ փնտռելով յանկարծ կը պոռթկային ու կը ջանային ջրել անպատասխանի մնացած առարկութիւն մը:

— Ինծի ա՛լ ո՞վ պիտի առնէ . . . տարիքս լեցաւ, իմ ատենի աղջիկները կարգուեցան, զաւակներու տէր եղան. վաղը միւս օր ի՞նչ պիտի ընեմ, հայրս մեռաւ, դուն ալ ինծի հետ չպիտի ապրիս եա՞մ . . . մօրեղբօրս վիճակը մէջտեղն է, անպտուղ չոր ծա՞ռ պիտի մնամ. չէ՛ մայրիկ, ես փատնալու, տունը մնալու միտք չունիմ:

— Քա՛, կը գոչէր փրփրալով մայրը, մարդս պատառ մը հացին կուշտն է, կարգուելուդ ո՞վ դէմ է, բայց մէյ մը քեզի, մէյ մը անոր նայէ . . . կեցար, կեցա՛ր, աս սանկ է, աս նանկ է ըսիր, հիմակ ադ զինով շունին արժան տեսար ինքզինքըդ . . . ատանկ կարգուելուն մարդ աղջիկ մնայ, աւելի աղէկ է:

— Չէ՛, ո՞վ ըսաւ . . . ատ միտքէդ հանէ . . . պիտի կարգուիմ . . . Խաչիկը ըսաւ արդէն ինծի. «Դուն չէ՛ մ'ըսեր, ես ինչ կ'ուզես կ'ընեմ . դուն իմ խմելուս մի՛ նայիր, սիրտիս ցաւէն ի՛նչ ընելս չգիտցայ, մէյ մը տուն տեղ ըլլանք, դուն պիտի տեսնաս. խուշին կաթը անպակաս պիտի ըլլայ տունէն. ես գերիդ ըլլամ, խմեմ մի. ի՞նչ ուզես ան պիտի ընեմ . . . »

— Վա՛յ գլխուդ, ընդմիջեց մայրը կէս հեգնութեամբ, կէս զայրոյթով. տահա դուն տղայ ես, քեզի խաբելը դժուար չէ. ամէն էրիկ մարդ գլուխ գլխի չեկած, շատ բան կ'ըսէ, շատ բան կը խոստանայ, երկինք ու երկիր քեզի կուտայ. բայց մէյ մը որ տիրանա՛յ . . .

Գլուխը օրրեց այս վերջին բառերուն վրայ, կարծես տաժանելիօրէն արթնցած հին յիշատակներ դիմաւորելու համար. փորձառու եւ դառնացած կնոջ բարկութիւն մը, տենդագին կարմրութիւն մը կուտար իր չոր այտերուն. անիկա շատ թուխ, շատ նիհար կին մըն էր եւ իր սուր աչքերով դէմքը կորովի եւ տառապանքի խառնուրդ մը կը ներկայացնէր. մազերը թափած ու այնքան ցանցառ էին որ մանիշակորակ տժգունութիւն մը կը ցայտէր գանկէն. դէմքը, մոխրի մէջ եփուած խնձորի կեղեւին պէս տեղ տեղ փոթտուած ու տեղ տեղ ալ ուռած էր. կոտորտած եւ սեւցած ակուաներով բերանը անսովոր խստութիւն մը կուտար իր բառերուն, մանաւանդ որ իր սրտմտած դէմքը կը յայտնէր այն խոր յուսահատութիւնը որ կը զգար աղջկանը անհնազանդութեանը հետեւանքով:

Աղջիկը, Եւփիմէ դեռ հազիւ քսանեօթը տարեկան էր եւ շէկերու յատուկ գիրուկ ու կաթնային գեղեցկութիւն մը ունէր. իր ներմակ դէմքին վրայ սեւ եւ ժպտուն աչքերը շէկ թարթիչներուն մէջէն գորովագին քաղցրութիւն մը ունէին. հակառակ մօրը, անիկա իր ամբողջ անձին վրայ կը կրէր լեցուն եւ կոր գիծերու գիրգ հրապոյրը. իր մութ կապոյտ բրդեղէն հագուստին մէջէն վիզը կը բարձրանար ներմակ ու փափուկ, զարդարուած դեղին սաթէ մանեակով մը. ամառները ցանը քիչ մը կը պղտորէր իր մորթին գեղեցկութիւնը եւ իր շէկ ու գռուզ մագերը շատ կարմիր կ'երեւէին արեւին շողշողուն լոյսին մէջ, բայց այս մթին ու ստուերոտ եղանակին մէջ անոր գեղեցկութիւնը իր կատարելութեան կը հասնէր:

Շատեր ուզեր էին զինքը, բայց վերէն կը նայէր իր թեկնածուներուն վրայ՝ գիտակից իր հրապոյրներուն. բայց այլեւս երկու տարիէ ուզող չկար, երբ ահա Խաչիկ որ իրենց վարպետին խալփան էր ու ամէն օր կ'երթար կուգար եազմա ու ներկ բերել, տանելու համար, զարնուեր էր իրեն: Սկիզբները Եւփիմէ ականջ չէր կախեր, բայց հետզհետէ տարուեր էր անոր յամառ ու հետապնդող սէրէն. բարձրահասակ ու թիկնեղ կտրին մըն էր վերջապէս, որ ինքզինքը սեպել կուտար թաղին մէջ. ամէն կարգի թաղային շարժումներու գլուխը կը գտնուէր. ընկերներուն հետ բարի, աղէկ ու գէշ օրերնուն հասնող, շիտակ ու զօրաւոր, անիկա չէր կրնար անտարբեր ձգել սիրտ ունեցող աղջիկ մը. բայց երբ անգամ մը խմէր,

ինքզինքը կը կորսնցնէր. քանի՛, քանի՛ գինետունի կռիւներու հերոսը եղած էր անիկա. անգամ մը որ իր դեղեւուն սրունքներուն վրայ կենար, կարմիր ու լայն գօտին պնդացնէր մէջքին վրայ ու աչքերը սպառնային . . . ամա՛ն . . . ո՞վ իր ոտքին կը հասնէր:

Իբր խոհեմ եւ զգուշաւոր կին Երանիկ հանրմ չէր ուզեր խաչիկը որ գինովի գէշ համբաւունէր. պարբերաբար գինովցող մարդու յատուկ խոժոռութիւն մը, անոր սթափած ժամերուն մէջ զայն անհաղորդ կը դարձնէր ու հակակրելի. նոյն իսկ երբ պարզ դիտողութիւն մը ունենար ընելիք բանած բաներնուն վրայ, ան ի՞նչ կերպ էր, ան ի՞նչ ծայն էր, ան ի՞նչ նայուածք էր . . .

— Զխմած ժամուն ալ շիքեա՞ր մըն է, ըսաւ վերջապէս իր աղջկան, իբր գերագոյն առարկութիւն. երեսը ժանգոտ թէնէքէի կը նմանի, հագար օրը մէյմը խնդայ նէ չէօփլիւկը արեւ կը ծագի . . .

Վերաւորուած այս վերջին դիտողութիւններէն, Եւփիմէ ոտքի ելաւ, դուրս ելլել ուզեց, կրկին վերադարձաւ ու կարծես վրէժը լուծելու համար ըսաւ մօրը .

— Ատա՛նկ է . . . թող ատանկ ըլլայ, դուն չափտի առնես եա, իմ ուզածս է . . . ես որի՞ վրայ յոյս դնեմ, ո՞վ ինծի տէր պիտի ըլլայ. ամենուն բերնին ծամոց պիտի մնամ . . . դուռ դրացի հասկցեր են որ բան մը կայ, վրանիս կը խօսին. բայց եթէ բանի մը կապուի գործը, նշանուի՞նք, լմնայ, ան ատեն որի՞ ինչ . . .

— Վո՛ւյ . . . դուռ դրացին ի՞նչ կրնայ խօսիլ մեր վրայ. ոսկին փաս չի վերցնե՛ր, Եւփիմէ՛, ակռանին կը հասնի նէ թող խածնեն, ամէն պրտուղի ձեռք չհասնիր, ամէն թռչունի միս չուտուիր . . .

Այս խօսքերը ընդհատուեցան դուռի բաղխումով. Եւփիմէ մասամբ գոհ այս խօսակցութեան վերջ տրուելուն եւ մասամբ ալ հոգին յոյսով վառուած, նապուկ շարժումով մը խուսափեցաւ սենեակէն եւ գնաց դուռը բանալու:

Անմիջապէս էրիկ մարդու խռպոտ ձայներ հասան մինչեւ վեր եւ մինչ նորեկները սանդուղներէն կը բարձրանային, Երանիկ հանրմ ինքնիրեն տրտուալով կը յարդարէր բազմոցին ծածկոցը:

— Երանի՛կ, պոռաց տարէց մարդ մը սենեակէն ներս մտնելով, Խաչիկը աս օդին ծով գացեր է, կարմիրները յուացեր է, վաղը գործ կայ . . . առի հետս բերի, նայէ՛ ինչ կ'ըսէ կոր:

Երանիկ հանրմ ընդոստ ետեւ դարձաւ. յուզումէն եւ զարմացումէն մինչեւ նակատը կարմրած էր. դրանը մէջ կեցած՝ եղբայրը կը տատամէր Խաչիկին սպասելով. ոտնամանները հաներ էր եւ ֆէսը ու հագուստները վարը բակին մէջ թօթուեր էր. բայց դեռ ձիւնի ծուէններ կը ճերմկոտէին երկայն բալթոյին թիկունքը ու բղանցքները:

— Ներս չմտնա՛ս, սենեակը պիտի պաղի:

Մարտիկ տայի անգամ մըն ալ ետեւ նայեցաւ ու դարձեալ Խաչիկը չտեսնելով ինքնիրեն խնդաց, ներս եկաւ եւ կամաց ու հեգնական ձայնով մը ըսաւ քրոջը.

— Աստուծո՞ւ վարը ի՞նչ կը տնտնան սա ցուրտներուն:

Մարտիկ տայի խաչիկին գինետունի ընկեր, այս վերջնոյն կողմը կը բռնէր. մազագուրկ եւ տարէց մարդ մըն էր ինքն իր վրայ կզկտուած. ժամանակաւ եազմանի եղած էր, բայց ատենէ մը ի վեր անգործութեան դատապարտուեր էր յօդացաւի պատճառաւ որ երբեմն զինքը կ'անդամալուծէր ամենափոքր շարժումին սոսկալի ցաւեր պատճառելով:

— Ի՞նչ օդ եղաւ, Երանիկ, կ'ըսէր թաց ու թաւ յօնքերուն մէջէն դէպի պատուհանը նայելով եւ կրակարանին վրայ ձեռքերը տաքցնելով, որոնց աղուամազերը ցուրտէն ցցուեր էին...

— Վա՛յ, հրամամէ նայի՛նք, խաչի՛կ, ըսաւ յանկարծ դրանը մէջ տեսնելով իր ընկերոջ արքենի հասակը, որ կարծես դռներէն ներս չէր մտներ:

Դանդաղ ու հաստատ քայլերով խաչիկ մտաւ ներս, իր ետեւէն կատուային ճապուկ շարժումներով կը մտնար եւսիմէ աթոռ մը բռնած ձեռքը:

Առանց բառ մը ըսելու խաչիկ առաւ աթոռը ու պատին առաջքը նստեցաւ. նոյնպէս ոտնամանները հաներ էր ու թաց գուլպաներով ոտքերը մէկգմէկու կը շփէր տաքցնելու համար. ցուրտէն եւ բութէն դէմքը կապտագոյն էր եւ շրթները տոգոււնած էին. յամր շարժումներով քակեց ֆէսին վրայի եազման, ֆէսը հանեց, թաշկինակովը հոծ եւ սեւ մազերը չորցուց եւ

այն ատեն միայն աչքերը դարձնելով Երանիկ հանրմին, ըսաւ քաղցր ծայնով մը.

— Ի՜նչպէս ես, մարիկ...

Շատ լաւ գիտէր որ Երանիկ հանրմ դէմ էր իրեն, բայց զգուշանալով հանդերձ ո եւ է կերպով քծնելէ, ինչ ըլլալը չէր գիտեր անոր սիրտն ալ շահելու համար. մէկ յարկի տակ պիտի ապրէին, մէկ ամանէ պիտի ուտէին, ինչո՞ւ պաղու-թիւն մնար մէջերնին:

Երանիկ հանրմ առանց իր դժկամակութիւնը ծածկելու, կը ճգնէր իր տանտիկնոջ պարտականութիւնը լաւ կատարել: Եւ իրմէ, կարծես չքացած՝ գացեր անխօսուկ նստեր էր բազմոցին անկիւնը, թեւերը ծալած՝ ցուրտը չզգալու համար եւ մեքենաբար կը նայէր պատուհանէն դուրս:

Զիւնը անընդհատ կը տեղար. հեռաւոր նո-ճիններն անգամ ճերմկեր ու անշարժացեր էին, ու կարծես կը մխրճուէին կապարագոյն երկինքին մէջ որ հետզհետէ կը ցածնար: Հակառակ կէս օրի մօտ ըլլալուն, մթնոլորտը չէր պայծառանար եւ մռայլ յուսահատութիւն մը կը տիրէր ամենուրեք: Բայց իր հոգիին խորը յոյսի ճառագայթ մը ինկեր էր. վաղը պիտի բանէին. իրեն համար, վստահ էր, Խաչիկ աս ծիւնին, ցուրտին, ծով գացեր էր. իրեն համար, ի՞նչ տարակոյս, խօսեր էր վարպետին հետ. եւ հիմակ թերեւս կարելի ըլլար յուսացած պզտիկ փոխա-ռութիւնը ընել: Խանդաղատանքի տաք հոսանք մը անցաւ հոգիին մէջէն, իր սիրով ու գորովանքով խոնաւ աչքերը դարձուց Խաչիկին, խորհեցաւ

ապագային վրայ, ինչե՛ր պիտի ընէր մոռցնել տալու համար էրկանը տաժանելի աշխատանքը. տունը միշտ տաքուկ, մաքուր ու հաճելի պիտի գտնար անիկա երբ ծովէն գար թրջած ու պարտասած :

— Եագմանի է եղեր. ի՞նչ կ'ըլլայ, մտածեց, աչքերը պղտորած երագանքով, արհեստին գէշը կ'ըլլա՞յ, մարդս մարդ ըլլալու է, մենք ալ ո՞վ ենք, որի՞ զաւակ եմ, մարս ու Տայիս մէջտեղն են....:

Խորհեցաւ թէ ինքն ալ պիտի աշխատէր, ուժ ու օգնական պիտի ըլլար էրկանը, անիկա տունը տեղը կը նայէր, ինքն ալ վրայ գլուխ կը շինէր, տղոցը պակասները կը հոգար. մարդուս սի՛րտը հանգիստ ըլլար, սիրտին սիրածովը ապրէր. մնացածը ի՞նչ կարեւորութիւն ունէր:

Բոլորանուէր զգացում մը ներքնապէս զինքը խաչիկին կը կապէր. վստահ էր թէ պիտի յաղթանակէր ամէն արգելքի եւ երջանիկ կը զգար ինքզինքը. իր գորովագին նայուածքը հանգեցուցած էր խաչիկին հսկայ հասակին վրայ, սպասելով որ անոր նայուածքը պատասխանէր իրենին: Բայց խաչիկ կարծես քէնով ըլլար. յօնքերը պուտած՝ աչքերը հակած յամբօրէն, իր ցուրտէն կարմրած ու ուռած մատներով սիկառէթ մը կ'ոլորէր: Սենեակին տաքութենէն իր վրայի թաց հագուստները բարակ գոլորշի մը կ'արտաշնչէին որ բօդասի, ֆրմրգի տարտամ հոտ մը ունէր իր մէջ. հետզհետէ իրենց շնչառութեանը հետ օդիի տարտամ հոտ մըն ալ կը ծածանէր սենեակին մէջ:

— Նայէ՛, Երանի՛կ, Խաչիկը խօսեր է վարպետին հետ, ըսաւ վերջապէս Մարտիկ տային, տեւող լռութիւնը խզելու անհամբեր:

Երանիկ հանրմ նստած տեղէն գլուխը ետեւ դարձուց եւ հարցական ծեւով մը նայեցաւ Խաչիկին: Քանի շաբաթէ որ երկու ոսկի կ'ուզէին փոխ առնել վաշխառուէ մը, բայց այս վերջինը պնդեր էր որ վարպետինն երաշխաւոր ըլլայ ու բանաժներնուն մէջէն ինքն անձամբ վճարէ իրեն մաս առ մաս, տոկոսին հետ. բայց ահա վարպետը, առարկելով թէ գործ չի կայ, աս օդերուն չկրնար գործ պատրաստել, մերժեր էր երաշխաւոր ըլլալ:

Խաչիկ վերջապէս բարձրացնելով իր աչքերը Երանիկ հանրմին վրայ, ըսաւ առանց ուղղակի պառատխանելու.

— Ասչափ ատենուան բանուոր էք, ինքը տայ նէ ի՞նչ կ'ըլլայ, պարապ տեղը անչափ տոկոս ալ չէք տար:

— Վայ գլխո՞ւն, ըսաւ արհամարհանքով Երանիկ հանրմ, նեղը մնացեր, բերան ծռեր եմ... Ի՞նչը կը պակսի... արիւննիս քամելով փորը կը կշտացնէ, երկու ոսկին ի՞նչ է իրեն համար, նեղը մնար նէ ի՞նչ կ'ըլլար, խէնչարին քա՞րը կ'իյնար... աչք ունի, աչքը լոյս չունի մեզի համար:

— Ամա՛ն, դուն ալ, Երանի՛կ, ըսաւ եղբայրը գլուխը ցնցելով, մէյ մը բերանդ չբանաս. ո՞ր մէկին պիտի հասնի, գիտե՞ս ինչ օրերու հասանք. ամէն տուն մեր վիճակին մէջ է. հիւանդութիւն կ'ուզես, չքաւորութիւն կ'ուզես...

Ամէնքը խաչիկ չէին որ աս օղին երթային ծով եագմաները լուային. որո՞ւն ոտքը ձեռքը կը բռնէր. ներկերը իրենց ամաններուն մէջ կը սառէին, նախապէս լուացուած եւ խոնաւ եագմայի դէզեր կա՛մ կը փտտէին ցուրտ բակերու մէջ կամ դանդաղօրէն կը չորնային սենեակներու անկիւնները, գոլորշիի ամպեր արտաշնչելով, մինչ մէկ սենեակի մէջ թխմուած տղաքը մեծ մասով հիւանդկախ, խոյլոտ կամ րաշէդիք, անդադար կը հագային ու ծերերը յօդացաւերէ կզկտուած, օղիէն հիւծած կամ տիկի պէս ուռած, կը յամառէին ապրիլ ու բանողներուն ուսին բեռ ըլլալ: Թո՛ղ բանէին ու ապրէին գէշ աղէկ. բայց ահա շաբաթներէ ի վեր անգործութիւնը կը տիրէր, թէզկեահները մէկ կողմ դրեր էին, էրիկմարդիկ գինետունները, կիները սենեակներու մէջ թեւերնին ծալլած կը սպասէին. երբեմն պառաւները իրենց մուշտակներուն մէջ ապաստանած գլուխնին կը շարժէին ու երկինքին նայելով կը գոչէին.

— Է՛յ Սուրբ Աստուածամար, քու կամքիդ դրժուարը չկայ, ե՛րբ անուշիկ երեսդ պիտի բանաս:

— Առնելիք ունի՞ք, Երանիկ հանրմ, ըսաւ վերջապէս խաչիկ ուղղակի խնդրին գալով:

Ծնունդը մօտ էր բայց դեռ բան բանած չէին որ իրենց հաշիւին վրայ յոյս դնէին:

— Չէ՛, ըսաւ Երանիկ հանրմ աչքերով հետապնդելով պատասխանին տպաւորութիւնը խաչիկին երեսներուն վրայ, որոնք այլեւս կորսնցուցեր էին իրենց խոժոռ եւ դժկամակող արտա-

յայտութիւնը եւ կը ջանային ընդհակառակը փատահութիւն ներշնչել Խաչիկին. կարօտութիւնը ծովի պէս մեծ էր, փոխ առնելիք երկու ոսկին կարկտան անգամ չէր ըլլար, բայց ի՛նչ ընէին... Խաչիկ մտմտալով գետին կը նայէր եւ իր դէմքը այնքան զուրկ էր արտայայտութենէ որ կարելի չէր աղէկ կամ գէշ գուշակութիւն մը ընել, լռութիւնը երկար տեւելուն երանիկ հանրմ յուսահատեցաւ, նորէն դէպի կրակարանը դարձուց դէմքը եւ ձեռքի ունելիով կրակարանին տաք մոխիրները խառնելով կ'աւաղէր ու կ'ըսէր.

— Երնէ՛կ ան օրերուն, տաղաւարէ տաղաւար ձեռքերնիս փարա կ'անցնէր, պակասնիս կ'ընէինք, հիմակ աժեմին չաժեմին բերան պիտի ծռես, նազերնին պիտի վերցնես... հախըդ անգամ աղաչելով պիտի ուզես, ինչերնո՞ւս կ'ապրինք կոր...

— Առ սա երկու ոսկին, ըսաւ Խաչիկ, մէկէն ի մէկ ոտքի ելլելով ու դրամը դնելով երանիկ հանրմին ձեռքին մէջ, մինչ անիկա ապշած ու միանգամայն հիացած փոխն ի փոխ աղջկանը ու Խաչիկին կը նայէր...

Արագ շարժումներով, իր պինդ քալուածքին ներքեւ տախտակամածը ցնցելով Խաչիկ հասաւ դուռը. ինքն ալ յուզումէն կարմրած էր, իր շրթները կը թոթովէին եւ աչքերուն մէջ սիրոյ եւ գորովանքի գինովութիւն մը կար՝ երբ ետեւ դառնալով ըսաւ.

— Մարիկա, տոկոսի խօսք մ'ըներ, ամօթ է, ես Փաիզնի չեմ, ինծի Խաչիկ կ'ըսեն, թէք զուլի

մարդ եմ, փարան ի՞նչ պիտի ընեմ, ան ալ պահած էի նէ... նորէն ձեզի համար էր, եւ փիմէին համար էր...

Ու կարծես շատ բան ըսած ըլլալուն համար խղճահար, շտապով իջաւ սանդուղներէն, չսպասեց որ եւ փիմէն երջանիկ ու փքացած հասնէր ետեւէն, ոտնամանները ոտքը անցուց ու դուռը բանալով փախստականի պէս անհետացաւ, ետեւէն դուռը գոցելով այնպիսի աղմուկով մը որ ամբողջ տանը մէջ թնդաց:

Դուրսը համայնատարած սպիտակութիւն. անդադար եւ յամբօրէն կը շարունակէր ծիւնել եւ պարտէզներու մէջ այլ եւս ծառերուն ճիւղերը մինչեւ գետին կը հասնէին, կքած իրենց սպիտակ եւ սառուցիկ բեռին տակ:

Ե Ր Ա Ձ Ը

Իրիկուն էր եւ ձմեռնային մթնշաղը այս մուայլ եղանակին մէջ գրեթէ անմիջապէս տիրեց սենեակին: Երանիկ հանրմ տէգկեահէն ելաւ, կազը վառեց, վարագոյրները գոցեց, կրակը հրահրեց ու նստեցաւ բազմոցին եզերքը: Եւփիմէ դեռ կը շարունակէր բանիլ հակառակ մօրը հրաւէրներուն, որովհետեւ զբաղումը կը պարտրկէր աստիճան մը իր խռովուած զգացումները. դէմը, բազմոցին անկիւնը, մօրեղբայրը եւ Խաչիկ դէմ առ դէմ նստած օղի կը խմէին. իրենց միջեւ դրուած էր պզտիկ ափսէ մը՝ որուն մէջ փոքրիկ պնակներով զետեղուած էին խաշուած լուբիա, ձիթապտուղ եւ բողկ: Երբեմն մօրեղբայրը գաւաթ մը օղի կը հրամայէր քրոջը, հակառակ այս վերջինին յամառ մերժումներուն եւ երբ անոնց վիճաբանութիւնը կ'աւարտէր, դարձեալ լուութիւն կը տիրէր սրահին մէջ:

Եւփիմէ լամբարին դեղնորակ լոյսին տակ տենդագին արագութեամբ կ'աշխատէր. իր քով դիզուած եազմաները կ'առնէր մէկիկ մէկիկ, որոնց վրայ կանանչը եւ կապոյտը բանուած ըլլալուն, ներկին պարունակած խէժէն կարծրացած

էին, կը տարածէր զանոնք տէգկեահին վրայ, ճկոյթովը կը շտկէր իր ներկելիք մասերը ու թեւը տոթտած, բազուկը բարձր, վրձինը շնորհալի շարժումով մը խաղցունելով կ'ամբողջացնէր գոյները: Խոշոր կարմիր վարդեր, կամ դեղին անօրինակ ծաղիկներու ողկոյզներ կը կենդանանային իր վրձինին հարուածներով. թէեւ գործը մեքենական աշխատութիւն մըն էր, այլ սակայն իւրաքանչիւր գործաւորուն հի կրնար մասնաւոր շնորհ մը դնել իր գործին մէջ: Եւփիմէի ձեռքէն ելած եազմաները վառ գոյներ կ'ունենային ու վարպետը իր լաւ տրամադրուած օրերուն քանիցս ըսած էր իրեն.

— Քեզի պէս պայծառ կը բանիս, Եւփիմէ'...

Քանի օղիի գաւաթները կը պարպուէին, այնքան Մարտիկ տայի շատախօս կը դառնար, մինչ Խաչիկ լուռ ու մունջ կը խմէր. բայց իր աչքերը կը վառէին ու նայուածքը հետզհետէ աւելի համարձակութեամբ կը դառնար Եւփիմէին կողմը եւ երկարօրէն կը նայէր. հակառակ ցուրտին, անոր այտերը այնքան կարմրած էին որ կարծես կ'այրէին, շրթները կը չորնային եւ երբեմն լեզուին ծայրովը կը թրջէր զանոնք. իր ճերմակ եւ գիրուկ վիզին վրայ սաթի հատիկները շուք կը ձգէին՝ աւելի շեշտելով անոր սպիտակութիւնը: Ու Խաչիկ քանի կը նայէր, այնքան սիրտը թունդ կ'ելլէր, տենդագին ջերմութիւն մը մինչեւ ճակատը կը բարձրանար ու իր յուզմունքը ծածկելու համար՝ ծխախոտին տուփը կը բանար եւ դանդաղօրէն սիկառէթ մը կ'ոլորէր:

Տաժանելի օր մը անցուցեր էր, ժամեր ու ժամեր մինչեւ ծունկերը ջուրին մէջ՝ աշխատեր էր ծովին եզերքը ու վերադարձին թաց եազմաներու բեռը կռնակին վրայ՝ բարձրացեր էր զառիվերէն. աշխատութիւնը այնքան ծանր էր որ հակառակ խայթող ցուրտին՝ քրտինք թափած էր ու երբ անգիտակից քայլերով դէպի գինետուն կ'երթար կազդուրուելու համար, յիշեր էր եւփիմէի տուած խոստումը.

— Մարդուս խօսքը բերնէն կ'ելլայ:

Մարտիկ տայի Խաչիկը տեսնելուն՝ առաջարկեր էր տունը երկու հատ խմել. ինքն ալ անկարող էր գինետուն երթալու, քանի օրերէ ի վեր յօդացաւր զինքը կը տանջէր. ինքն իր վրայ կըզկըտուած՝ դժուարաւ մինչեւ անկիւնի նպարավաճառը կ'երթար բան մը գնելու համար: Հիւսիսային հովը փարատեր ու ցրուեր էր ամպերը եւ այլեւս չէր ձիւներ. երկնքին վրայ գորշորակ ու սեւ ծուէններ, հալածական եւ պատառատուն, արագ ընթացքով կ'անցնէին ու կ'անհետանային:

Բայց օրն ի բուն ու մանաւանդ գիշերը մինչեւ լոյս՝ հովը արծակուած զազանի պէս կը սուրար մռնչելով. երբեմն հազար բերնով կը գռռար, երբեմն ալ միայնակ եւ քինախնդիր ոգիի մը պէս գետնին վրայ սողալով յանկարծ կը խոյանար գալարուելով եւ կը սուլէր կամ պատուհաններուն ետեւէն լալազին մրմունջով մը կը հեծեծէր: Ու տուները կը ցնցուէին, դիզուած ձիւները մէկ տանիքէն միւսը կը բշուէին, իսկ պարտէզներու մէջ չոր ծառերը այսահարներու

պէս կը թոթուուէին, մինչ ճիւղերն ի վար կախուած սառոյցները բիւրեղանալով՝ առանց հալելու կը փոշիանային եւ կը ցրուէին յարատեւօրէն փչող քամիին ուղղութեամբ:

— Ասեղին ծակէն ցուրտ կը մտնայ կոր, ըսաւ Երանիկ հանրմ սարսուալով:

Խաչիկ նայեցաւ անոր՝ անսահման գորովանքով. ամէն ինչ եւ ամէն բան որ կապ ունէր եւ փիմէին հետ՝ իրեն պաշտելի դարձեր էր:

— Կրակին քովը չիգա՞ս, ըսաւ դողացող ծայնով մը:

Երանիկ հանրմ թէեւ դեռ ցրտութեան երեւոյթ մը կը պահէր Խաչիկին նկատմամբ, բայց ներքնապէս սիրտը կակուղցեր էր. գէշ տղայ չէր. եւփիմէին ուզածն էր. դեռ ի՞նչ ըլլար. ասանկ ժամանակներու մէջ ո՞վ տէր պիտի ըլլար անօժիտ աղջկան մը: Ամբողջ օրը տէգկեահին առաջը երկու կիները դէմ դէմի նստած՝ եռանդով կ'աշխատէին ու կը խօսէին, մայրը կ'ուզէր իր բուն զգացումները յայտնել, բայց շուտով տեղի տուած չլլալու մտահոգութեամբ՝ կողմնակի կ'ընէր միայն:

— Կ'ուզեմ քի ատ փարաին մէջէն քեզի բան մը առնես, եւփիմէ՛, ըսեր էր աղջկանը՝ Խաչիկին փոխ տուած դրամին ականարկելով:

Եւփիմէ կը զգար մօրը լաւ տրամադրութիւնը եւ գոհ էր. ինքն ալ իր կարգին խօսքը Խաչիկին վրայ կը բերէր. վերջապէս մայրը ըսեր էր.

— Գինովութիւնը չըլլայ նէ, ի՞նչ ունի. ես ալ բան մը ըսած չունիմ. էրիկմարդուն աղուորը ի՞նչ ընեմ, կտրիճութիւնը պէտք է...

Եւփիմէ յիշելով մօրը խօսքերը, ներկին ամանը եազմաին վրայ տեղաւորցուցած պահուն՝ կը նայէր Խաչիկին ու կը մտածէր ոգեւորութեամբ.

— Կտրի՞ն . . . ո՞վ կը տարակուսէր ատոր վրայ. անոր պէս երիտասարդ մըն ալ կա՞ր թաղին մէջ. լերան պէս մարդ էր . . . Է՛հ, իրաւ է, վրայ գլուխ չիկար, վախտին երիտասարդը չէր, գիր, ուսում չունէր, բայց հոգին՝ ժամը վառուած ճրագի պէս պայծառ էր, — հիմակուան ճահիլներուն պէս արեւէն անճրկած չէր. նեղ օրի, գէշ օրի, տէր տիրական կը կանգնէր ընտանիքին. աս չլլար՝ ան կ'ընէր, կինը, զաւակները հալխուն կարօտ չէր դարձներ . . . մինակ ուժը լուսը հերիք էր, պէտք ըլլար, կը գրկէր տունը տանը վրայ կը դնէր . . . :

Գաղջ եւ գորովագին զգացում մը համակեց Եւփիմէի հոգին. աչքերը խողտացին, թուլութիւն մը զգաց, վրձինը ձգեց ներկի ամանին մէջ եւ պահ մը անգործ ու անշարժ՝ զգաց, որ հոգին կը վերանար սիրաբաղձ երագի մը մէջ:

Մայրն ու Խաչիկ իրարու հետ կը խօսակցէին գործի վրայ ու Մարտիկ տայի ալ բոլորովին գինովցած՝ թէեւ դժուարաւ կը հետեւէր անոնց, բայց զանոնք կ'ընդհատէր ամէն րոպէ՝ աննշան հարցումներով. երբեմն ալ իր միտքը կ'անջատուէր ու ինքնիրեն կը հետեւէր իր մտմտութեան. երբեմն կը փղծկէր իր վիճակին վրայ, կը սրտմտէր ու գլուխը կը շարժէր այնպիսի ուժգնութեամբ որ ֆէսին ծոպը ետեւէն դէպի առաջ կ'ոստնուր եւ կը տարածուէր ճակատին վերեւ:

— Օ՜ֆ . . . օ՜ֆ . . . Խաչի՛կ, օղլո՛ւմ, ես ալ
ասանկ ըլլալու մա՛րդ էի. տունէն դուրս ելած
չունինք, կնիկ ապլա եղանք . . .

Զինքը մխիթարելու համար՝ Երանիկ հանրմ
ամէն իրիկուն օղիին ափսէն կը շիտկէր, ճար
ճարակ կ'ընէր, չիկայէն կը ստեղծէր, բան մը
պակաս չէր ընէր, բայց տայիին գերագոյն երազն
էր գինետունի սրահը. օրը քանի մը անգամ աչ-
քին առաջքը կուգային ծխախոտով եւ զանազան
արտաշնչումներով անթափանց մթնոլորտին մէջ
պզտիկ եւ ցած սեղանները՝ որոնց մակերեսը ո-
ղորկ դարձած էր իւղոտ կեղտէն: Իրիկունան դէմ
այդ տեսիլքները արտակարգ ուժգնութիւն մը կը
ստանային. ինքզինքը կը տեսնար հոն կարկամած
սրունքներով դանդաղօրէն յառաջանալը դէպի
նստարանը, կը տեսնէր հետզհետէ դիմացը դրուած
օղիի շեշը՝ որուն դեղնորակ հեղուկը կը պսպղար
մէջտեղէն կախուած լամպային լոյսէն, մինչ ուն-
գունքը հեշտալիօրէն կը գրգռուէին կրպակին
խորը տապակուող ո եւ է ձկնեղէնի հոտերէն:
Ինքը կը զոհանար յաճախ խաշուած լուբիայի եւ
ծիթապտուղի մէզէով, բայց անոնք ալ անանկ
համ մը ունէին որ տունը չէր գտներ երբեք:

Երբեմն այնքան կը զայրացնէր Երանիկ հա-
նրմը իր դժգոհութիւններով, որ անիկա ինքզին-
քէն ելած՝ կը պօռար երեսն ի վեր.

— Էրիկ մարդ չէ՞ք մի՛, կրողը տեսնայ ե-
րեսնիդ . . . ամէնէն աղէկը տեղը մնայ, տասը
մատդ մոմ ընես, օգուտ չընէր:

— Երանի՛կ, գոչեց վերջապէս Մարտիկ տայի, քրոջը եւ Խաչիկին խօսակցութիւնը կտրելով, մեզի մէյ մէկ խահուէ չեփե՞ս:

— Թող եւփիմէն ելլայ եփէ, ըսաւ Խաչիկ երկչոտութեամբ, ու անոր կողմը դարձուց իր քաղցր եւ թափանցող նայուածքը:

Խաչիկին իրեն ուղղած խօսքերը լսելով, եւփիմէն ձգեց գործը, ոտքի ելաւ, պահ մը կեցաւ թէ՛ թմրած ոտքերուն համար եւ թէ՛ որովհետեւ սրտին զարկը կը լսէր ու չէր համարձակեր վեր բարձրացնել աչքերը:

— Պօ՛յդ սիրեմ, հոգի՛ս, ըսաւ մտքէն Խաչիկ եւ խոր հառաչանք մը թռաւ կուրծքէն:

Հիմակ որ իրենց սրտին գաղտնիքը մէջտեղ ելած էր, այլեւս չէին համարձակեր իրարու հետ առանձին խօսիլ. բայց աւելի սրտագին զգացումով մը կապուած էին իրարու. իրենց կուրծքին ներքեւ սիրտերը մէկ չափով կը թնդային եւ իրենց գաղտագողի եւ արագ նայուածքները լեցուն էին սիրով եւ տարփանքով: Հուժկու եւ կենսաւէտ խոյանք մը կը միացնէր զիրենք ու տեսակ մը արբեցութիւն մշուշի պէս կը ծածանէր իրենց եւ իրականութեան միջեւ. կը մոռնային բոլոր կարելի դժբաղդութիւնները, կը մոռնային հրէշային չքաւորութիւնը, չէին մտաբերեր իսկ թէ օր մը իրենք ալ ուրիշներու պէս պիտի ըլլային, այլ ջերմեռանդօրէն կը հաւատային թէ արեւը աւելի տաք եւ աւելի պայծառ պիտի ըլլար իրենց համար, թէ յոյսի պէս պիտի ծագէին, ծաղիկներու պէս պիտի ծաղկէին, ու իրենց խոնարհ հոգիները թեւեր առած կը սաւառնէին երջանկութեան նոյն երազին մէջ:

Փ Ո Ր Ձ Ո Ւ Թ Ւ Ւ Ն Ը

Խթման օրն էր եւ քանի մը շաբաթներէ ի վեր տիրող ծիւնին ու բուքին յաջորդեր էր արեւոտ երկինք մը որ կանխահաս զարնան տպաւորութիւնը կ'ընէր. ամենուրեք ծիւնը կը հալէր արագութեամբ եւ տեղ տեղ միայն, բարձր պատերու շուքին ներքեւ կամ հիւսիսի կողմը գտնուող տուններուն առաջըր ցեխի հետ դեռ սառույց կար խառնուած: Զինջ եւ վտիտ առուակներ անկանոն սալայատակներու ցից քարերուն վրայէն սորսորելով կ'անցնէին եւ անոնց մեղմ խոխոջը հաճելիօրէն կը մրմնջէր: Փողոցները կենդանացած էին արծակուրդի մէջ եղող ամէն տարիքէ մանուկներու զուարթ խումբերով. երբեմն ալ շրջուն փերեզակի մը բոժոժը երկարօրէն կը հնչէր թաղերու մէջ որուն թրթռացումէն կարծես սթափելով, պարտէզներու մէջ ապաստանած ճընճղուկներու երամները կը թռչկոտէին եւ կը ճըռուողէին:

Երանիկ հանրմ եւ աղջիկը կը զբաղէին տնական գործերով. վերէն վար տունը աւլեցին ու սրբեցին, տէգկեահը վերցուցին, ներկին ամանները ու ապաները ջուրը ձգեցին, որպէս զի անոնց վրայ կուտակուած խէժը հալի ու ահա զբաղեցան ընթրիքի պատրաստութիւնով, մինչ միւս կողմէ ջուր կը տաքցնէին՝ լուացուելու հա-

մար: Խոհանոցը հարաւի վրայ ըլլալուն՝ արեւով ողողուած էր եւ երկու կիները, վարժ՝ այս կարգի գործերու, ճապուկ շարժումներով կ'աշխատէին:

Երանիկ հանրմին սրտմտած դէմքը առեր էր իր ամէնէն խոժոռ արտայայտութիւնը եւ երբեմն իր նաշընները այնքան խստօրէն կը հնչէին խոհանոցի գետնի քարերուն վրայ որ կարծես կը կռուէր անոնց հետ: Ուժգին շարժումներով միսը տախտակին վրայ դրաւ զանազան մասերու բաժնելու համար զայն, եւ սկսաւ ջարդել. անմիջապէս որ աւելորդ պատառ մը կը նետէր դէպի պարտէզ՝ սեմին վրայ շարուած շէկ եւ գորշորակ կատուններ որոնք ակնդէտ կը սպասէին, կը յարձակէին անոր վրայ զիրար ճանկռտելով ու մոռլտալով. այն ատեն Երանիկ հանրմին զայրոյթը կը պոռթկար.

— Գետնին տակերը անցնի՛ք . . . ճըղիկ ճըղիկ կոտորտիք . . . փի՛սթ . . .

Կը ծռէր նաշընը ոտքէն հանելու եւ անոնց գլխուն նետելու համար, բայց՝ մուճակը միասին կ'ելլէր ոտքէն, մինչ կատունները իր շարժումէն սարսափած կը խուսափէին եւ հեգնական կեցուածքներով կը շարուէին պարտէզին ցանկապատին վերեւ. այն ատեն սայթաքելով իր մերկ ոտքին վրայ, անէծքը իր գլխուն կը թափէր:

— Նանկէթ ըլլա՛յ . . . Թերմաշ մնայ վրայս . . .

Եւփիմէ տխուր էր եւ մօրը այս ջղագրգռուած զայրոյթը, որ կաղանդի օրէն ի վեր անդադար գերագրգռուեր էր առանց բռնապէս մը

հանդարտելու, զինքը կը ջլատէր. երբեմն սիրտը այնքան կը թուլնար որ արցունքը կուլ կու տար եւ մանաւանդ ժամանակ չէր գտներ իր հոգեկան վիճակին անդրադառնալու եւ կացութեան վրայ որոշ գաղափար մը կազմելու:

Մայր ու աղջիկ ջերմապէս յուսացեր էին թէ Խաչիկ կաղանդին օրը գոհարեղէն մը կը բերէ նշանածին. օրերով փայփայեր էին այդ գաղափարը:

— Կոխած հոգերնուդ դուրպան կ'ըլլայ կոր. ինչպի ալ քի գործերը նարին են, մէջտեղը փարա չկայ, անիկա ճար ճարակ կ'ընէ, մատնի մը կը բերէ:

— Ես կ'ըսեմ քի օղ պիտի բերէ, կ'ըսէր աղջիկը, գիտնալով թէ իր ճերմակ այտերուն վրայ ինչքան պիտի վայլէր ոսկիին ցոլքը:

Բայց ահա Խաչիկ թերեւս չուզելով փոխ դրամ առնել զարդարանքի համար, թերեւս չգիտնալով թէ օրէնք է ատիկա նշանածներու մէջ ու թերեւս պարզապէս համարձակած չըլլալուն՝ պարապ ձեռքով եկեր էր կաղանդը շնորհաւորելու: Իրաւ է թէ այդ իրարու յաջորդող տօնական օրերուն բոլոր ծախքերը նոխութեամբ հոգացեր էր, ինքզինքը այլ եւս տունէն համարելով տասը կտոր եղեր, տունը տեղը հազար բարիով լեցուցեր էր եւ նոյն իսկ նաւակատիքին համար մեծ նեղութեամբ հազուագիւտ կարմրախայտներ դրուկեր էր, բայց այս բոլորը Երանիկ հանրմին աչքին չէին երեւար: Հպարտ կին էր, եւ կը փափաքէր որ դրացիներու, բարեկամներու ցուցնէր

աղջկանը կաղանդի նուէրը, ու պարծենար. քիթը կախ էր արդէն խաչիկին ալէս փեսացու մը ունենալուն, գոնէ անանկ բան մը ընէր որ ամէնքը առաջքնին նայէին, լեզունին իրենց քաշէին: Իր յուսախաբութիւնը անյաղթելի արհամարհանք ներշնչեր էր իրեն խաչիկին նկատմամբ. կը յիշէր որ ինք շնորհքով մարդու զաւակ էր, հայրը սիահեծի էր եւ ոչ միայն երկու խալֆա ունէր ձեռքին տակ, որոնք անընդհատ եազմաներուն սեւ գծագրութիւնը կը կոխէին, այլ նաեւ ինքը կը գծագրէր նոր կաղապարներու օրինակներ ու կը փորէր փայտի վրայ. իր գործին բերումով ուղղակի յարաբերութեան մէջ ըլլալով եազմայի վաճառականներու հետ՝ աւելի նրբացած բարքեր ունէր:

— Տուներնիս տեղերնիս կարգ կանոն ունէր. մարս ժամ երթար նէ քիպարի կնիկ կը գիտնային. թօփ շալը կռնակը, ըռզակները տեղը . . . բաղդերնիս վար անցնի՜ . . . մեր օրին եկաւ նէ ամէն բան փճացաւ. հօրս սիրական աղջիկն էի, կարգուեցայ, փայս առի. օր մը օրանց ունեցածներուս վրայ չխնդացի. հարդ մէկիկ մէկիկ տառաւ կերաւ . . .

Մարտիկ տայի որ արեւոտ օդէն օգտուելով դուրս ելած էր, այդ պահուն պարտէզին կիսաբաց դռնէն եկաւ խոհանոց մտաւ եւ ձեռքի օղիի շիշը եւփիմէին յանձնելով ըսաւ քրոջը.

— Հերի՛ք է . . . Երանի՛կ, հերի՛ք է, Աստուած պիտի սրդողցունես:

Շաբաթէ մը ի վեր նոյն գանգատները եւ նոյն խոժոռ դէմքերը տեսնելով տունին մէջ՝ ալ ձանձրացեր էր. չէր հասկնար թէ քարի կտորի մը համար կարելի⁶ էր այդքան իրար անցնիլ եւ երբեմն ինքնիրեն կը մրմնջէր.

— Կնիկ ըսածդ ի՞նչ աճայիպ է . . .

Բայց այդ պահուն, ա՛լ համբերութիւնը հատաւ եւ Եւփիմէն ցուցնելով աւելցուց.

— Չօնուխին ալ մեղք է, կերած պատառ մը հացը հարամ կ'ընես, արցունքը կը թաթխես կոր:

— Ե՞ս արցունք թափել կուտամ կոր. ինծի պէս բաղդսրզ եղաւ. հալխուն աղջիկներուն, կնիկներուն կը նայիմ կը զարմանամ. Աստուած մինակ մերինը շատ կը տեսնայ. Կամպայենց աղջկանը նայէ՛. ոտքէ ինկած չարըխ կըլմանի, խարդան կտցէ նէ միս չհասնիր բերանը, ամա նշանածը թէք քարով մատնի մը բերեր է:

Մարտիկ տայի կրկին բերանը բացաւ պատասխանելու. խօսակցութիւնը ճշմարիտ կռիւի մը պիտի փոխուէր եւ արդէն Եւփիմէ յուսահատ նայուածքներ կ'ուղղէր մօրը եւ մօրեղբօրը, երբ յանկարծ ամէնքը մէկ մնացին:

— Վարպետն է, ըսաւ տային զարմացած:

— Վեր հրամմէ, Յակոբճան աղա, շտապեց երանիկ հանըմ գոգնոցին սրբելով թաց ձեռքերը:

Դրանը մօտ, հորին առաջքը, Եւփիմէ ապաները կը լուար. երիտասարդ աղջիկը իր ուժեղ բազուկներով կը հանէր թրջած եւ խէժով ու

ներկով թանձրացած ապաները ջուրին մէջէն եւ կը գալարէր զանոնք քամելու համար. իր ճերմակ թեւերը հակառակ աղտոտուած ըլլալուն՝ արեւին տակ կը ստանային այն ջերմին երանգը որ իրենց յատուկ էր. հորէն նոր քաշուած ջուրը գաղջ ըլլալուն՝ գոլորշիի նրբին մշուշ մը թաց թեւերուն եւ քամած ապաներուն վրայէն բարձրանալով ցուրտ օդին մէջ, զինքը կը պարուրէր շղարշի պէս. իսկ շէկ աղուամագերը թեւերուն եւ ծոծրակին վրայ կը փալփլէին ոսկի փոշիի նման: Սիրտը կոտրած ըլլալով անիկա կ'ուզէր իր տխրութիւնը ծածկել վարպետէն եւ դէմքը դէպի պարտէզ դարձուցեր էր, բայց կատարած գործին պահանջումներուն համեմատ կը ծռէր ու կը կանգնէր եւ զօրեղ մէջքը անգամ մը կորանալով ու անգամ մը ձգտելով իր հանգրիհած կիսազգեստին ծալքերուն ընդմէջէն կ'ուրուագծէր կողերը ու սրունքները:

Յակոբեան աղա, իբր թէ առաջին անգամ տեսած ըլլար եւփիմէն՝ հիացիկ զարմացումով մը կը նայէր անոր. ասիկա միջահասակ ու նիհարակազմ մարդ մըն էր, լայն ճակատով եւ վտիտ դիմագծերով, որուն մանր աչքերը այնքա՛ն զուրկ կը թուէին իմացականութենէ որ իր ամբողջ անձին վրայ անասնական դրոշմ մը կը դնէին. իր բանուորները չէին սիրեր զինքը, բայց անկէ կ'ակնածէին, որովհետեւ իրենց համար կը ներկայանար իբր այն անձը որուն ձեռքը կը նայէին ապրելու համար. անիկա ցուրտ եւ անճրկելի կը մնար նեղ օրերու մէջ, մերժելով ո եւ է ծառա-

յութիւն մատուցանել. առիթը չէր փախցնէր գին կոտորելու եւ ոմանք նոյն իսկ կը կասկածէին թէ սխալ հաշիւ կ'ընէր տգէտ ու զրել կարդալ չգիտցող բանուորուհիներուն, զոնէ աւրուած կամ օտար դրամ կը քշէր իր ամէն վճարումներուն. բայց երբ ինքը պէտք ունենար անոնց, կը շողոքորթէր, կը քծնէր, չէր վարաներ նոյն իսկ սուտ խոստումներ ընելու:

Երանիկ հանրմ տեսնելով որ Յակոբճան աղա լուռ կը մնայ, կրկնեց իր հրաւերը. այն ատեն ան սթափելով ըսաւ յանկարծ.

— Զէ՛, Երանիկ հանրմ, աթոռ մը տուր, սանկ կը նստիմ:

Թեւին տակ եազմայի ծրար մը ունէր եւ խօսքի սկսելէ առաջ կը մտածէր կերպով մը Երանիկ հանրմին սիրտը առնել, բայց աչքը եւփիմէին վրայ մնաց:

— Ի՞նչ աղուոր մեծցաւ աղջիկդ:

— Ա՛խ, վարպետ, պզտիկը՝ պզտիկ ցաւ, մեծը՝ մեծ ցաւ:

Ու յանկարծ մտաբերելով վարպետին հիւանդ կինը.

— Կնիկդ նորէն անա՞նկ է...

— Ինտոր գիտես անանկ է. օր օրի կը հալի կոր. հէքիմները յոյս չունին... Աստուծոյ մնաց յոյսս...:

— Ամեննուս տէրտը մէյ մէկ տեսակ է... քեզի ալ մեղք է, առած օրէդ ատանկ էր, օր մը չխնդացիր:

— Քուրի՛կ, ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ Յակոբեան աղա պռութկալով, նէ փարա դիմացաւ, նէ սիրտ դիմացաւ. չիւրիւկ աղջիկնին աղէկ քշեցին, նալըս մըխըս թափեցաւ, օ՜ֆ . . . օ՜ֆ . . .

Հիմակ որ իր կինը աչքին առաջքը կը բերէր, իր կինը՝ դիակնային եւ քստմնելի երեւոյթով, որուն հագին ծայնէն գիշերն ի բուն չէր քնանար, ակամայ բաղդատութեան կը դնէր զայն եւփիմէի գիրուկ եւ ճկուն անծին հետ. ինքը ամուսնացած ըլլալով հանդերձ՝ միշտ կնոջ մը փայփայանքէն զուրկ մնացած էր եւ իր մէջ կը կրէր ցանկութիւններու տարտամ ախորժակ մը . աւա՛ղ . . . արեւը այնքա՛ն գաղջ էր այս ծմեռնային եղանակին մէջ ու կեանքը այնքա՛ն հաճելի՝ առողջ եւ գեղեցիկ կնոջ մը ներկայութեան. ծառերն անգամ պիտի խաբուէին ու բողբոջէին. պարտէզները զարդարող դափնիներու, բաղեղներու մշտադալար կանանչը կը փալիւլէր ամէն տեղ ու մօտակայ նոճիները յաղթական սլացքներ ունէին դէպի կապոյտ եւ գաղջ երկնակամարը: Գարնանային խռովք մը կը ծածանէր միջոցին մէջ եւ Յակոբեան աղա դողդոջուն քաղցրութեամբ մըն էր որ ըսաւ իր բանուորուհիներուն:

— Շաբաթ մը չպիտի բանէիք ամա, արե՛ւդ սիրեմ երանիկ հանըմս, Հալէպի գործ եկաւ, անոր սուսը մինակ դուք կրնաք բանիլ, շատ բան մը չէ՛, աս է եղածը, ութօրէքին պէտք է, նազս ձեզի անցաւ, ձեզի եկայ:

Նայուածքը աղաչական յառած էր երանիկ

հանրմին որ իր առաջին խօսքերուն ըմբոստութեան շարժում մը ըրեր էր:

— Ատէ՛ծը այս շաբթու չբանիլ է, առարկեց թոյլ ծայնով մը:

— Ես ալ տակը չեմ մնար:

Եւ որովհետեւ այդ պահուն եւփիմէ ներս կը մտնար, վարպետն ալ ոտքի ելաւ, ընդ առաջ գնաց ու անոր գաղջ շունչը զգալով իր տխեղծ դէմքին վրայ, ըսաւ եռանդով.

— Մատներդ սիրեմ, աղուոր, օյաի պէս բանէ, ապսպրանք է, դուն երեսս ճերմկցուր, գործը տեղը երթայ, դուն ալ աչքս նայէ:

Պարտէզին մէջէն հապճեպ մնաք բարով մը ըսելով՝ Յակոբճան աղա անհետացաւ: Մինչեւ իրիկուն անիկա զինովի պէս էր. կարծես ոտքերը գետնէն կտրեր էին. դեղեւելով կը քալէր եւ հոգին զեղուն կը զգար անսահմանելի զգացումով մը. կնոջը հագը չսելու հոգով փոխանակ տուն երթալու, մտաւ զինետուն եւ լաթէրնան կեցուցած դրանը առաջըր, անոր լարտուն եղանակներովը ոգեւորուած, Մարտիկ տայիին հետ խմեց մինչեւ ուշ ատեն իր այս անօրինակ հովարտաշութիւնով զարմացնելով ամէնքը:

Խ Ր Ս Մ Է Թ

Ծննդեան առաւօտն էր, եւ դեռ այգը չծագած եկեղեցիին զանգակները կը ղողանչէին տօնական օրերու յատուկ ծեփծեփումներով. հայ, մանաւանդ ժողովրդական թաղերու մէջ սկսած էր ոգեւորութիւնը եւ ամէն հասակէ մարդիկ, նոյն իսկ ոմանք հարբուխոտ, ցրտին եւ խոնաւ մթնոլորտին մէջ ձգելով իրենց խռպոտ հագերուն երկարատեւ արծագանգը, կը դիմէին եկեղեցի: Երանիկ հանըմ եւ աղջիկը աւելի կանուխ, գացեր տեղաւորուելու էին վերնատան առաջին շարքին վրայ եւ հակառակ ցուրտէն տանջուելուն համբերութեամբ կը սպասէին:

Փոխն ի փոխ մրափելով եւ սթափելով հետեւեցան ժամերգութեանց. «Առաւօտ լուսոյ»ի ժամանակ՝ շարականին պարզ եւ լայն եղանակներէն ու ծնծղաներու զուարթ թափերէն ոգեւորուած ճշմարտապէս զգացին թէ աւետիս մը կը ծածանէր միջոցին մէջ ու իրենց հոգին խառնուեցաւ ընդհանուր փառաբանութեան, բայց հետզհետէ կրկին մօտանալով երկարած գոլոդ եւ ողբական եղանակներու ազդեցութեան ներքեւ մինչեւ պատարագը:

Եկեղեցին այդ պահուն լեցուած էր արդէն. վեր-

նատան մէջ իրենց ետեւ, նատարանները գրաւուեր էին մինչեւ յետին շարքերը. պաղ եւ տմոյն լոյս մը, մշուշանման ցերմակութեան պէս կը մաղուէր պատուհաններէն եւ պլպլացող մոմերուն ճաճանչները կը տժգունէին հետզհետէ: Եւփիմէ վերջնականապէս սթափած, ոտքի ելաւ, խաչակնքեց եւ աչքերը յառեց խորանին մեծ ջերմեռանդութեամբ:

Պատարագին ամբողջ տեւողութեանը անոր հոգին խռոված մնաց սրբազան երաժշտութենէն եւ այդ հոգեկան դիւրազգածութեամբը խորհեցաւ իր վիճակին եւ նշանածին վրայ. երբեմն պատրաստակամ էր ներելու խաչիկին եւ վերջնականապէս կըթնելու անոր զօրեղ բազուկին. երիտասարդ էր, կանանչ-կտրիճ, աւելի աղէկ չէ՞ր աչք գոցել պզտիկ պականներու. ծլէին, ծաղկէին, զաւակներու տէր ըլլային... խեղճը ի՞նչ ըրած էր վերջապէս. ամէն օր ծովին եզերքը արիւն քրտինք կը թափէր. ամօթ չէ՞ր կաղանդին նուէր մը բերած չըլլալուն համար երես դարձնել, քէն ընել: Քանի օր է որ խաչիկ հասկնալով որ սեւ կատու անցած է մէջերնուն, աչքը երեսնին մնացեր էր. ինչ ընելը չէր գիտեր. սիրտը մեծ, հոգին հրպարտ էր, անոր համար բերանը չէր բանար, խօսք չէր ըներ, հետեւաբար չէր գիտեր թէ ինչո՞ւ սրդողած էին իրեն, բայց Եւփիմէ հասկցեր էր որ անոր սրտէն արիւն կ'երթար կոր:

Իր ժողովրդական խաւերու յատուկ ողջմտութեամբ եւ բարութեամբ յանկարծ մտադրեց նշանածին սիրտը առնել, երեսին խնդալ. յիշեց

Խաչիկին առտաձեռնութիւնները, յիշեց նաեւ իրենց բաշած չքաւորութիւնը. պզտիկուց հայրը կորսնցուցեր էր, տային խեր մը չունէր իրենց, վաստկած քանի մը փարան հազիւ օղիին կը բաւէր, էրիկ մարդու հաց կերած չէին, գիշեր, ցորեկ տատելով, խալէմին ծայրովը կը հոգային ամէն բան. իրենց կը վայլէ՞ր որ քիպարի կնիկներու պէս գոհարեղէնի համար խըռ ընէին, իրարու սիրտ կոտրէին.

— Մատնին ի՞նչ պիտի ընեմ — խորհեցաւ հրպարտութեամբ իր սպիտակափառ ձեռքերուն նայելով որոնք հակառակ շարունակ աշխատած ըլլալուն նուրբ եւ փափուկ էին:

Պատարագւորին երկարածիգ ծայնը պահ մը իր ուշադրութիւնը գրաւեց բոլորովին. «Առէք, կերէք» ի խորհրդովը վերացած քանի մը անգամ խաչակնքեց եւ մինչ տիրացուներու ռնգային ծայները կը փառաբանէին, աչքին ծայրովը տեսաւ մօրը սեւ եւ չոր սիլուէթը որ հակած դէպի ուրիշ կին կը խօսակցէր եռանդով: Յանկարծ մըտաբերեց անոր զայրոյթները եւ նոր յոյսերը, աչքին ներկայացաւ վարպետին նիհար ու տժգոյն դէմքը եւ անոր աչքերուն անասնական արտայայտութիւնը, իրեն թուեցաւ որ հակառակ իր ամբողջ կորովին իր սիրտը կը գողնային, հեշտագին ու միանգամայն ցաւագին սարուռու մը անցաւ հոգիին մէջէն՝ մանաւանդ երբ լսեց թէ վարպետին կնոջը մասին կը խօսակցէին:

— Շատ ծանր, այսօրուան վաղուան է եղեր, կ'ըսէր մայրը մասնաւոր եռանդով մը:

— Զաւակ ալ չունեցան, մրմնջեց անարիւն կին մը գլուխը ցնցելով:

— Աստուած լերան նայեր ձիւնը անոր կէօրէ տուեր է, ըսաւ սգաւոր պառաւ մը, միջամտելով եւ շարք մը անէծքներ թափեց Յակոբեան աղային գլխուն. աղջիկս փորը բերնին յղի էր. ափ մը ջուր հայիլ՝ որբեւայրի մնաց, փեսան իր բով կ'աշխատէր, ծովերուն եզերքը փտտեցաւ, կէնն ու կանանչ հողեր առաւ պառկեցաւ. գացի ոտքը ձեռքը ինկայ . . . սա օրերը անցնին, մէյ մը փուշը ոտքէն ելնայ, աղջիկս նորէն կ'աշխատի, կը վնարէ ըսի. մունտառը, քարի պէս խուլ մնաց . . . օխ ասրտելու համար չէ, ամա Աստուած ալ իրեն չձգեց:

— Էյ, ողորմած Աստուած, կը մրմնջէր ուրիշ կին մը բազկատարած, արծազանգ ըլլալով սրգաւոր պառաւին խօսքերուն: Ամէնքն ալ պահ մը լուռ մնացին: Սէգ եւ տժգոյն՝ երանիկ հանրմ գլուխը ցցած կը կենար, կարծես իր դառն եւ խոժոռ երեւոյթով դէմ դնելով գերագոյն զօրութիւններու:

Պատարագը լրանալէն առաջ աղջկանը նշան ըրաւ եւ մեկնեցան. սանդուխներուն վրայ երկու կիները անսահման ցանկութիւններով կը նայէին հարուստ կիներու արդուզարդներուն եւ զոհաբեղէններուն. ամէն անգամ որ փետրազարդ գլխարկի մը շուքին ներքեւէն բաղդաւոր կնոջ արհամարհական նայուածքները կը խաչածեւէին եւ փիմէի սուր նայուածքները, բան մը անոր լաւ տրամադրութիւններէն կը փլէր ու կ'անհետանար.

Խաչիկին կոշտ եւ աղքատիկ երեւոյթը կը ցցուէր իր դէմ, կարծես իր երջանկութեան ճամբան խափանելով եւ ահա կը խորհէր մօրը յոյսերուն վրայ. եթէ վարպետին կինը մեռնի . . .

— Ան ինտո՞ր նայեցաւ քեզի, աչքերովը պիտի ուտէր կարծես, Եւփիմէ՛, խենդ մի ըլլար, խօսքդ ետ առ, մէջերնիս կոտորած, թափած բան մը չըկայ տահա. եազմանի կտորին խելք դնելուդ, աչքերդ վեր բարձրացու . . . տունի հանրմ կ'ըլլաս, Խաչիկի պէս մարդիկը խզմէթկեար կ'ունենաս . . . մինակ առջի կնկան ըռզակները քեզի տայ նէ կ'օգտէ, ոսկիէ պէպէկ կ'ընէ քեզի . . . իմ վրաս նայէ օրինակ առ. նազը մեծցած էի ամա, էրիկս տէգկեահին առաջքը դրաւ ինծի, ինքն ալ պուճախը անցաւ նստեցաւ. մազս աւել ըրի, քեզի մեծցուցի, օր մը օրանց սըռըս մարդ չիմացաւ, ամա քաշածս ես ու միայն տէրը գիտէ . . . սօն փուշմանըք փարա էթմէգ . . .

Փողոցը ցուրտ էր, բայց արեւը կը ծագէր ահա՝ սառուցիկ եղեամին բիւրեղային փոշին փայլեցնելով ամէն կողմ. խումբ խումբ, մեծ մասով կիներ դէպի իրենց տունները կը շտապէին կիրակնօրեայ հագուստներով զարդարուած : Երանիկ հանրմ, աղջիկը առաջքը ձգած, գլուխը բարձր, աչքերը խոփող կը քալէր անշուկ. խնամքով հագուած էին երկուքն ալ եւ թէեւ մօրը սէգ կեցուածքը ակնածանք կը ներշնչէր, դարձեալ մարդոց աչքերը հաճոյքով կը դանդաղէին Եւփիմէի գեղեցկութեան վրայ. շուկայէն անցած տուննին մօրը նայուածքը աւելի խոփողեցաւ.

կրպակներու առաջ աթոռակներու վրայ նստած մարդիկ, մեծ մասով եազմանի, ցած ծայնով կը խօսակցէին. երբեմն վաճառողի մը անակնկալ ծայնը կը բարձրանար երկդիմի գովասանքներով ծախած ապրանքին վրայ ու թէեւ ամէնքն ալ կը հասկընային որ այդ գովքերէն մաս մը բաժին կ'իյնար անցնող գեղեցիկ աղջկան, բայց ոչ ոք կը համարձակէր խնդալ կամ կատակել, որովհետեւ թաղեցի էին անոնք:

Հանդիպեցան Մարտիկ տայիին եւ երկու դժբաղիներու, բայց իրարու երես անգամ չնայեցան, որովհետեւ անպատշաճ էր այդ վայրին մէջ զիրար բարեւել, նոյն իսկ ճանչնալ ձեւացնել: Անցան զինետուններու փողոցէն ուր Եւփիմէ չկրցաւ ինքզինքը զսպել եւ քովընտի նայուածքներ ուղղեց կրպակներու խորը եւ վերջապէս մտան իրենց դրացի փողոցները:

Մինչեւ որ տուն հասան՝ Եւփիմէի դէմքին վրայէն մարեր անցեր էր քաղցրութեան եւ բարութեան հետքերն իսկ. վայելքի անզուսպ ծաբաւ մը կը տոչորէր զինքը. տեսած հարուստ կիներուն մուշտակները եւ փետուրները կը պարէին իր աչքերուն առաջքը, բայց մանաւանդ խարազանուած կը զգար ինքզինքը անոնց նայուածքներէն, որոնց անտարբերութիւնը նախատալի կը թուէր իրեն. հագուիլ՝ սրբուիլ ու երեւալ անոնց իր գեղեցկութեան բոլոր փառքին մէջ, անխախտ նպատակ մը թուեցաւ իրեն: Այս մտածումներով հագուստը փոխելու զբաղած էր երբ դուռը զարնուեցաւ. կրկին չիփակին կոճակները կոճկեց եւ

փութաց դուռը բանալու եւ վարպետը կանգնած գտաւ իր դէմը:

Յակոբճան աղա նոր ածիլուած, փեսութեան սեւ հագուստները հագած, դանդաղ շարժումներով վեր ելաւ. զգալի կերպով շուարած էր ու նոյն իսկ բարեւելու կը վարանէր. բայց երբ երանիկ հանրմ իր փոթոտուած եւ ուռած դէմքը ժպիտով մը ծամածուած յառաջացաւ դէպի անոր, ոտքի ելաւ եւ մեքենական ծայնով մը մրմնջեց.

— Շնորհաւոր ծնունդ եւ աստուածայայտնութիւն . . .

Երկու կողմէն գաղտնի դիտաւորութիւններ ունելով կեղծ ու բռնագրօսիկ ձեւ մը ունէին. մէկէն ի մէկ անհետացեր էր վարպետին արհամարհական ընտանութիւնը որ ունէր իր բոլոր բանուորուհիներուն հանդէպ. աննշան խօսքեր կը փոխանակէին իրարու հետ ընդհատուած լռութիւններով եւ գաղտնագողի զիրար դիտելով՝ երբ եւ փիմէ սրահ մտաւ անուշի ափսէն ձեռքը: Թեւերը բացած, մատները անցուցած ափսէին բռնողակներուն, մինչ մէկ եզերքը կուրծքին վրայ կը սեղմուէր, անիկա յառաջացաւ եւ այնքա՛ն հոգին փոթորկուած էր հակասական զգացումներով որ կը դողար եւ գաւաթներն ու անուշի ամանը կը ցնցուէին թեթեւօրէն:

— Անուշ հրամեցիք, ըսաւ Երանիկ հանրմ խոնարհութիւն մը ընելով:

— Շնորհակալ եմ, պատասխանեց Յակոբճան աղա նուրբ կտաւէ թաշկինակով բերանը սրբելով:

Ակնթարթի մը մէջ եւ փիմէ դիտեց անոր ձիւ-

նախայլ եւ օսւոյցած շապիկը, փայլուն կոնակ-
ները եւ մետաքսաւէտ փողկապը, մէկ կողմը
սանտրուած անխայլ մագերէն անուշահոտու-
թիւն մը կ'արտաշնչուէր ու կը ծփծփար. եւ փի-
մէ պահ մը մոռցաւ անոր տգեղութիւնը, նշմի-
մութիւնը, իրեն թուեցաւ որ նշմարիտ սէրը, օս-
ւոյցած եւ սպիտակ շապիկի մը ներքեւ կը դնէ
միայն իր բոյնը, իրեն թուեցան որ այսօրուրնէ
արդէն իր չքաւոր աղջկան մօայլ ու տրտում նա-
կատագիրը կը մտնէր նոր փուլի մը մէջ: Երբ
անուշին ափսէն մառանը տեղաւորելէ ետքը ե-
կաւ նստեցաւ մօրը բով, Յակոբեան աղա իր նա-
յուածքը յառեց իրեն, բայց անա ոտքի ելաւ,
մնար բարովը ըսաւ եւ մեկնեցաւ, մայր ու աղ-
ջիկ պահ մը մնացին բակը:

— Աղայի պէս շնորհրով մարդ է, ըսաւ Երանիկ
հանրմ:

Եւ փիմէ խոր հառաչանք մը արձակեց ու վեր
եկաւ. բնագդարար պատուհանին մօտեցաւ եւ
տեսաւ որ դրացի տուններէն կանացի գլուխներ
դեռ զարմացումով կը նայէին վարպետին ետեւէն:

Յանկարծ հոգիի խորէն հզօր ըմբոստութիւն
մը ժայթքեցաւ իր կացութեան, դրացիներուն չա-
րամտութեան, Խաչիկին իրեն ընծայած չքաւոր
կեանքին դէմ:

Աչքին դիմացը մինչեւ հեռուները պզտիկ եւ
խարխուլ փայտաշէն տուներ կը շարուէին բով
բովի, կռնակ կռնակի, ձկնորսի, ձկնավաճառի
կամ եազմաճիւղի տնակներ էին ամէնքն ալ, ծմեռ-
նային այս ցուրտ եւ արեւոտ օրուան մէջ անոնք

կարծես կը յայտնէին իրենց բոլոր քստմանելի թշուառութիւնը. տուններ չէին աստոնք, այլ մէկ մէկ դժոխքներ. էրիկ մարդիկ, ծովին եզերքը աշխատող մարդիկ, տաժանելիօրէն պարտասած ամէն իրիկուն գինետուն կը վազէին կազդուրուելու յոյսով. կնիկներնին դժգոհ եւ պատրաստ տրտաւրու. զաւակներին լալկան, գունատ, պահանջող, ո՞վ ծայրը ծայրին կրնար բերել. էրիկ մարդիկ ալ յանցանք չունէին. անողոք հակատագիր մը կը ծանրանար ամէնուն վրայ. երբ տանը պէտք եղած բաները մտքերնին բերէին կը շուարէին. ո՞րը առնէին, ո՞րը վաղուան ձգէին. ամէնէն կարճը բնաւ չմտածելն էր ու մոռնալու, երբեք չսթափելու համար՝ մինչ առաւօտէն մինչեւ իրիկուն կ'աշխատէին չարաչար, իրիկունները կ'երթային թաղուիլ գինետունին մթնոլորտին մէջ. տուններնուն մէջ կնիկները կ'աշխատէին ինչքան որ կրնային, տղաքը կը մեծցնէին գէշ աղէկ, օր մը կուշտ օր մը անօթի, վրանին կոկուկ, տակը հինուկ, կը բաւէր որ ձայներնին մարդ չիմանար, սրուերնին դուրս չելլար:

Կիները ընդհանրապէս չբաւորութիւնը ամօթ կը համարէին ու կը ջանային զայն պարտկել, միւս կողմանէ կը թշնամանային իրենց էրիկ մարդոց դէմ, որոնք գրեթէ չէին օժանդակեր իրենց. շաբթէ շաբաթ, գինով պիտի ըլլային որ ձեռքերնուն քանի մը փարա փրցուէր, մնացածը կ'երթար գինետուն եւ կեանքը կը քաջքշուէր քէներով, սրտմտութիւններով դառնացած, մէկ կողմէ արժանապատուութեան հոգերով բարդացած, իսկ միւս կողմէ ա-

կամայ կոպտութիւններով բրտացած: Ու ամէնքն ալ կ'ապրէին կարծես մութի մէջ խարխալելով, ամէն մէկը անծկագին ցանկալով քիչ մը հանգիստ, քիչ մը մարդավայել կեանք, ամենադոյզն սփոփանք ու քաղցրութիւն:

Եւփիմէ կարծեց որ պայծառատեսութեան մը բոպէին կը տեսնար այն կեանքը որ պիտի ապմէր ինչիկին հետ. աչքերը գոցեց այդ մղձաւանջը չտեսնալու համար եւ իրեն թուեցաւ որ Յակոբն աղա մեղմօրէն զինքը կը հեռացնէ այդ դժոխային ոլորտէն. ետեւ դարձաւ, զգալով մօրը ներկայութիւնը եւ երբ մայր ու աղջիկ իրարու նայեցան՝

— Աղայի պէս մարդ է, կրկնեց Երանիկ հանրմ խոհուն դէմքով:

— Խրամէթս որն է նէ ան կ'ըլլայ, պատասխանեց Եւփիմէ խռովուած՝ բայց գրթէ համակերպած:

Ե .

Ս Ր Տ Ի Յ Ա Ի

Առաւօտուն կանուխ մինչ Երանիկ հանրմ խահուէն կը խմէր, երբեմն հացի մանր պատառներ թաթխելով մէջը, դուռը ուժգին զարնուեցաւ. Մարտիկ տայի որ անկիւնը նստած անդադար կը ծխէր եւ երկու կիները՝ ընդոստ կանգնեցան. սպառնական բան մը կար այդ հարուածին մէջ:

— Ոտքդ պազնեմ, Մարտիկ, դուն գնա՛ բաց, Խաչիկը ըլլալու է:

Մարտիկ տայի քովընտի ու յանդիմանական նայուածք մը ուղղեց քրոջը, բայց տեղէն չշարժեցաւ. երկու կիները տոգոյն էին եւ անշարժ իրարու կը նայէին. երկրորդ հարուած մը թընդացուց տունը. այն ատեն եւփիմէն գտնելով իր խառնուածքին ամբողջ կորովը, ոտքի ելաւ եւ գրեթէ անապարելով՝ գնաց բացաւ:

Բակին մէջ իր դէմ կեցած էր Խաչիկ՝ մեծ զայրոյթով մը տոգունած. անոր սեւ եւ գողտր աչքերը այդ պահուն դաժան խստութիւն մը առած էին պոստած յօնքերուն ներքեւէն. թուխ եւ տոգոյն հակատը ու քունքերը բարակ քրտինքով մը ողողած էին ու շրթները կը դողդոջէին ականայ ծամածուլթիւններ ուրուագծելով. ուժեղ եւ լայն կուրծքը, գործաւորի մրոտած հագուստ-

ներուն ներքեւէն կ'ելեւէջէր ու կարծես մէկ րոպէէն միւսը պիտի պոռթկար. անիկա շեշտակի կը նայէր Եւփիմէին, ուզելով խօսիլ՝ բայց չկարենալով վանկ մը արտասանել, ու իր ներկոտ բռունցքները սեղմուած կը գալարուէին կողերուն վրայ:

Եւփիմէ նախ դժկամակութեամբ, հետզհետէ ատելութեամբ կը նայէր անոր եւ իր աչքերը կը դիմագրաւէին Խաչիկին զայրացած նայուածքին. եթէ անիկա գլուխը կախ եւ աղաչական ձեւով մը ներկայանար, թերեւս սիրտը թուէնար, յիշէր անոր համար զգացած սէրերը, բայց ահա Խաչիկ կը ներկայանար տիրոջ պէս, սպառնական, եւ ցամառալից. ազատ չէ՞ր արդեօք իր բաղդը ասոր կամ անոր հետ կապելու, ու գաղափարը թէ Խաչիկ փորձանք մը եղած էր իրենց գլխուն, թէ կարող էր արգելք հանդիսանալ լաւագոյն կարգադրութիւններու, այնպիսի չար ցրտութիւն մը կուտար Եւփիմէի դէմքին, որ անոր դիմագրաւող նայուածքը լրբութիւն մը թուեցաւ Խաչիկին. անիկա յանկարծ հոգիի խորէն բարձրացող արհամարհանքին մէջ խղդելով իր ցաւն ու զայրոյթը, ձեռքը երկնցուց, մէկ կողմ հրեց Եւփիմէն կոպտութեամբ ու բարձրացաւ սանդուխներէն:

Այդ միջոցին Երանիկ հանրմ ինքզինքը գտած էր ու ընդ առաջ գալով Խաչիկին, յանդիմանեց զայն.

— Առտուանցով ի՞նչ խաղքութիւն է աս, դուռ դրացի ի՞նչ կ'ըսեն, ամօթ չէ՞, մեղա՛յ տէր, տահա կայնէ նայի՛նք, կանուխ չէ՞, երէկ ցանե-

ցինք, այսօր բուսաւ . . . ամա ես աղջկանս ըսի, անանկ մարդոց խօսքին մտիկ չըլլուիր, ետքէն փիւշման կ'ըլլա՜ս . . . վա՛խ մեզի, հազար վա՛խ...

— Քա մարի՛կ, ես ի՞նչ յանցանք ըրի քի ինծմէ ասանկ երես դարձուցիք:

Խաչիկ այս խօսքերը արտասանելով ջլատւած եւ հեւալէն ինկաւ բազմոցին վրայ. ամբողջ մարմնովը կը դողար ու հակառակ իր մեռելական տժգունութեան քրտինքի կաթիլներ շիթ առ շիթ կ'իյնային քունքերէն. իր խոշոր, աշխատութենէ կոշտացած եւ ներկոտ ձեռքերը ծունկերուն վրայ դրած այնպիսի վշտագին երեւոյթ մը ունէր որ կարծես ամբողջ աշխարհ սեւցած էր իրեն համար. պահ մը առաջ հոգիին մէջ մրրիկի մը պէս որոտացող զայրոյթը տեսակ մը պատրական կորով տուեր էր իրեն, բայց հիմակ ինքզինքը թոյլ եւ ջլատուած կը զգար եւ կարող՝ մանկան մը պէս հեծեծելով արտասուելու. մարդկային մեծ ցաւը, սիրոյ ցաւը կը դղրդէր այդ խոնարհ՝ բայց հզօր սիրտը իր բոլոր թափովը եւ իր անարուեստ հոգին ո եւ է բալասան չէր գըտնար զայն ամոքելու համար: Քանի օրերէ ի վեր կասկածը օծի պէս սպրդեր էր իր էութեան մէջ. քանի՛ օրերէ ի վեր գաղտնապէս կը տառապէր, փոխն ի փոխ յուսալով եւ յուսահատելով, ճաշակելով անստուգութեան մը բոլոր դառնութիւնները, երբ ահա նոյն առաւօտն իսկ վարպետը ճամբեր էր զինքը, առարկելով թէ բանուորուհիներու հետ անպատկառօրէն կը վարուէր: Իր ուժգին բողոքներուն դիմաց վարպետը սրտնեղելով ըսեր էր վերջապէս.

— Է՛հ, ի՞նչ երկայն կ'ընես... Երանիկ հանրմին աղջկան պալթա կախեր ես, խեղճերը ի՞նչ ընել-նին չեն գիտեր՝ գլխունուն տէ՛ֆ ընելու համար քեզի...

— Ե՛ս... ես ինձի չուզող մարդուն փողոցէն ա'լ չեմ անցնիր. շուքս ալ չեմ ցուցներ, ինձի խաչիկ կ'ըսեն... ո՞վ է ատ ապուրը ուտողը նէ թող մէյտան ելլա՛յ...

Ու մէկ շունչով եկեր էր Եւփիմէին. եկեր էր զայրոյթով եւ գրեթէ կատաղութեամբ, եկեր էր այն յոյսով թէ մայր ու աղջիկ գլուխնին պիտի ծռէին, ներողութիւն պիտի խնդրէին եւ ահա՛ այս պահուս ինքը պատրաստ էր անոնց ոտքերուն հետքերը համբուրելու, անոնց գերին ըլլալու. միակ մտածում մը գրաւեց իր միտքը, ամբողջ հոգին. դուրպան ըլլալ Եւփիմէին՝ բայց դարձեալ վայելել անոր գուրգուրալի եւ սիրաւէտ նայուածքին ջերմութիւնը:

Դեռ երէկ էր, բայց արդէն ինչքա՛ն հեռու կը թուէին այդ երջանիկ օրերը, երբ Եւփիմէին ներկին ամանները, դեղին, կապոյտ, կանանչ ներկերով լեցուցած ատեն կը զգար անոր մատներուն խուսափուկ հպումը իր ձեռքին վրայ, որոնք կը դողդոջէին յուզումէն. այն օրերը, երբ մայր ու աղջիկ սիրալիր ու հանոյակատար՝ ի՞նչ ընելնին չէին գիտեր ու ձեռքէն կը խլէին համեմատաբար դիւրին եւ շահաւէտ գործերը, մինչ ինքը իր բնական արդարամոտութեամբ, կ'ուզէր աղէկ գործերը բաժնել բոլոր գործաւորունհիներուն: Կը յիշէր մանաւանդ այս վերջի մէկ քանի

յուսաւէտ օրերը, երբ կը կարծէր թէ իր մուրա-
տին պիտի հասնէր երբ իր աչքին առաջը փայ-
լեցուցեր էին երջանկութեան հեռապատկեր մը
ինչ նպատակաւ, ո՞վ գիտէ...:

Իր պարզ եւ ուժեղ հոգին անկարող էր նոյն
իսկ կասկածելու կանացի հոգիներու անկայուն
եւ տարուբերուող տրամադրութիւններու մասին.
չէր կրնար իսկ մտաբերել պնասիրութեան,
պարծանքի ու ցուցամոլութեան այդ նոպաները,
որոնք կը պղտորեն ամէն աստիճանի վրայ գրտ-
նուող կիները ու հիմակ որ իր պաղարիւնու-
թիւնը գտած էր, անկեղծօրէն կը հաւատար թէ
թիւրիմացութիւն մը կար զոր կարելի էր փարա-
տել երկուստեք բարի կամքով: Այս էր պատճա-
ռը որ Խաչիկ, հակառակ իր բնական հպարտու-
թեան, աչքերը բարձրացնելով Երանիկ հանրմին
վրայ, ըսաւ մեղմ եւ յուզուած ձայնով:

— Մարիկա, ես ըրի, դուն մ'ըներ, գլուխս
դարձաւ. գործսրդ մնալս հոգս չէ. անկէ եկած
խերը Աստուծմէ թո՛ղ գայ... թեւերս շարժեմ նէ
քարէն փարա կ'ելլայ... ինչ կ'ընեմ չեմ ըներ ըն-
տանիքս կ'ապրեցնեմ. էվէլ, պակաս, ա՛ֆ ըրէ...

— Ամենեւի՛ն... գոչեց Երանիկ հանրմ աւուա-
ները սեղմած, ումետող կտրէ մեզմէ. ինչ ըլլալդ
հասկըցուցիր. քանի՜ տահա ճամբան կարճ է,
եւ դառնալը դիւրին է: Փիլիճի պէս աղջկանս
մեղք չէ՞, կրակներու մէջ պիտի էրէր, Աստուած
իր անմեղութեանը ողորմեցաւ... վարդի պէս
աղջիկս, աչքը երեսը փառ փառ կը վառի, մէյ
մը քեզի, մէյ մըն ալ անոր նայէ...

— Եւփիմէ՛, գոչեց Խաչիկ շուրջը նայելով եւ գերագոյն ձայնով մը, Եւփիմէ՛...

Ու աւելի չկրցաւ ըսել:

Եւփիմէ սրտնեղած դէմքը կը ծամածռէր եւ կարծես ժամ մը առաջ կ'ուզէր ազատիլ Խաչիկին ներկայութենէն. անոր ցաւագին եւ յուսահատական երեւոյթը փոխանակ զինքը յուզելու, կը ջղագրգռէր. կարծես թէ բարութեան եւ քաղցրութեան բոլոր աղբիւրները ցամքեր էին իր մէջ եւ հոգիին թելերը որոնք երբեմն քնարի մը պէս կը հնչէին՝ երբ Խաչիկ իր անունը կու տար, այս յուսահատական կոչին չպատասխանեցին. զգաց որ ոչ միայն այլ եւս չէր սիրեր զայն, այլ իր աչքերուն առջեւէն պատրանքի մշուշը փարատած էր եւ կը տեսնէր այդ մարդը՝ ինչպէս որ էր, իր կոպիտ եւ անհրապոյր արտաքինով, իր բուռն զայրոյթներով եւ հոգեկան թուլութիւնով. կը տեսնէր զայն իր ցաւէն ծամածռած դէմքով, քրտնաթոր հակատով, դողդոջուն շրթներով, կը տեսնէր մինչեւ արմուկը ներկի մէջ թաթխուած ձեռքերուն կոշտութիւնը՝ աղքատիկ եւ մաշած հագուստներուն վրայ, որոնցմէ փօթասի եւ խման մարդու քրտինքի խառն հոտ մը կ'արտաշնչուէր:

Ու իր բոլոր ցանկութիւնները եւ բարի դիտաւորութիւնները ցնդեցան այս նիւթական եւ հոգեկան թշուառութեան առաջ. անգամ մըն ալ իր հոգին տենչաց ամէն գնով բարձրանալու այս կարգի մարդիկներու մակարդակէն ու մտաբերելով թէ երբեմն խօլ պատրաստակամութիւն մը

ունեցած էր Խաչիկին հետ ամուսնանալու, կարծեց թէ մեծ վտանգէ մը փրկուած՝ էր ու այդ վտանգը իր մէջ կ'անձնաւորէր Խաչիկ, ուրկէ ազատուելու համար պատրաստ էր Յակոբեան աղային հետ կարգուելու անմիջապէս որ որքեւայրի ըլլար անիկա :

Խաչիկ փոխն ի փոխ եւ խելայեղօրէն նայեցաւ մօրը եւ աղջկանը դէմքերուն եւ անոնք այնքան փակուած ու ցուրտ զգաց որ ակամայ սարսուաց. այն ատեն իր ողբագին նայուածքը դարձնելով դէպի Տային՝ որ լուռ հանդիսատես եղած էր այս տեսարանին, նայուածքովը աղբսեց. Մարտիկ տայի հասկցաւ. ոտքի ելաւ եւ հրաւիրեց Խաչիկը որ իրեն ընկերանայ:

Առանց մնաք բարովի, փախստականի պէս, Խաչիկ իջաւ սանդուղներէն եւ երբ դուրսը բաց օդին եւ լոյսին մէջ գտաւ ինքզինքը, շացում մը ունեցաւ. սրունքները քուրջի պէս թուլցեր էին եւ ամբողջ մարմինը պիտի փլէր՝ եթէ Տային չկրթնէր. բաւական յառաջանալէ ետքը, սկսաւ հառաչել ու կոպերը այրեցան աղի արցունքներով, որոնք չիջան սակայն այտերուն վրայ. կուրծքին ներքեւ դժոխային ջերմութիւն մը կը զգար ու նոյն իսկ շրթները չորցեր ու ճաթուտեր էին. կ'ուզէր ըմբռնել եղածը, հասկնալ դժբաղդութեանը պատճառը, բայց անկարող էր նոյն իսկ մտածումի մը վրայ կանգ առնելու, հակառակ անոր որ Մարտիկ տայի կը ջանար զայն լուսարանել:

— Առաջ ուզեցին, հիմակ ալ չեն ուզեր կոր.

ինչո՞ւ պիտի ըսես. ինչո՞ւն նայինք իրենք գիտե՞ն.
անցնող ամպերուն հարցնես նէ պէի՞ն պատաս-
խան կ'առնես, անոնցմէ չես առներ... վազ
անցի՛ր, թե՛ գլուխ մնացի՛ր, տահա աղէկ է...
ամէն գործի մէջ խեր մը կայ. նայէ՛ ես կար-
գուե՞ր եմ. ողջ գլուխդ աւետարանի տակ մի՛
դներ. կնկան տէրտը կը քաշուի՞. . . Մարտի հավա
կըմանին, մէյ մը անծրեւ, մէյ մը արեւ... անոնց
խնդալուն ալ մի՛ հաւտար, արցունքին ա՛լ...:

Անզգալաբար մտած էին գինետուններուն
փողոցը. դեռ կանուխ էր եւ քնատ գինեպան-
ներ նախորդ գիշերուընէ մնացած աղտոտու-
թիւնները կ'աւլէին իրենց կրպակներուն մէջ.
Խաչիկ ու Մարտիկ տայի մտան իրենց ընտանի
խանութը, ինկան նստարանի մը վրայ եւ երբ
գինեպանը եկաւ հարցունելու թէ ի՞նչ կ'ուզեն.

— Զո՛ւր, ըսաւ Խաչիկ սուր ծայնով մը:

Մարդը փութաց փարջ մը եւ զաւաթ մը
գետեղելու սեղանին վրայ. Խաչիկ իր ապակիի
պէս փայլող աչքերը սեւեռեց փարջին, խարխա-
փող թեւերը երկնցուց անոր եւ զայն շրթներուն
դնելով, աչքերը մթնալէն պարպեց զայն դան-
դաղօրէն եւ շնչասպառ խմելով մինչեւ յետին
կաթիլը:

Պ Ա Տ ՈՒ Ա Ն Դ Ա Ն Ը

Շաբաթներ անցեր էին եւ կեանքը կը սահէր աղքատիկ թաղերու մէջ իր տափակ միօրինակութեամբ. գործերը քիչ մը բացուեր էին մեղմօղերուն շնորհիւ եւ չարչրկուած դէմքերու վրայ քիչ մը յոյս եւ ոգեւորութիւն կ'երեւար: Միւս կողմէ սակայն հիւանդութիւնները պակաս չէին ու մանաւանդ երկարատեւ ի վեր պառկողները, կարծես չդիմանալով այս հիւանդագին եւ խաբուսիկ օղերուն փոփոխականութեան, մէկիկ մէկիկ կը մեռնէին:

— Հասունները կ'իյնան կոր, կ'ըսէին կիները պատուհանէ պատուհան, երբ արեւէն հրապուրուած պահ մը ձեռքերնուն գործը կը ձգէին եւ կուգային երկայն շունչ մը առնելու:

Թաղին եկեղեցիին զանգակը, ամէն օր եւ երբեմն օրը մէկ-երկու անգամ, կը ղօղանջէր յուղարկաւորութիւններու յատուկ տխրագին եւ դանդաղ հնչիւններով:

Զօրաւոր հարբուխի մը հետեւանքով եւ փիմէ ալ հիւանդացեր էր եւ մայրը զինքը հանգիստ թողեր էր այդ օրերը, բնաւ չխօսելով ամուսնութեան ծրագիրներու վրայ, ու ինքը ծամանակ ունեցեր էր անդրադառնալու իր հոգեկան վիճակին: Ինչպէս որ եռանդով եւ սրտագին սիրեր

էր ինչիկը, այնպէս ալ հիմակ ինքզինքը անտարբեր կը զգար անոր նկատմամբ եւ իր հոգեկան այս երկու հակասական վիճակներուն մէջ անկեղծութիւնը այնքան բացարձակ էր որ չէր հասկընար թէ ինչո՞ւ յանցաւոր պիտի նկատուէր ինչիկին հանդէպ. իր հոգիին խորերէն անհետացեր էին յուզումի եւ խռովքի այն սարսուռները որ երբեմնի սիրահարին ներկայութիւնը, անունին արտասանուիլն իսկ առաջ կը բերէին: Երբ կը պատմէին ինչիկին կատարած խաղբութիւնները, եւ փիմէին արիւնը հանդարտ կը մնար, մինչ զարմանալով կը յիշէր թէ ի՞նչպէս, երբ անոր վրայ աննպաստ բան մը կը լսէր ժամանակաւ, ականջներովը կը կարմրէր ու պատրաստ կը զգար ոգի ի բռն զայն պաշտպանելու. հիմակ ոչ միայն չէր ամչնար անոր ըրածներէն, այլ նաեւ իր այսօրուան անտարբերութեանը արդարացումը կը գրտնար անոր այդ խայտառակ վիճակին մէջ: Միակ փափաք մը ունէր, զայն չտեսնալ, անոր չհանդիպիլ. ներքնապէս գիտէր որ ինչիկ կը տառապէր իրեն համար. երբեմն կայծակի արագութեամբ կ'անդրադառնար այդ մտածումին, բայց առանց ժամանակ ձգելու որ սիրտը խանդաղատէր, կը խորհէր ուրիշ բանի վրայ: Ու եթէ ինչիկին իրեն համար կրած տառապանքը զինքը անտարբեր կը թողուր, միւս կողմէ անիկա զերծ էր արուեստակեալ աղջկան մը հոգեկան սնապարծութիւններէն. միայն նիւթական եւ առօրեայ հանգիստի առաւելութեանց տենչանքները եւ յոյսերը կը տիրապետէին իրեն եւ ո՞րքան

կանդրադառնար թէ իր մանկութենէն ի վեր զրկուած էր անոնցմէ, ա՛յնքան բուռն կերպով կը ցանկար անոնց. իր առողջ եւ անարուեստ աղջկան բոլոր ախորժակները սրուած էին եւ ի՛նչ արագ ու հապուկ քայլերով պիտի կոխտտէր խաչիկին սիրտը ու անցնէր, անմիջապէս որ հնարաւոր ըլլար: Որովհետեւ կը զգար թէ իրենց ծրագիրներուն յաջողութեան միակ արգելքը խաչիկը կրնար ըլլալ եւ ահա զայրոյթը կ'անցնէր իր հոգիին մէջէն չորցնելով ո եւ է բարեացակամ զգացումի սկզբնաւորութիւն:

Ու հիմակ, որ այլ եւս չէր սիրեր զայն, ի՛նչպէս կը չափազանցէր անոր տգեղութիւնները, ծիծաղելիութիւնները, ծայնին ու շարժումներուն միամտութիւնը, կոպտութիւնը, աւելի եւս ամբապնդուելու համար իր ցրտութեան մէջ: Բոլոր այն աննշան մանրամասնութիւնները, որոնք իր սիրող սրտին բաբախումները արագացուցեր էին, որոնք խանդաղատանքով եւ տեսակ մը զինովութեամբ պարուրեր էին զինքը, — ձեռքը ձեռքին հպել, շունչը զգալ ծոծրակին վրայ, գաղտագողի մէկ նայուածքը որսալ եւ կայծակի մը տեւողութեամբ հաղորդակցութեան մտնալ սիրականին տարփաւէտ էութեան հետ, զգալ խօսքերու քողարկուած իմաստը, փառաւորուիլ ու երջանկանալ անոնցմով, պննուել շողոքորթիչ ականարկութենէ մը եւ սիրականին մէկ գովասանքը ամենաթանկագին զարդարանքէ վեր արժեցնել, — բոլոր ասոնք, բոլոր հշմարիտ սիրոյ խուսափուկ, անկայուն, դիւրաբեկ հրապոյրները, պատրանք-

ները, զգայնութիւնները իրենց բեհեզներէն մերկացած, իրենց լոյսէն զրկուած ոչ միայն չէին օգներ Եւփիմէի մեռած սէրը արթնցնելու, այլ նաեւ իբր ծիծաղելի խրտուելականեր կը ներկայանային անոր. ուրեմն, բոլոր այն անմբռնելի պատճառներով իսկ, որոնցմով Խաչիկը սիրած էր, այսօր այլեւս զայն չէր սիրեր ու իր կնոջական հոգին փոխանակ գիտակցելու իր փոփոխականութեան, իր բնածին եւ ճակատագրական թերութեան, կ'ապաստանէր իր զայրոյթներուն եւ ապագայի մտահոգութիւններուն մէջ:

Առաւօտ մը կանուխ, երբ Եւփիմէ քունէն նոր արթնցած, տարտամօրէն կը խորհէր այս բաներուն վրայ, մայրը հագուած, եւ մեկնելու պատրաստ, եկաւ քովը:

— Եւփիմէ', ըսաւ, գործերնիս սըխլէթ է ամա, ես աս առտու ժամ պիտի երթամ, ետքէն ալ տեղ մը պիտի հանդըպիմ . . . ելլաս նէ առաջ ճերմակ գէմինները ձեռք առ:

Եւփիմէ հասկցաւ. մայրը վարպետին կնոջ հիւանդտես կ'երթար, կամ աւելի ճիշտը կ'երթար հասկնալու թէ «ո՞ր տեղուանքն է»: Այդ հրէշաշին անհամբերութիւնը որ ամբողջովին գրաւած էր երկու կիները՝ ու եւ է խղճի խայթ չէր պատճառեր անոնց. պահ մը իսկ չէին անդրադառնար թէ ի՞նչ քստմնելի սպասում էր իրենցը. ընդհակառակը, կարծես մահամերձն էր որ յանցաւոր էր, յուսահատօրէն կը կառչէր կեանքին, պահ մը առաջ չէր մեկներ այս աշխարհէս իր տեղը ուրիշին տալու համար: Ու առաւօտէն մինչեւ

իրիկուն, երկու կիները կը սպասէին գոյժին որ աւետիս մը պիտի ըլլար իրենց համար ու իրենց անհամբերութիւնը խաբելու նպատակաւ, անդադար կը խօսէին հիւանդին վրայ, երբեմն կեղծ կարեկցութեամբ, երբեմն նոյնիսկ զայրոյթով .

— Աստուած իր ըրածը գիտէ ամա, ատանկ ապրիլը ապրիլ է . . . մեռնի նէ լոյս կ'ըլլայ, իրեն ալ մեղք է, քովիններուն ալ:

— Նեմզուր հանրմը գացեր տեսեր է, կ'ըսէր եւփիմէ մօրը պատասխանելով, մէկ քովէն միւսը չկրնար կոր դառնալ եղեր:

Թէգկեահին առաջ դէմ դէմի նստած, անոնց վրծիները մէկ կողմէն արագօրէն կը ներկէին, երեւան բերելով զունագեղ եւ ֆանթասթիկ ծաղիկներ գծուած եազմաներուն վրայ:

— Մէյ մը երթամ, աչքովս տեսնեմ, ըսեր էր Երանիկ հանրմ նախորդ օրը եւ ահա ինչո՞ւ եւփիմէ զիտէր թէ մայրը ուր պիտի հանդպէր:

Ժամէն ելլալուն — ուր թերեւս աղօթած էր իր ծրագիրներուն յաջողութեան համար — Երանիկ հանրմ ուղղուեցաւ վարպետին տունը: Նոր խալիֆան դուռը բացաւ եւ հարցուց թէ ի՞նչ կ'ուզէ. բայց անիկա առանց պատասխանելու սանդուխներէն բարձրացաւ եւ շիտակ մտաւ հիւանդին սենեակը:

Բազմոցին անկիւնը, իրարու վրայ զետեղուած անկողիններու վրայ բարձրացած, հիւանդը, կմախքի պէս վտիտ, պառկեր էր. անոր սեւ, սուր եւ տենդոտ աչքերը ուղղուեցան դէպի դուռը երբ անիկա ճռնչեց. հիւանդը ճանչցաւ իրենց վաղեմի

բանուորուհին, ուզեց ժպտիլ, բայց ահա ցնցուեցաւ երկարատեւ ու տաժանելի հազի տազնապով մը: Երանիկ հանրմ ինքնիրեն աթոռ մը առաւ, նստեցաւ, գլխովը բարեւ մը տալով հիւանդին մօրը որ բազմոցին միւս անկիւնը կզկտած էր. անիկա ուրիշ զաւկի մը մահով արդէն սգաւոր, սեւ պոյամայի տակէն երեւան կը բերէր մասունքի պէս ճերմկած, նիհար ու զրեթէ թափանցիկ դէմքը. երկու ձեռքերը ծոցը, վիզը ծուռ, արցունքոտ աչքերով կը հետեւէր աղջկանը չարչարանքին: Սրահին մէջ, ամէն կարգի դեղերու, ապականուած օղի, հիւանդի հօտերու անհանդուրժելի նողկալի խառնուրդ մը ոչ թէ կը ծփար, այլ կարծես թէ կը թանձրանար: Երանիկ հանրմ այս սոսկալի սենեակին մէջ բոլոր հոգւովը սարսափած, շուարած մնաց պահ մը: Երբ հազի տագնապը անցաւ, գլուխը դարձուց դէպի հիւանդը եւ հարցուց մեղմ ձայնով մը.

— Զարուկ հանրմա, ինտո՞ր ես . . .

— Ա՛խ . . . ա՛խ . . . Երանիկ հանրմ, հառաչեց դժբաղդ կիներ ու երկու այտոսկրներուն սուր մասերը կարծես ներքին կրակէ մը կարմրեցան. անոր գլուխը գոր կարելի էր այլեւս զանկը կռել, զրեթէ կորսնցուցած էր մազերը, այնքան երկար օրեր եւ այնքան տաժանելիօրէն շփուեր էին բարձերուն:

— Ա՛խ . . . ա՛խ . . . կրկնեց սրտագին հառաչանքով, աս ի՞նչ ցաւ էր որ դարմանը չգտանք, անցնող թռչունէն հար սպասեցի, անցնող ամպերէն դարման յուսացի՜ . . . ա՛խ . . . ա՛խ . . .

ինծի կը սիրէք նէ, աղօթք ըրէք որ ալ չքաշեմ . . .
ալ օր մը առաջ տեղս տեղաւորուիմ . . .

Բազմոցին միւս անկիւնը աւելի տօգոյն, աւելի կզկտուած, պառաւին դէմքը կարծես պիտի հալէր ու անհետանար սեւերուն մէջ, ա՛յնքան անիկա ողողուած էր արցունքներով, թէ եւ ոչ իսկ պզտիկ հեծեծանք մը կը թռէր անոր խորը ինկած շրթներէն, որովհետեւ խեղճ կինը շատոնց է որ վարժուեր էր անշշուկ արտասուելու, աղջրկանը ուշադրութիւնը չգրաւելու համար:

Երանիկ հանրմ խռովեցաւ այս հոգեկան եւ ֆիզիքական սոսկալի տառապանքներուն ի տես. շփոթ կերպով մը զգաց թէ չքաւորութեան բռնաւոր լուծէն դուրս կան նաեւ ուրիշ ցաւեր, անդարմանալի վիշտեր. ու կարծես անոր մտածումներուն պատասխանելու համար հիւանդը կ'ըսէր մահամերձի ծանր, պղտոր եւ խռովիչ ձայնով.

— Ճիտէս տոպրակ կախէի, դուռնէ դուռ մուրայի, աս տէրտին տիւշկիւն չըլլայի՛, ա՛խ... ա՛խ . . .

Կրկին անգամ հազի տագնապը խափանեց ձայնը ու անիկա այնքան ուժգնօրէն կը ցնցուէր որ կմախսացած անդամները կը ցաւէին եւ շրնչասպառ եղած, ձայնը հազէն խռպոտած, ճիչեր կ'արձակեր «ա՛յ... ա՛յ...», մինչ մայրը կը նայէր զուխը ձգտած, կարծելով թէ աղջկան վերջին գալարումն էր, ու անկարող ո եւ է օգնութիւն ընելու անոր, շատոնց ի վեր սպառած ըլլալով բոլոր ամոքիչ միջոցները:

— Աստուած առողջութիւն տայ, Զարուկ

հանրմս, կ'աղէկնաս, մէկ օրուան մէջ քաշածներդ կը մոռնաս . . . մնաք բարով, Աստուած քեզի ալ ուժ ու զօրութիւն տայ, տո՛ւտու . . .

Հիւանդը, հագի տազնապէն ետքը, տեսակ մը ապուշ թմրութեան մէջ ինկած, ընդլայնած աչքերով կը նայէր հիւրին առանց բան մը հասկնալու. ականջները կը բզզային եւ խոռոչացած կոպերուն վրայ կանգ առած երկու արցունքի կաթիլներ, որոնք ժայթքեր էին իր հազալու համար ըրած ճիգէն, արեւներու պէս կը փայլէին իր գառանցող աչքերուն. երբ կ'ուզէր նայուածքը անդին դարձնել, միջոցին մէջէն արագօրէն կ'անցնէին լուսեղէն պրդպրջակներ, ու այլեւս չէր գիտեր թէ ականջներու բզզի՞ւնն էր, թէ աչքերուն առաջքը պարող լուսեղէն պղպջակներն էին որ կը զգար. մտի՞կ կ'ընէր. թէ կը նայէր. որովհետեւ իր տեսողութեան եւ լսողութեան մէջ տարօրինակ շփոթութիւն մը առաջ եկած էր եւ ասիկա անանկ դաժան երեւոյթ մը կուտար հիւանդին որ երանիկ հանրմ խորհեցաւ.

— Հոգէառները կը տեսնայ կո՛ր . . . վա՛յ գլխուն:

Ճշմարտապէս փղծկած էր, բայց անապարեց մեկնելու. ինքն ալ տփգուններ էր եւ գլխու պտոյտ կը զգար եւ զղջաց եկած ու այդ ահուելի պատկերը տեսած ըլլալուն, բայց քանի՜ քալեց ձմեռնային գաղջ արեւին ներքեւ, ա՛յնքան հետզհետէ իր գործնական կնոջ բնազդները յաղթահարեցին եւ կազդուրուեցաւ. որոշեց որ եւփիմէին չհաղորդէ մանրամասնութիւններ, որպէս զի անոր

հոգին ալ չաղտորի եւ հետզհետէ նոյն իսկ ուրախացաւ մտածելով թէ վարպետին կնիկը իրաւամբ շատ երկար չէր կրնար քաշել:

Երբ տուն մտաւ, դեռ չհանուած, նոյն իսկ գլխուն քօղը չհանած, նստեցաւ բազմոցին վրայ ու աղջկանը հարցական նայուածքին պատասխանեց.

— Լմեցած բան է, ալ հող կը հոտի կոր, այս գիշեր կ'անցնէ չանցրնեք բան մը:

Շրթները չորցած էին եւ ձեռքերը թեթեւ մը կը դողային, բայց հետզհետէ սիրտը լեցունեցաւ յոյսերով եւ ուրախութեամբ. աղջիկն ալ գոհ էր եւ անոր ամէն մէկ շարժումներուն մէջ կը զգացուէր տեսակ մը տենդագին ոգեւորութիւն:

Պահ մը ետքը երբ դէմ դիմաց կը բանէին, ալ եւս իրենց մտքին մէջ առատութեան եւ հանգըստաւէտ կեանքի հեռանկար մը ունենալով, գործը ծանր կուգար իրենց, կ'անիծէին ու կը հայոյէին.

— Կրողը տեսնայ երեսնիդ, աս ի՞նչ ըստիմներ են:

— Չարի պէս, ամէն ատեն ներմակ գէմին կը դրկեն:

— Ճերմակն ալ թերմաշ մնայ, կարմիրն ալ: Բայց անոնց ձեռքերը արագ արագ կը շարժէին, կարծես թէ ո՛րքան աճապարէին, այնքան շուտով պիտի ելլէին չքաւորութեան դժոխքէն եւ այն թշուառութիւնը, որուն մէջ ապրած էին ցարդ, այնքան մռայլ, այնքան ցրտին եղած էր որ անկէ ազատելու իրենց անհամբերութեան մէջ չէին անդրադառնար թէ գերեզմանաքար մըն էր այն պատուանդանը որուն վրայ կոխելով պիտի բարձրանային, կեանքի արեւը եւ լոյսը վայելելու:

Է.

Տ Ա Գ Ն Ա Պ Ը

Խաչիկ անծնատուր եղեր էր իր յուսահատութեան եւ քանի՛ օրերը կ'անցնէին, ա՛յնքան այդ յուսահատութիւնը դառն ու դաժան կը դառնար. անոր խոժոռ դէմքին վրայ այլ եւս երբեք ժպիտը չէր երեւար ու անիկա կ'անցնէր փողոցներէն հետզհետէ աւելի խորասուզուելով իր մռայլ տրամադրութիւններուն մէջ: Ո՞ւր կ'երթար, ի՞նչ կ'ընէր . . . ոչ ոք գիտէր, ինքն ալ չէր գիտեր. կ'երթար մօտակայ դաշտերը եւ բլուրները, կարծես փախչելով իր սեփական ցաւէն. կարծես կը փափաքէր որ օր մը, վերջապէս մոլորելով իր ամենօրեայ համբաներէն՝ ուրիշ համբաներու մէջ իյնար, հեռանար իր դժբաղդութեան սեւեռակէտէն ու այլ եւս չգտնար իր ծանօթ թաղերը ուր ամէն մէկ փողոցի անկիւն, ամէն մէկ պատուհան, ամէն մէկ քար, կա՛մ իր ցաւը կը հեզնէր եւ կամ զայն կ'աղաղակէր բարձրագոյն: Եկան օրեր երբ եղերական ծայներ, ոճիրի հրաւէրներ պաշարեցին զինքը. զառանցական գիշերներու մէջ ելաւ կանգնեցաւ, խարխափելով գնաց մինչեւ դուռը եւ փնտռեց ինքնիրեն թէ ի՞նչ անդիմադրելի բնագոյն զինքը կը մղէր դէպի հոն, դէպի իր սիրականը որ այլ եւս չէր սիրեր զինքը: Երբեմն ալ վատթարացած, տժգոյն եւ

դաժան, յօնքերը պռստած իր սեւ եւ խիստ աչքերուն վրայ, հոգեկան թուլութիւններու անձնատուր եղաւ. անիկա ճաշակեց զաղտնաբար արտասուելու, հեծեծանքները խեղդելով արտասուելու խորունկ եւ տխուր քաղցրութիւնը եւ երբ զգաց թէ իր սիրտը ճնշուած էր ահագին եւ ճմլող բռնի մը տակ, զիտակցեցաւ որ շահ, շահ տառապելու այդ կարողութիւնը կը յայտնաբերէր իր խառնուածքին հզօր ազնուականութիւնը: Այս պատճառաւ էր թերեւս որ անիկա անմիջապէս չմղուեցաւ ո եւ է զայթակղութիւն ընելու, ինչպէս կը սպասուէր իրմէն. անիկա ինքզինքին անարժան համարեց երթալ նոյն իսկ իր նախկին նշանածին ցուցադրել իր մեծ վիշտը ու գոռ եւ բռնաւոր հպարտութիւն մը բարձրանալով իր խորտակուած երազներուն մէջէն զօրավիգ եղաւ իրեն, զինքը կազդուրեց ու պահպանեց ծայրայեղ վարմունքներէ:

Բայց երբեմն իր հոգին ու մարմինը կը տկարանային. կարծես ուրիշ անձ մը կը ցցուէր յանկարծ իր տառապանքով մաքրագործուած էութեան մէջէն ու անիկա էր կարծես բուն իսկ ինքը. ընտանի էր ասոր կերպերուն, բառերուն, հայհոյութիւններուն. գէշ օրեր էին ատոնք. առաւօտէն մինչեւ իրիկուն Խաչիկ, որ այլ եւս հրաժարած էր ո եւ է աշխատութենէ, քէօռ գինով, կը հայհոյէր ու կը խմէր մինչեւ որ գինեպանները զինքը վտարէին իրենց կրպակներէն. վա՛յ անոր, որ համարձակէր հեռաւոր ակնարկութիւն մը ընել իր վիշտին, իր սիրած աղջկան.

առանց ասոր ալ կռիւ կը փնտռէր արդէն, ակ-
ռաները կը կնքտացնէր ու այնպիսի կատաղու-
թիւնով մը լեցուն կ'ըլլար որ ամէնէն խապա-
տայիները հեռու կը կենային. յաճախ սակայն,
ինքը կ'ըլլար նախայարձակը ու այս շան կռիւ-
ներէն հագուստները պատրուտած, աչքերը մոլո-
րուն, շրթները սպառնալիքներով դողդոջուն,
ծեռները պատրաստ հարուածելու, կ'անցնէր փո-
ղոցներէն՝ արծակելով իր եղբերական, դժնդակ ու
երկարածիզ նաղարան, չարագուշակ վայելնի մը
պէս:

Շատերը, մանաւանդ իր արհեստակիցները կը
մեղքնային զինքը եւ մեծ համբերութեամբ կը
կրէին իր էրած սրտով մարդու կռուազանութիւն-
ները, հայհոյութիւնները եւ նոյն իսկ հարուած-
ները. սրտառուչ համերաշխութեամբ մը զինքը
կը պարուրէին խնամքով եւ գորովանքով, իսկ
տարէցները կը փորձէին զայն մխիթարել.

— Խաչի՛կ, օղլում, ամենուս գլխէն տաք ու
պաղ անցեր է. սիրտդ կէնիշ բռնէ, քեզի պէս
կտրիճին թող ձեռքերը պազնեն՝ անանկ աղջիկ
տան . . . ան չէ եղեր ուրիշ մը. անուշ աչքը մէկ
դէմքի վրայ չվառիր եւ . . . պուճախ, պուճախ
ինչե՛ր կան տահա . . . խըսմէթ չէ եղեր ըսէ, վէս-
սէլա՛մ . . .

Անիկա կոյրի, հոգեւարքի, զինովի տարտամ
եւ չտեսնող նայուածքով մը կը նայէր խօսակցին,
գլուխը կը շարժէր եւ եթէ ո եւ է զգացում թա-
փանցէր իր հոգիին, հակազդեցութիւնը այնքան
ուժգին կ'ըլլար որ ամբողջ մարմնովը կը դողար
ու ակռաները իրար կը զարնուէին:

Այս խորունկ եւ անմխիթարելի վիշտին հանդէպ ամենքը ալ շուարեր մնացեր էին եւ նոյն իսկ օտարները, ոմանք զինքը մեղքնալով, ոմանք ալ իր զայրոյթներէն սոսկալով, բան մը ըսած չէին անցած դարձածի մասին:

Յակոբճան աղայի կինը երեք շաբաթէ ի վեր մեռած էր արդէն ու կիրամուտքին իսկ Տիկին Երանիկ ու աղջիկը գացեր էին վարպետին տունը, անոր զոգանչին օգնելու պատրուակաւ: Սկիզբները ոչ ոք անբնական գտաւ ասիկա, նոյն իսկ մեռնողին մայրը հանդուրժեց իրենց ներկայութեան. անոր անյատակ ու խորապէս վշտագին հոգին արդէն այլեւս չէր հետաքրքրուեր աշխարհային իրերով եւ անցուդարձերով. ամէն ատենէ աւելի ինքն իր վրայ կգկտուած, անիկա իր կրակիծով մորմոքուն, նոյն իսկ այլեւս արցունք չունէր թափելիք. մխիթարութեան բոլոր աղբիւրները չորցեր էին իրեն համար ու նոյն իսկ Աստուած կը բացակայէր իր հոգիէն, որովհետեւ հակառակ իր հինաւուրց ջերմեռանդութեան, հաւատքը կը խախտէր ու անիկա կը հեծեծէր երբեմն ոխերիմ շեշտով մը.

— Աստուած, դուն ի՞նչ ուզեցիր ինծի պէս խեղճ կնիկէ մը, ես ի՞նչ էի ըրեր քեզի որ ինծի ասանկ կրակներու մէջ էրէցի՞ր . . . ինչի՞ս կ'ապրիմ կոր, ինտո՞ր կ'ապրիմ կոր . . . ա՛խ, ա՛խ . . . չոր գլուխս մոռցար, կէ՛նճ ու կանանչ զաւակներս առիւր ձեռքէս . . . ինչո՞ւ տուիր, ինչո՞ւ առիւր, ա՛խ . . . ա՛խ . . .

Երբ սգաւոր մօրը ծայնը բարձրանար, Երանիկ

հանրմ կը փութար բովը, կը ջանար զայն մխիթարել:

— Ո՞վ քեզի բան կ'ըսէ, տուտո՛ւ, ցաւդ ծովի պէս մեծ է . . . ահա, անիկա պարտք մը ունէր, կատարեց, լուսերուն մէջ պառկի. մենք անոնց պիտի երթանք, ամենքս ալ ադ ճամբուն ճամբորդն ենք. քանի մը տարի առաջ, քանի մը տարի ետք, ի՞նչ ֆարդ ունի . . . աշխարհս թագաւորներուն չէ մնացեր, ժամ մը առաջ տեղաւորուողը, ազատեց է:

Բայց տուտուն կը մերժէր այս մխիթարանքը. չէ՛, չէ՛, ինքը ինչո՞ւ ամենէն առաջ ադ ճամբան չէր բռներ:

— Աչքերս քէօռնա՛ն. ետվրո՛ւմ. . . արցունք թափելով հալեցայ, լմնցայ . . . սիրական աղբարդ առիւր պառկեցար, ինծի ինչո՞ւ մինակ ձգեցիք հոս...

Այն ատեն երանիկ հանրմ գերագոյն ջանքեր կ'ընէր, աւելի մեծ դժբաղդութիւններ գտնելու կը ճգնէր, որպէս զի անոնց բաղդատական սաստկութեամբը ամոքէ անմխիթար պառաւը, ու ակնարկելով աքսորի մէջ մեռած երիտասարդի մը, փորձառու եւ գիտակ կնոջ լրջութեամբ, կ'ըսէր եռանդով.

— Նորէն, դուք առիք հիւանդնիդ նստեցաք, հոգով մարմնով նայեցաք, խաղաղ բարձի վրայ աչքերը գոցեց, ձեռքովնիդ սուրբ հողը դիք, ամէն կարգ ու կանոնը պակաս չըրիք: Միհրդատին մայրը հոգի չունի՞ որ ամէն տաղաւարի գերեզմանատուն կ'երթայ, ուրիշներուն մեռելները կ'առնէ կը նստի . . . գէշէն

գէշը կայ, տուտո՛ւ, տահա ինչե՛ր, ինչե՛ր կան
աս աշխարհիս վրայ . . . ամէն բան մեզի համար
է . . . :

Յակոբեան աղա մեռելին երկրորդ օրն իսկ
իր սովորական խաղաղութիւնը գտեր ու զբաղե-
ր գործերով. երկար ատեն գործերը սակաւ ը-
լալէ ետքը, յանկարծ բացուեր էին. ո՞վ պիտի
մեղադրէր զինքը . . . լացով ողբով փոր չկշտա-
նար:

Իրիկունէ իրիկուն, ա՛յ տաղտկացած զո-
գանչին տխրութենէն եւ հեծեծանքներէն մինակ
կը ձգէր զայն եւ Երանիկ հանըմին ու աղջկանը
հետ կը քաշուէին պարտէզի վրայի սենեակը. օ-
ղիին ափսէն շտկուած կ'ըլլար. կը խմէին ու հե-
տըզհետէ կը զուարթանային . . . : Առաջին օրերը
Յակոբեան աղա զօրով խմեր էր օղին, պնդեր էին
բարեկամները, որպէս զի անոր վիշտը փարատի,
ու անիկա խմեր էր լուին ու աչքերը խոնարհած.
բայց այլեւս իր մանր աչքերը կը բարձրանային
ու կը ժպտէին: Նւփիմէին ներկայութիւնը տանը
սուգը տեւական տօնի մը կը փոխէր. ան ի՞նչ
աչքեր էին . . . օ՛ֆ, օ՛ֆ . . . ու խօսքով կատակ-
ներուն յաջորդեցին ձեռքի կատակներ. ամիսներէ,
տարիներէ ի վեր Յակոբեան աղա ցաւի ցեցի մէջ
էր մնացեր ու հիմակ, հակառակ իր աւշային
խառնուածքին ծուլութեանը, տարփանքի ան-
զուսպ խոյանքներ կ'արթնցնէին զինքը: Նոր ա-
րիւն մը շրջան կ'ընէր կարծես իր երակներուն
մէջ. իր պաղ եւ աննշան աչքերը կը քաղցրանա-
յին ու սովորաբար դանդաղ միտքը այնքան սուր-

ցած էր որ ո եւ է առիթ չէր փախցնէր ակնարկութիւն մը ընելու, խօսք մը նետելու:

Շաբաթ մը, մայր ու աղջիկ, Յակոբեան աղան պարուրելէ ետքը այնպիսի հրապուրանքի ցանցի մը մէջ, ուրկէ աւելի կորովի մարդիկ իսկ դժուարաւ իրենց հոգին կ'ազատեն, ելան, տուն դարձան: Ձեւի համար, նորէն, բանելու գործ ուզեցին եւ առանց ուշադրութիւն ընելու տայիին դիտողութիւններուն, սպասեցին: Յակոբեան աղա չէր կրնար այլ եւս իրենցմէ բաժնուիլ: Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն, սապէս նապէս կ'անցնէր, բայց հագիւ թէ մութը կը կոխէր, անոր ոտքերը կ'երթային դէպի եւփիմէին տունը. այլ եւս հոգ չէր ընել որ եւ է պատրուակ փնտռելու իր այցելութեանց. մայր ու աղջիկ առաջուց օղիին ափսէն կը շտկէին, կը դնէին մէջտեղ ու երբ վարպետը կուգար, կը խմէին եւ կը զուարճանային. առաջին օրերը իրենց քրքիչները զսպեցին, բայց հետզհետէ անոնց շեշտը բարձրացաւ, դուռ դրացի իրար անցան: Տային թէեւ նախապէս դժկամակեցաւ, սակայն հետզհետէ տեղի տուաւ ու դուրսը, իր ընկերներուն աչքին դիրք մը բռնելու համար չէր դադրել գանգատելէ եւ պախարակելէ, քոյրն ալ, վարպետն ալ:

— Կնիկ ըսածդ աճայիպ է . . . ի՞նչ խելքի կը ծառայեն, ո՞վ գիտէ . . .

— Վարպետը քոջդ աղջիկը պիտի առնէ եղեր . . . անանկ կ'ըսեն կոր:

Տային իբր արհամարհանքի գերագոյն արտայայտութիւն, մէկ կողմ կը դառնար, կը թուէնէր եւ ոտքը վրան կը քսէր.

— Թո՛ւ . . . շէքէրը շան բերան ինկեր է.
աղջկանը մեղք չէ՞ . . . վարդի ֆիտան կ'ըլմանի...:

Բայց ամէնէն աւելի զայրացեր ու փրփրեր
էին թաղին կիները. կարծես հասարակաց վնաս
մը կար այդ ամուսնութեան մէջ, անոնք ալ կը
մեղադրէին թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս կողմը.

— Հայտէ՛, կը գոչէին արհամարհանքով, ա-
մօթ չէ՞ . . . տահա կնկանը պատանքը չէ պատ-
ռած . . .

Կրկին ամուսնութիւնը թէեւ օրէնքով ար-
տօնուած, միշտ անարժան եւ անվայել բան մը
համարուած է ժողովուրդին մէջ ու ասիկա ա-
նանկ խորունկ զգացում մըն է որ եւփիմէ ու
մայրը թէեւ կը զայրանային իրենց դէմ ըսուած-
ներուն համար, բայց արդարացի կը գտնէին,
խորհելով թէ իրենք ալ իրենց կարգին այսպէս
պիտի վարուէին. արդէն սկսած էին ընկրկումի
շարժում մը ուրուագծել, բայց ա՛լ ուշ էր. աս-
չափ խօսուելէն նոքը եւփիմէն ո՞վ կ'առնէր, ու
բանի՛ կը զգային թէ աս ու ան իրաւունք ունին,
այնքան աւելի անպատկառօրէն կը մխրճուէին
գայթակղութեան մէջ:

Իբիկուն մը, Խաչիկ որ իր գէշ օրերէն մէ-
կուն, գէշ մէկ ժամուն մէջ կը գտնուէր, անսպա-
սելի կերպով իմացաւ պատահածը. հովարտային
մէկը գինետուն մտնելով եւ Խաչիկը գտնալով հոն
գրեթէ նստարանին վրայ գլտորած, զնաց մօտը,
դրդեց զայն ու անոր քնատ աչքերուն մէջ նայե-
լէն, որոնք օղիէն թէ վիշտէն մարած էին, ըսաւ
յանկարծ . . .

— Ծօ՛, Խաչի՛կ, քուկինիդ տունին առաջքէն անցայ, հարսնի՞ք ունին ի՞նչ ունին, վերէն վար տունը լուսերու մէջ կը վառէր կոր:

Գինետան մէջ պահ մը խոր լռութիւն տիրեց ու ամենուն աչքերը ուղղուեցան դէպի Խաչիկը՝ սոսկալի պոռթկումի մը սպասելով. բայց անիկա իր ծանր ու ընդարմացած գլուխը կրկին դրաւ սեղանին վրայ. ոչ իսկ հառաչանք մը արծակեց. իր խռպոտ եւ հեւացող շնչառութիւնը կարծել կուտար թէ կը քնանայ. պահ մը ետքը զայն մոռցան ու ամէն մէկը զբաղեցաւ իր տէրտը մարեցնել օղիի մէջ. ժամ մը անցաւ, թերեւս աւելի. շատերը արդէն մեկնած էին, կը մնային զինետան մէկ քանի հաւատարիմները. ոմանց դէմքերը մռայլ ու խոժոռ էին, բայց մէկ երկուքին զուարթութիւնը աղմուկով եւ եռանդով կը լեցնէր սրահը. երբեմն մոռցուած անկիւնէ մը խորունկ եւ սրտազին հառաչանք մը կ'արծակուէր, «օ՛ֆ . . . օ՛ֆ . . . » երբեմն ալ թրքական երգի ծուէն մը դողդղալով կերկարածգուէր ծուխով եւ անախորժ հոտերով տոգորուած սրահին մէջ:

Յանկարծ, Խաչիկ, զսպանակէ մը մղուածի պէս ելաւ, կանգնեցաւ, ուզեց քալել, բայց իր թուլիկ սրունքներուն վրայ դեղեւեց ու մէկ կողմին ծռած՝ լործունքոտ բերանը անհասկնալի վանկեր թոթովեց. բայց անիկա իր առաջին տկարութեան յաղթահարելով, իրանը օրօրելէն կանգնեցաւ, մէջքին գօտին սեղմեց, աչքերը շրջեց զառանցող մարդու պէս ու նետուեցաւ փողոց . . .

անիկա կը քալէր, ինչպէս՝ կը քալեն երազի մէջ,
կզակը սեղմած, բռունցքները պնդացուցած ու
ամբողջ էութիւնը պրկած գերագոյն նիգի մը մէջ.
ու անիկա կ'երթար առանց գիտնալու թէ ո՞ւր,
առանց գիտնալու թէ ի՞նչ բանի, բայց անիկա
կ'երթար. համոզուած որ այլեւս աշխարհիս վրայ
ոչ մէկ տեսակ ուժ չէր կրնար զինքը կեցնել . . . :

ՎԵՐՋԻՆ ԱԿՆԱՐԿԸ

Յակոբնան աղա իմանալով որ այդ օրը եւ-
փիմէին տարեդարձին օրն է, մոռնալով իր սուգը
եւ մոռնալով ամէն պատշաճութիւն, ընդունե-
ր էր երանիկ հանրմին հրաւերը ու որոշե-
ր իրենք իրենց զուարճանալ:

Քանի օրերէ ի վեր երկու գործաւորուհիները
էին աշխատեր ու պարտք պարտքի վրայ կը
դիգուէին, որովհետեւ Յակոբնան աղա չունէր
Խաչիկի սիրաբուխ առատածեռութիւնները եւ
երկու կիները, նոյն իսկ առօրեայ ծախքերու հա-
մար մեծ դժուարութիւններու կը հանդիպէին:
Բացի զանազան կարգի նրբահամ մէզէներէ՝ Յա-
կոբնան աղա հետը բան մը չէր բերեր եւ Երա-
նիկ հանրմ որ այնքան ծակաչք եղեր էր Խաչի-
կին նկատմամբ, որ արհամարհե-
րապէս անոր չքաւորութիւնը, ընդհակառակը
մեծ լայնսիրտութիւն մը կը յայտնէր վարպետին
նկատմամբ.

— Կը վախնայ որ մեզ կը վշտացնէ, կ'ըսէր
եւ փիմէին երբ վայրկեան մը կ'անդրադառնային
նոր կացութեան վրայ: Յետոյ, վերջապէս որոշե-
ցին քաջութեամբ փարիլ աշխատութեան եւ
սպասել. ապագան յոյսերով լեցուն էր, ինչ փոյթ
այսօրուան քաշած նեղութիւններնին:

Բայց ի՞նչքան դժուարութիւններու յաղթել հարկ եղած էր այդ երեկոյթին պէտք եղածը ճարելու, ծայրը ծայրին բերելու համար: Անհրաժեշտ էր նաեւ նոր հազուստ մը շինել եւ փիմէին՝ անոր գեղեցկութիւնը իր լրումին մէջ յայտնելու համար ու երանիկ հանրմ ջանք չխնայեց. նոյն իրիկունն իսկ երբ լամբաները կը վառէին՝ դեռ ճարելիք բան կար, դեռ պակաս կար լրացնելիք, բայց վերջապէս երբ եւ փիմէ օղիին սեղանը կը շտկէր, մայրը անոր հասակն ի վեր նայելով ըսաւ գոհունակութեամբ:

— Եւ փիմէ՛, Աստուած տուն շինողին, աղջիկ կարգողին հետ է . . . թուքով մուրով ճարեցինք ամա ամէն բան կարգին է . . .

Մութը իջնալէն քիչ ետքը Յակոբեան աղա եկաւ երկու երգեցիկ տղոցմով, որոնք տօն օրերը շարական եւ գիշերները թրքական երգեր կ'երգէին: Ուրիշ հրաւիրեալ չունէին, բայց իրենց երեկոյթին շքեղութիւն տալու համար բոլոր լոյսերը վառեր էին եւ տունը իր բոլոր պատուհաններով լուսազարդուած էր: Քանի ժամերը կը սահէին, կ'անցնէին, այնքան երեկոյթը կ'ոգեւորուէր. երգողներուն ռնգային եւ ծեփծեփուն ծայնը երկարած գուելով յուզումը կը բարձրացնէր սրը տերու մէջ: Եւ փիմէ իր նոր շինած վարդագոյն շրջագեւտին մէջ թագուհիի մը պէս փքացած, նստեր էր մէկ կողմ ձեռքը ձեռքին, ու իր կայծկըլտուն աչքերը կը պտտցնէր Յակոբեան աղաին ու երգող տղոց վրայ: Մարտիկ տային մուշտակը հագած բազմեր էր անկիւնը եւ վերջնականապէս

համակերպած կ'երեւէր իրաց նոր վիճակին եւ եթէ երբեմն կը խորհէր որ եղածը անհամ բան մըն էր, անմիջապէս իրեն հրամցուած նրբահամ մէգէ մը իր հայեցակէտը կը տեղափոխէր:

— Ատամ, ինչո՞ւս պէտք, ինչ կ'ուզեն՝ անքնն . . .

Երանիկ հանրմ անհանգիստ ու տենդագին կը պտուտքէր ամէն կողմ, հաճոյակատար եւ սիրալիր, բայց ջղազրգուած, որովհետեւ մտադիր էր այն իրիկունն իսկ խօսք բանալ վարպետին՝ աղջկանը հետ ամուսնութեան մասին եւ գործը բանի մը կապել. որքան որ վստահած էր թէ Յակոբճան աղա խորապէս հրապուրուած էր եւ, իբր գիտակ կին, ապահով էր թէ այդ վատուժ եւ անկարող մարդը չէր կրնար դիւրաւ ազատիլ այդպիսի հրապուրանքէ, սակայն եւ այնպէս կ'ուզէր անոր բերնէն խօսք առնել եւ գործը վերջացնել. մինչեւ այն ատեն իրենց մասին խօսող չէր եղած, պարկեշտ մարդիկ համարուած էին ու ամէնքն ալ ներքնապէս կը տանջուէին այն բոլոր բանբասանքներուն համար որոնց ծանրութեան ներքեւ կը զգային ինքզինքնին. ամէնքն ալ տարբեր տարբեր տեսակէտներով կը զգային թէ իրենց ճամբաներէն շեղած են, թէ մոլորումի մը մէջ են, բայց կը զգային միանգամայն որ ալլ եւս կարելի չէր ետ դառնալ. այս զգացումը, հանրային կարծիքին եւ ինքզինքին հանդէպ անարժան դարձածի զգացումը թէեւ կը պղտորէր ամէն մէկի հաճոյքը, բայց այդ բանէն իսկ խուսափելու համար կարծես հետզհետէ

աւելի սանձարձակ կերպով մը առաջ կը մղուէին: Իսկ Խաչի՛կը . . . այնքա՛ն կատարելապէս մոռցած էին զայն, ինչպէս եթէ բնաւ գոյութիւն ունեցած չըլլար եւ հետեւաբար ո եւ է խղճահարութիւն չունէին այն չարիքին համար զոր անոր կը պատճառէին:

Կէս գիշերը մօտեցած էր. երբեմն, տային զոյգ վարագոյրներուն մէջտեղէն կը նայէր դուրսը՝ անսալով իր հին սովորութեան, որովհետեւ եազմաճիններու համար օդին պայծառ կամ պղտոր ըլլալը մեծ նշանակութիւն ունի: Դուրսը կ'անձրեւէր մեղմօրէն, բայց ամպի սեւ վէտվէտումներու ընդմէջէն ցանցառ աստղեր կը պլպլային ու կը մարէին. դրացի տուններուն լոյսերը մարեր էին եւ միայն իրենցը կը պսպղար մութ փողոցին մէջ լուսեղէն հետք մը ձգելով. երգող երիտասարդները հետզհետէ աւելի եռանդով կը ձգէին իրենց ծայները ու Յակօբճան աղա, շրթները խոնաւ, թուշը իւղոտ, աչքերը կծկումէն մանրացած, կը նայէր Եւփիմէին գինովի անգիտակից եւ անպատկառ նայուածքով: Յանկարծ, սոսկալի շառաչիւն մը ընդոստ ոտքի հանեց ամէնքը:

— Աստուածամա՛ր . . . գոչեց Երանիկ հանրմ ու ոտքերուն առջեւ ընդունեց ջախջախուած ապակիի մը բեկորները. բաց պատուհանէն հովրներս խուժելով մարեց լամբերէն մէկը եւ ահա խուճապէ բռնուած ամէնքն ալ փախան սենեակէն. երկրորդ շառաչիւն մը, երրորդ մը . . . քարկոծուած տունը կը թնդար իր ամէն կողմն-

րէն . . . դրացիներ արթնցած կը գոչէին, չհասկընալով եղածը. Եւփիմէ մոմի պէս ճերմկցած, երկու ձեռքով սիրտը բռնած, ապշահար աչքերով կը նայէր մօրը որ ա՛լ աւելի սարսափած, կ'աղաղակէր էրիկ մարդոց.

— Ոտքերնիդ պազնեմ, հասէ՛ք, բան մը ըրէ՛ք . . . տունս պիտի կործանէ:

Ամէնքն ալ հասկցեր էին թէ որո՛ւն գործն էր ասիկա եւ այդ իսկ պատճառով թերեւս, սարսափէ պապանծած ու քարացած կը մնային. փողոցին մէջ սակայն, ժխտոր կը շատնար, մարդիկ հասեր էին եւ ահա մեծադղորդ աղմուկով զարկին դրանը:

— Աս ի՛նչ տուն է պէ՛. . . կը գոչէր Յակոբեան աղա՝ ինքզինքը զայրացած ցոյց տալով, կեցի՛ր նայիմ . . .

Ու մէկ կողմ հրելով Եւփիմէն՝ կը ջանար խոհանոցի ճամբէն ու պարտէզի դռնէն փախուստ տալ: Եւփիմէ հասկցաւ բոլոր վտանգը ու ծառացաւ Յակոբեան աղաին դէմ: Անիկա այս սոսկալի կացութեան մէջ վերջապէս գտեր էր իր պաղարիւնութիւնը եւ իր բնածին կորովը ու թէեւ նողկանքով կը նայէր վարպետին երկչոտութեան վրայ, բայց չէր ուզեր զայն ձեռքէ հանել. զգալով անոր բոլոր ցածութիւնը ու հոգեկան ստորնութիւնը, արագ հակակշիռ մը ըրաւ եւ զիտակցեցաւ իր գերազանցութեան ու այդ վայրկեանէն իսկ տէրը դարձաւ անոր. իր գերագըրբը ուսած աչքերը սեւեռած անոր խուսափուկ նայուածքին, Եւփիմէ, իր վարդազոյն հագուստը մէկ ձեռքով հանգրիճած կողին վրայ, միւսով

կ'արգիլէր Յակոբեան աղաին փախուստը. անիկա այլեւս չէր զիջեր կատուազգիի ճկունութիւններով վարպետը համոզելու. այլ բռնի կը զսպէր ու կը կեցնէր զայն իր ամուր դաստակին ջլապնդուած կորովովը:

— Հէլպէթ բան մը կայ մէջերնիդ քի եկեր է խաղբութիւն հանելու, ըսաւ վերջապէս Յակոբեան աղա, յանդիմանական շեշտով . . .

— Չէ՛, վարպետ, սո՛ւտ պիտի ըսեմ:

Յանկարծ իր կանացի աչքերը փայլատակեցան, ծռեցաւ Յակոբեան աղային ականջին ու յուզումնալի ծայնով՝

— Շիտակը կ'ուզես նէ երկու ոսկի առնելիք ունի, ատ է եղածը . . .

Յակոբեան աղա կեղծ նայուածքով մը նայեցաւ Եւփիմէին, պահ մը վարանեցաւ որոշումի մը վրայ եւ յետոյ ուսերը ցնցեց անխուժութեամբ . . .

Տային, վերջապէս թաղին քօմիսէրին ծայնը առնելով փութաց դուռը բանալու եւ տեսնելով որ խաչիկ ոստիկաններէ բռնուած էր, դռանը առջեւ կեցաւ եւ կը նայէր անոր յուսահատական ոգորումներուն. ամէն պատուհաններու եւ ամէն դռներու առջեւ լոյս բերուած ըլլալով՝ փողոցին մէջ ցորեկի պէս կը տեսնուէր եւ թաղեցիները իրենց տունները քաշուած ականատես կ'ըլլային այս հրեշային եւ անհաւասար պայքարին: Չորս հինգ ոստիկաններ կը ջանային զսպել խաչիկը եւ ուրիշներ անխնայ կը ծեծէին զայն. արիւնը կը վազէր անոր ճակատէն, վիզէն, ձեռ-

քերէն. հագուստները պատուեր էին եւ կապուած միսերը կը ցցուէին դուրս, վերքոտած եւ արիւնոտ՝ անիկա խելայեղօրէն կը պայքարէր եւ անմիջապէս որ մէկ ձեռքը ազատ էր՝ իր վիրաւորած բռունցքով կը հարուածէր իր կարգին ու ոստիկանները կը սուլէին, պահապանները այսահարներու պէս կը կանչէին ու ամբողջ թաղը լեցուած էր չարագուշակ ու քստմնելի ժխտող մը :

Եւփիմէ եւ Յակոբեան աղա, իրենց կարգին ապահովուելով, երբ դրանք առջեւ եկան, խաչիկ այլեւս շնչասպառ, գլտորած էր գետին, ու ցեխերուն մէջ ոստիկաններուն ներբաններուն ներքեւ կը տապալկէր՝ անգամ մըն ալ նայելու համար Եւփիմէին, որուն ներկայութիւնը ընդնշմարած էր: Հիմակ այլեւս սթափեր էր եւ կը զղջար ըրածին՝ ո՛չ թէ հարուածներ ընդունելուն, այլ Եւփիմէն վախցուցած, անոր սիրտը կոտրած ըլլալուն համար. ու կ'ուզէր իր վերջին նայուածքին մէջ դնել իր բոլոր խղճահարութիւնը եւ ինքզինքը անոր հանգիստին զոհելու իղծը... այն պահուն որ վերջապէս յաջողեցաւ իրանին վրայ գլուխը բարձրացնելով նայիլ Եւփիմէին, Յակոբեան աղա անոր ականջէն բան մը կը փսփսար ու Եւփիմէ անպատկառօրէն եւ պրանքով կը ժպտէր անոր...

— Վա՛յ... վա՛յ... վա՛յ...

Սոսկալի, եղբրական աղաղակ մը վայեց խաչիկին հոգիին մէջ ու իրեն թուեցաւ որ աշխարհ լեցուած է այդ վայիւնով. ականթարթի մը

մէջ զարմանալի հակազդեցութիւն մը առաջ եկաւ Խաչիկին խոշտանգուած էութեան մէջ. անոր հոգւոյն մէջ թափանցեցին շատ մը բաներ միանգամայն, որոնց արգելք չեղած էր մինչեւ հիմա իր թանձր մարմինը. անոր հոգին կարծես թեւեր ստացաւ, վերացականացաւ ու նոր ոլորտի մը մէջ մտաւ. անպատմելի եւ խռովիչ դղրդիւնով մը անիկա գիտցաւ անիրաւ տեղը չարչարուելու ըմբոստութեան հետ, այդ չարչարանքը կամովին կրելու ամենաքաղցր եւ գրեթէ հեշտագին յուզումը. գիտցաւ մարդոց անպատմելի վատութիւնը ու այդ գիտակցութեան առթած ազնուական դառնութիւնը. բայց մանաւանդ, աչքերը սեւեռած Եւփիմէի ներմակ եւ սուր ակռաներուն, որոնք ժպիտով մը բացուած լեցուն եւ կարմիր շրթներուն մէջտեղէն անտարբերութեամբ կը խնդային, յանկարծ գիտցաւ թէ ի՞նչ անսպասելի, ի՞նչ դաւաճան, ի՞նչ անգիտակից վայրագութեան կարող է կին մը երբ այլեւս չիսիրեր:

Ք Օ Ղ Շ

(ՀԱՐԷՄԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Ամառուան առաջին գեղեցիկ օրերն էին .
գարնան յամեցող զովութենէն կարծես ձանձրա-
ցած բնութիւնը մէկ քանի օրուան մէջ աճապա-
րեր էր իր բոլոր շքեղութիւնը ստանալու: Ջերմ
եւ պայծառ արեւ մը կը շողշողար կապոյտ երկ-
նակամարին վրայ եւ անոր հառագայթներուն
փայփայանքին ներքեւ Մարմարայի կուրծքը
խտրըտալով կը փալիւէր: Ոսկեղէն անձրեւ մը
կը տեղար ամէն կողմ եւ մօտակայ սեւ նոճինե-
րու գագաթներն իսկ արագ եւ բեկբեկ կայծկըլ-
տումներ կը փոխանակէին իրարու. լուսաւոր եւ
ակնախտիղ մշուշի մը մէջ Սթամպօլի սիլուէդը
անօտրանալով եւ տեսիլքի մը պէս խուսափելով
կ'անէանար հեռաւորութեան մէջ:

Շոգենաւը հերմակ փրփուրներու ակօսի մը
մէջէն յառաջանալով կը մօտիկնար ասիական ա-
փունքին եւ Սալահաքի արուարծանը ամբողջովին
կը պարզուէր արդէն աչքի առաջը՝ իր մանուա-
ծապատ եւ անծուկ շաւիղներով եւ փռած փայ-
տի գոյն ու կարմիր կղմինտրներով ծածկուած
տուններով, որոնք աստիճանաբար կը դիզուէին
բլրակի մը կողին վրայ:

Ալի Հասան պէյ, գեղեցիկ եւ բարեկազմ
զինուորական սպայ մը, ոտքի ելաւ եւ կանգնած

սպասեց որ շոգենաւը հանդպի նաւամատոյցին։ Իր թխորակ եւ խրոխտ դէմքը բարութեան եւ քաղցրութեան հակամէտ կը թուէր՝ այն շեշտուող գերութեան պատճառաւ, որ կարծես լեցնելով դէմքին գիծերը, կորսնցնել կուտար անոնց խրատութիւնը. իր աչքերը թեթեւ մը կարմրած կուպերու մէջտեղէն երագուն անստուգութիւն մը ունէին։ Լաւ սնած, լաւ հագուած եւ ամէն կարգի անմիջական հոգերէ զերծ մարդու անփութութիւն եւ ինքնավստահութիւն մը՝ իրեն հպարտ կեցուածք մը կուտար։ Հագեր էր ծիաւոր զօրաց յատուկ համազգեստը եւ մինչեւ ծունկերը կը կրէր դեղին կաշեայ մոյկեր։

— Աս ի՞նչ զուգադիպութիւն, պէ՛յս, ծայնեց մէկը որ վարի խուցերէն դէպի շոգենաւին կամբրջակը կը բարձրանար։ Ի՞նչ բարեպատեհ առիթի կը պարտինք ձեր մեծութեան մեր խոնարհ թաղերը գալու դիտաւորութիւնը։

Խօսողը աստիճանակից սպայ մըն էր, նիհար, ջղուտ եւ արաբացիի մը նման թուէա. իր պղնձագոյն դէմքին վրայ պեխերը ձիւնի պէս ճերմրկեր էին, բայց աչքերը պահած էին արծիւի սրատեսութիւն մը եւ հուրք մը։

Այլ Հասան իր ընկերակցին ծայնը լսելով ետեւ դարձաւ, մեծ սէլամ մը տուաւ եւ փոխարինելով անոր քաղաքավարական չափազանցեալ բացատրութիւնները, խօսքերու եւ ձեւակերպութիւններու ապշեցուցիչ արագութեան եւ դիւրութեան մը մէջ, յայտնեց թէ Սալահաք եկած էր՝ երթալ տեսնելու համար իրենց վաղեմի եւ ծե-

րուկ աշխատաւորներէն մէկը որ անդամալուծ-
ուած էր եւ անկողնի կը ծառայէր:

— Ո՞րն է, պէ՛յս . . . Թերեւս ես ալ յիշեմ:

— Իպրահիմը. ձեր մեծութիւնը գիտէ թէ
անոր քոյրը իմ դայեակս եղած է եւ ինքն իսկ
իմ հօրս հետ պատերազմի դաշտին վրայ գըտ-
նուելով լուսաղբար եղած են. այս այն Իպրահիմն
է որուն շահաբեր գործ մը առաջարկուելով Բու-
մէլի սահմանագլխին վրայ, մերժեց . . .

— Մերժե՞ց . . .

— Այո՛, իր ենքմակ մագերով գլուխը գետին
խոնարհեցնելով նախարարին ոտքերուն փարեցաւ
եւ արտասուագին աչքերով ըսաւ. «Ես քու ըստ-
րուկդ եմ, եւ քու հրամաններուդ ենթակայ, բայց
Բումէլիի սահմանագլխին վրայ, ո՛վ իմ տէրս,
միայն բանակի մէջ եւ իբր գինուոր երթալու եր-
դում ըրած եմ»:

Խորհրդաւոր եւ անխօս դառնութիւն մը ե-
րեցաւ երկու սպաներուն դիմագծերուն վրայ.
ձերունի եւ ստորադաս Իպրահիմի հայրենասի-
րութիւնը զիրենք դղրդեց խոր, բայց շփոթ զգա-
ցումով մը. երկուքն ալ թերեւս ներքնապէս կը
զգային որ իրենք ձերունի գինուորին — որ պարզ
պայտար մը մնացեր էր զօրանոցին մէջ — փափ-
կանկատութիւնը չալիտի ունենային եթէ պաշտօ-
նի կամ աստիճանի բարձրացումով զիրենք ղըր-
կէին Բումէլիի սահմանագլխին վրայ: Տեսակա-
նօրէն երկուքն ալ ունէին դառն կսկիծ, երբ ան-
դրադառնային այդ մտածումին, բայց կեանքը իր
բարդ եւ տիրական պահանջները ունի եւ իրենց

հայրենասիրական եռանդը կը կորսուէր տարտամ
եւ բազմատեսակ ախորժակներու զգայնութեան
մէջ :

Երկու պէյզատէները արագութեամբ մտածե-
ցին այս բաներուն վրայ՝ երբ շոգենաւը արդէն
հանդպած էր նաւամատոյց. ցանցառ նամբորդ-
ներուն մէջէն լայն տեղ բանալով եւ մէջքերնէն
վար կախուած սուրերը շխշխացնելով գետնին
վրայ, յառաջացան եւ մտան փոշոտ ու նեղ փո-
ղոցներու մէջ:

Ալի Հասան իր ձեռքը բռնած ծրարը ցուց-
նելով ընկերոջը ըսաւ.

— Նարինջ պիտի տանիմ հիւանդին:

— Ընկերանամ ձեզի, եթէ կ'ուզէք, բայց ես
ալ բան մը տանիմ Իպրահիմին:

— Անշուշեղէնը կը սիրէ ծերուկը, ըսաւ Ալի
Հասան, եկուր բակլավա ալ առնենք իրեն համար:

Սպանները շեղեցան իրենց նամբէն եւ մտան
շուկային մէջ. խիտ եւ մթին կրպակներ իրարու
քով շարուած էին բայց անոնք պարապ էին, ու-
րովհետեւ խանութպանները իրենց բոլոր ապ-
րանքները դուրս հանած եւ զետեղած էին կըր-
պակներուն դրանը առաջը: Նոր հասած ձուկերու
դէզէ մը ծովային բարկ հոտ մը կը բարձրանար,
անդին՝ կարմիր եւ դեղին գիծերով շերտաւորուած
ղենջակը մէջքերնուն, հուժկու եւ ըմբիշի երեւոյ-
թով խոհարարներ, բացօթեայ վառարաններու
վրայ տեսակ տեսակ խմորեղէններ կը պատրաս-
տէին:

Անանուն եւ գարշահոտ արտաշնչում մը կը

տարածուէր ամէն կողմ. հողէն նոր ելած բան-
ջարենէններու աղբային խոնաւ հոտը, օրերէ ի վեր
մնացած եւ շարունակ ջրուած կանանչեղէններու
վերահաս փտութեան հետ՝ կը խառնուէր ձուկի
եւ տապկուած խմորեղէնի հոտերուն: Բայց այս
ամէնուն վրայ շագուցիչ արեւը կը ծագէր, կը
լուսաւորէր եւ իր ճառագայթներու ոսկեղէն
խաղովը կ'այլափոխէր ամէն ինչ. կարմիր եւ դե-
ղին շերտերով դենջակները իրենց երանգներուն
ամէնէն ուժգին արտացոլումը ունէին եւ շուկա-
յին մէջտեղը մորացած ցեխի ճահիճը դանդաղօ-
րէն շոգիանալով, կապտորակ եւ գետնին վրայ
ծածանող մշուշի մը կը փոխուէր՝ ուրկէ, նոյնիսկ
երբեմն կը սլանային ոսկեգօծ ճաճանչներ:

Ալի Հասան եւ Ատիլ պէյերը բեռնաւորուած
պտուղներով եւ անուշեղէններով՝ մտան թաղե-
րուն մէջ: Երկար ատեն քալեցին անծայն եւ ա-
մայի ուղիներէ, որոնց երկու կողմը փլատակի
վիճակին վերածուած հին տուններ իրարու կը
կըթնէին եւ կարծես զօրաւոր հովէ մը տարուիլ,
քշուելու փտանգին ենթարկուած էին: Վանդա-
կապատ պատուհաններու ետեւէն ո՛չ մէկ ծայն,
ուրախութեան թէ տխրութեան, չէր լսուեր:
Ո՛չ մէկ մանկական աղաղակ չէր բարձրանար
այդ պահուն՝ հնամենի այդ տուններէն. որոնց
ամբողջութիւնը աւերակի, քանդումներու եւ
անասելի աղէտի մը տխրեցնող զգացումը կը
ներշնչէր:

Փողոցի փոշիէն գորշացած տերեւներով ծա-
ռեր, փոխտ եւ չոր ոստերով կը ցցուէին երբեմն

տուներու ետեւէն եւ կ'աւելցնէին այս աւերածութեան տպաւորութիւնը:

Հակառակ շողշողուն արեւին, անոր ճառագայթները չէին սպրդեր այս խոնաւ եւ տղմուտ փողոցներուն մէջ ուր երբեմն երեւցող պարտէզներու փլիւլած քարաշէն պատերուն վրայ, ստուար մամուռ մը թաւշային եւ հում կանանչով կը սողար ամենուրեք:

Բայց երբ երկու զինուորականները ելան ցից եւ կարճ զառիվերէ մը, տուները հետզհետէ ցանցառցան, ընդարձակ եւ արեւոտ պարտէզներ յայտնուեցան իրենց նայուածքին եւ նոյն իսկ ասդին անդին վաղահաս կլիսիններու մանիշակագոյն եւ քաղցր ողկոյզներ, որոնք մագլցելով տուներն ի վեր՝ զանոնք կը հագուեցնէին իրենց փարթամ եւ զարնանային պատմութեանով:

Բարձունքին վրայ երկուքն ալ կեցան եւ իրենց առնական կուրծքերը ցցելով՝ լայն մը շնչեցին, իրենց աչքերը պտտեցնելով Մարմարայի ընդարձակ եւ փալիլուն տարածութենէն մինչեւ Վոսփորի մշուշոտ եւ ոլորապտոյտ գիծը:

Մինչեւ այդ միջոցին, երկու ընկերները կը խօսակցէին սովորական եւ ընթացիկ բաներու վրայ, իրարու կը հաղորդէին իրենց զօրանոցի յատուկ բամբասանքներ, յառաջացումներ, տեղափոխութիւններ եւն.: Կը խօսէին նաեւ քաղաքական խնդիրներու մասին, զգուշանալով վճռական կարծիք մը յայտնելէ եւ իրարմէ սպասելով որոշ ուղղութիւն մը դէպքերու եւ դէմքերու վրայ, ինչ որ առանց եզրակացութեան մը յան-

գեցնելու՝ կ'երկարածգէր իրենց խօսակցութիւնը եւ կը թուլցնէր անոր շահեկանութիւնը։ Բայց երբ բարձունքին վրայ եկան, Ալի Հասան ընդհատեց իր խօսքը, շուրջը նայեցաւ եւ գոչեց խանդաղատանքով.

— Աման Ալլահ, ինչպէս գեղեցիկ է:

Լայն եւ ամառնային շունչ մը կը մտնար իր էութեան մէջ, կը բարձրացնէր իր տրամադրութիւնները. յուզուած զգայնութիւն մը թռիչք կուտար իր հոգւոյն։ Դողդոջուն եւ արեգնաւէտ բանաստեղծականութիւն մը թրթռաց իր մէջ երկարատեւ եւ հեծեծագին երգի մը պէս, ու քաղցր տխրութիւն մը պատեց զինքը։ Մահուան եւ սիրոյ տարտամ եւ աննպատակ իղձեր զիրար խաչածեւեցին իր տպաւորութեանց մէջ եւ ինքզինքը տրամադիր զգաց զուրպան ըլլալու ո եւ է ջախջախիչ գեղեցկութեան եւ մեծութեան համար . . . :

Ատիւ պէյ իր սրատես արծիւի աչքերը սեւեռած Սթամպոլի պարիսպներուն՝ կը մտածէր բոլորովին ուրիշ բաներու վրայ եւ երկուքն ալ յանկարծ սթափեցան եւ շարունակեցին ճամբանին:

Թաղերէն հեռու, պարտէզներու մէջ կորսուած էր Իպրահիմ աղային տնակը։ Բարակ ձողիկներէ կազմուած ցանկապատ մը կը յայտնէր իր համեստ կալուածին սահմանը. ոչ ոք չէր երեւնար այդ միջոցին, բայց հեռուէն Գուրան կարդացող պառաւ կնոջ մը խռպոտ եւ ծեփծեփուն ձայնը կուգար, ձայն մը որ պահած էր սա-

կայն իր երբեմնի սրտառուչ գեղեցկութեան հետքերը:

Երկու սպանները բացին ցանկապատին դռնակը, մտան հերկուած եւ պարարտ արտերու մէջ եւ ուղղուեցան դէպի տնակը: Յանկարծ վարդագոյն էնթարի մը երեւցաւ իրենց աչքին. երիտասարդ աղջկան մը ճկուն եւ դիւրաթեք հասակը կը ծածկէր անիկա, որ ոստոստող քայլերով, չը հերկուած դաշտի մը դալարիւններուն մէջէն բանջար կը հաւաքէր:

Չէին տեսնար անոր դէմքը եւ իրարու հետ չէին խօսեր, իրենց ծայնովը զայն չխրաչեցնելու համար: Մթնոլորտը լեցուն էր բուրումնաւէտ բոյսերու զգլխիչ հոտով եւ պառաւին ծայնը մաշած նուագարանի մը բեկբեկ թրթռացումով կը շարունակէր երգել: Հեշտագին սարսուռ մը կը դողար ամէն կողմ եւ զինուորականները զգուշութեամբ կը յառաջանային, բայց իրենց սուրերուն աղմուկը հասաւ աղջկան ու անիկա ետեւ դարձաւ երբ շատ մօտիկցած էին արդէն իրեն: Խպնելով՝ գլուխը բաց երեւնալուն համար անծանօթ երիտասարդներու, անիկա հապճեպ շարժումով մը քօղը վերցուց ուսերուն վրայէն, գլուխը ծածկեց եւ եղնիկի մը պէս խուսափելով իրենցմէ, հեռացաւ գնաց:

Բայց երկու ընկերները տեսնը էին անոր ժպտուն եւ ճառագայթող դէմքը, ականջներէն կախուած արծաթէ խոշոր օղակներով շրջանակուած, տեսնը էին անոր պատանեկան բոցավառ եւ հեգնոտ նայուածքը եւ իրարու նայեցան բարեացակամութեամբ ժպտելով:

Քանի մը վայրկեանէ ի վեր երկու զինուորականները նստեր էին Իպրահիմին քով պզտիկ աթոռակներուն վրայ եւ կը խօսակցէին բարեկամաբար: Վանդակապատ պատուհաններէն լոյսը մաղուելով կը ծածանէր եւ կէտկիտուելով կը խաղար ճերմակ տախտակամածին վրայ. ծայրայեղ մաքրութիւն եւ պարզութիւն կը տիրէր սենեակին մէջ. գետինը փռուած անկողնին մէջ Իպրահիմ կը հանգէր կզկտելով իր յօգացաւէ կարկամած սրունքները՝ որոնք ոչ միայն զինքը կ'անդամալուծէին այլ եւ ցաւագին ցնցումներ կը պատճառէին իր ամենափոքր շարժումներուն իսկ: Բայց անոր արեւազուրկ եւ կնճռոտած դէմքը շուտով կը ստանար իր սովորական անդորրութիւնը եւ ստոյիկեան համբերատարութեամբ մը կը տոկար բաղդին իրեն վերապահած ցաւերուն:

Անոր քթանի պէս ճերմկած մազերուն եւ մօրուքին մէջէն չափազանցօրէն թուխ դէմքը համակրելի էր եւ բարձր զգացումներու դրոշմը կը կրէր. յայտնի էր որ ո եւ է իտէալ յարատեւ կերպով ընդլայնած էր իր հոգին ու զինքը ընդունակ դարձուցած էր վերացումներու: Իր սեւ եւ ծերութենէ նուաղած աչքերը հանդարտ եւ մեղմ լոյս մը ունէին, որոնց մէջ կ'արտացոլար իր անխարդախ եւ ջինջ մտածումը, շրթուները միայն, մթնացած եւ գալարուն, իր ֆիզիքական տանջանքներուն հետքը կը կրէր եւ ձեռքերը ջղուտ, ուռած յօդուածներով կը յայտնէին իր ներկարատեւ եւ չարքաշ կեանքը:

Անիկա կը խօսէր կամ կը պատասխանէր
երկու սպաններուն՝ խաղաղ հանդիսաւորութեամբ
մը: Յուզուեր էր անոնց իր վիճակին համար ցոյց
տուած շահագրգռութենէն, բայց իր զգացումը
կը յայտնէր արժանաւոր պարզութեամբ մը, հա-
կառակ որ իր այցելուները իր գերադասեալները
ըլլային. ո՛չ մէկ կողմէն ամբարտաւան խրոխ-
տութիւն եւ ո՛չ ալ միւս կողմէն ծառայական
խոնարհութիւն կ'արտայայտուէր եւ ասիկա կը
դիւրացնէր իրենց տեսակցութիւնը:

Միջոց մը Ատիլ պէյ ծերունի պայտարին հե-
տաքրքրութիւնը կը զոհացնէր՝ զօրանոցի պատ-
մութիւններ ընելով, երբ Ալի Հասան հակառակ
իր ջանքերուն, ուշադրութիւնը չէր կրնար կեդ-
րոնացնել խօսակցութեան վրայ. իր մտածումը
սուրալով հեռուները՝ կը ցրուէր զանազան ու-
ղիներով: Անսահման յոգնութիւն մը կը ջլատէր
զինքը եւ ներքին վայելք մը կը զգար սենեակին
գոփութեանը մէջ հանգչելով եւ ծերունիին համա-
չափ եւ պատկառելի ձայնը լսելով. կարծես թէ
գինով էր ու չէր գիտեր որ զգացածը ուրախու-
թի՞ւն էր թէ տխրութիւն: Ամէն անգամ որ ջանք
կ'ընէր սթափելու, իր վրդովուած յիշողութեան
մէջ կը կանգնէր վարդագոյն էնթարիով աղջիկը,
արծաթեայ օղակներով զարդարուած եւ որուն
հեզնոտ եւ բոցեղ աչքերը կարծես թէ հոգին կը
դղրդէին ցաւագին եւ հեշտաւէտ զգացումով մը:

Մայրամուտէն առաջ մեկնեցան, որովհետեւ
Ալի Հասան կը բնակէր Ոսկեղջիւրի հեռաւոր թա-
ղերէն մէկուն մէջ եւ կը շտապէր: Իպրահիմի

սենեակին սեմէն հեռանալէ առաջ՝ կը լսէին նա-
լըններու համաչափ աղմուկը պարտէզին մէջ եւ
պառաւ կնոջ թաւ եւ սրտագրաւ ծայնը որ
ատենը մէյ մը կը գոչէր.

— Ատիլէ՛ . . . հո՛ւ . . .

Ոսկի ծայն մը հեռաւորութեան մէջ նուա-
ղած, ծայն մը՝ որ դեռ մանկական էր բայց ար-
դէն ստացեր էր երիտասարդուհիի շեշտի ջերմու-
թիւն մը՝ կը պատասխանէր մօրը, ու ասիկա
անբացատրելի եւ արբեցուցիչ երաժշտութեան
մը պէս քաղցր թուեցաւ երիտասարդ սպային:

Անցան պարտէզներէն, առանց մէկու մը հան-
դիպելու. բայց Ալի Հասանի գրգռուած երեւա-
կայութեանը կ'երեւար ամէն թաւուաներու, ամէն
կիսատուերներու մէջ հերմակ քողի մը ծածա-
նումը. անթիւ անգամներ խուսափուկ եւ սպիտակ
հեւք մը անցաւ իր հմայուած աչքերուն առաջ-
քէն, ինչպէս եթէ աղաւնիներուն աննիւթական
թռիչք մը ըլլար, ու իր խռովուած էութեան մէջ
այդ տեսիլքը մաքուր եւ անբիծ զգայնութիւն մը
ներշնչեց ու իրեն թուեցաւ նաեւ որ մատղաշ
աղջկան հոգին պչրանքով եւ հեզնանքով կը խա-
ղար իր զգացումներուն հետ՝ առանց այդ բանին
կարեւորութիւնը զգալու:

Նաւամատոյցը բաժնուեցաւ իր ընկերոջմէն
եւ նետուեցաւ վերջին շոգենաւին մէջ. մարդ չկար
գրեթէ, եւ մութը կը բարձրանար երկրէն ստուեր-
ներու թանձր ծուէններով: Երկինքը թեթեւ ամ-
պերով ծածկուած էր եւ հեռաւոր փարոսներ
իրենց լուսեղէն նայուածքը կը քթթէին, երբեմն

նուագելով լուսարծակներու արագ եւ ճերմակ ճառագայթներուն մէջ: Անսահմանելի խաղաղութիւն մը կ'իջնէր բնութեան վրայ. հեռաւոր գիւղանկարներ շուքով պարփակուած, հանդիսաւոր բան մը ունէին: Քաղաքը լուռ էր եւ հանդարտ, ու միայն ուժգնօրէն ակօսուող ջուրերուն շաշիւնը, շոգենաւին մեքենաներուն համաչափ հեւքին խառնուելով՝ կը լեցնէր միջոցը:

Ալի Հասան մտազբաղ եւ շփոթ տրամադրութիւններով կը պատքէր կամրջակին վրայ. այդ միջոցին իր միտքը պարապ զգաց. կարծես ո եւ է մտածում, ո եւ է զգայնութիւն չկար իր հոգիին խորը, բայց ահա այդ ներքին լուծեան եւ դադարի մէջէն լսեց խրոխտ եւ անուշ ծայն մը, լսեց ինչ որ անգիտակցութեան մը ըոպէին իր հոգին արտասանած էր թերեւս եւ որուն արծագանգը կը վերադառնար իր զօրեղ եւ եռանդուն էութեան մէջ:

— Իմ աղաւնի՛ս, իմ վա՛րդս, իմ սիրականս . . . փաղաքշիչ բառեր կը խուժէին իր մըտքին մէջ: Անգամ մըն ալ իր հոգին լեցունեցաւ մահուան եւ սիրոյ խորհուրդով:

— Ղուրպա՛ն ըլլամ քու հասակիդ որ վարդի թուփի մը կը նմանի, Ղուրպա՛ն ըլլամ քու աչքերուդ որոնց լոյսը սիրտս փայփայեց, Ղուրպա՛ն այտերուդ որոնց վրայ արծաթէ օղերուն ցոլքը լուսնի լոյսին կը նմանի. . .

Ալի Հասան այն գիշերը անցուց խռովուած վիճակի մէջ. քանի՜ անգամներ արթնցաւ քաղցր եւ մոլորեցնող անրջանքներէ որոնք զինքը կը

ցնցէին ու իրեն համար անդիմադրելի բան մը դարձաւ այդ հազիւ թէ ընդնշմարուած աղջկան ցանկութիւնը:

Հետեւեալ առաւօտ Ալի Հասան նախահաշիկի միջոցին իր մօրը յայտնեց.

— Աննէ՛, ես պիտի ամուսնանամ. էհ... կեանքը անհամ է առանց ընկերուհիի, ես պիտի ամուսնանամ եւ շուտով:

Մայրը իր դէմքը խոժողցուց. ամուսնաթող կին էր եւ մինակը մեծցուցեր էր տղան, դժկամակելով կրկին ամուսնանալու: Ալի Հասան իր մխիթարութիւնը, իր փառքը, իր հարստութիւնը եղած էր: Ձէհէր հանրմ գեղեցիկ եղած էր ու տարիներ ետքը իր դէմքը պահած սաւայրի նըրբութիւնն ու ազնուապետական վէսութիւնը. իր բարձր եւ ճկուն հասակը, իր կամարածեւ յօնքերուն ներքեւէն փայլող սեւ ու գեղեցիկ աչքերը, իր նուրբ քիթը, ու վաղեմի սովորութեամբ մը խռովեցնով կարմրած շրթունքը՝ մոռցնել կուտային թառամած մորթը եւ քունքերուն խորշոմները: Նախկին պալատական, հեռաւոր եւ անծանօթ երկիրներէ բերուած Ձէրքէզուհի, անիկա մէկ օր միայն փառքի գազաթնակէտին վրայ ըլլալէ ետք, անկողինէ անկողին հասեր էր շատ անփառունակ եւ համեստ ամուսնութեան մը: Բայց Ձէհէր հանրմ համակրեր էր Ալի Հասանի հօրը ու առաջին անգամ զգացեր էր սիրոյ սարսուռը. առաջին անգամն ըլլալով նաեւ իր կնո-

ջական կողերը բացուեալ էին մայրութեան համար:

Իրեն համար, իր կնոջ արժանաւորութեան եւ զգացումներու կեանքը կը սկսէր այդ օրէն. բաղդաւոր եւ երջանիկ եղած էր բայց կարճատեւ ժամանակի մէջ: Իր ամուսինը հարնի մը հետ կրկին ամուսնացած ըլլալով, յանկարծ նախկին պալատական գերուհին զգացեր էր որ այդ կացութիւնը անհանդուրժելի է իրեն եւ խնդրեր էր իր սիրած ամուսինէն որ արծակէ զինքը: Այդպէս ալ եղեր էր ու Զէհէր հանրմ առանձնացեր էր այլեւս իր տղուն հետ — որ աստիճան մը անտարբերութեամբ, քիչ մըն ալ իբր փոխարինութիւն, ամուսինը իր քով թողեր էր ետ առնելու պայմանով այն օրը որ կրկին ամուսնանար. ու Ալի Հասանի մայրը չէր ամուսնացած:

Շատ բան տեսած ու շատ բան կրած կնոջ փորձառութեամբ ու նաեւ բնական խելքով՝ ազատ թողեր էր տղան եւ միջոցներ գտեր էր զայն իրեն պահելու եւ ուրիշ կնոջ մը մուտքը արգիլելու համար տան մէջ: Բայց իր այդ դիտաւորութիւնները գաղտնի մնացած էին. — ընդհակառակը իր տղուն կը խօսէր երբեմն ամուսնութեան վրայ:

Կէօրիւնի կիներ յաճախ կ'այցելէին իրենց եւ հարէմներու խորհուրդին մէջ ծածկուած գեղեցկուհիներու նկարագրութիւնը կ'ընէին մօրը եւ զաւկին. անիրական հէքեաթի մը պէս կը լսէր Ալի Հասան ասոնք. նկարագրուած կիներուն մէջ ամէն ճաշակի ու ամէն ախորժակներու համար կային:

— Հաւկիթէն նոր ելած վառեակի պէս միա-

միտ եւ փափուկ է. աչքերը որ ըսե՛ս, հեշտութեան ծով մըն է, կարծես մթին գիշեր մըն է որուն մէջ կայծակ մը կը փայլատակէ, կարծես երկնքի հրաշալիքներուն վրայ բացուած պատուհան մըն է, ո՛վ պէյս, իր ճկուն իրանը հովերէ տարուբեր բաղեղի ոստի մը կը նմանի եւ անիկա վայել է քու նոճիի հասակիդ . . .

Ու նկարագրութիւնը կը շարունակուէր ուրիշի մը վրայ:

Անոր խօսուածքը, վերջալոյսի պահուն յոգնած եւ պապական ճամբորդի մը ականջին հեռուէն հասած աղբիւրի մը կարկաչունին կը նմանի, անոր մշքահոտ եւ մատղաշ մարմինը, ծիւնափառ լանջքը, ծառերուն շուքին մէջ անած ծաղիկի մը թերթերուն փափկութիւնը ունին. իսկ բերանը որ ըսե՛ս, նոր բացուած նռան ծաղկի կը նմանի, ցօղազարդ վարդի կոկոնի մը պէս է որ համբոյրի կը սպասէ բացուելու համար. անոր ծովի պէս մազերը անաստղ գիշերի մը նման սեւ են, նայուածքը երազ մըն է, ու անունը շրթներու վրայ քաղցր է մեղրի պէս . . .

Ալի Հասան ու մայրը վանդակապատ պատուհաններուն ետեւ, կապերտներով ծածկուած ցած բազմոցներու վրայ ծալլապատիկ նստած՝ մտիկ կ'ընէին ու բարեացակամութեամբ կը ժպտէին, երկուքն ալ մղուած տարբեր տարբեր զգացումներէ, մինչ իրենց բուրումնաւէտ ծխախոտէ մշուշապատ միջոցին մէջէն գեղեցկութիւններու պատկերներ իրարու կը յաջորդէին եւ կանհետանային իսկոյն:

Այլ սակայն այս իտէալ կիներու տեսիլքը ոչ մէկ խորունկ ազդեցութիւն կ'ընէր Ալի Հասանի վրայ, որուն երեւակայութիւնը խաղաղ էր եւ որուն ճաշակները դրական էին: Միւս կողմէ, իր ազատ կեանքը զինքը զերծ կը պահէր այդ կարգի հրապուրանքներէ եւ ամուսնութեան անհրաժեշտութիւնը չէր ներկայացնէր:

Երբեմն ալ ճարպիկ միջնորդ կիներ ուզելով զգուել իր զինուորականի ախորժակները՝ տարբեր պատկեր կը ներկայացնէին:

— Յորենի հասակի մը պէս խարտեաշ է ու աչքերը կապոյտ են մայիսի երկնքի մը պէս, նորածագ արշալոյսի նման լոյս եւ շնորհ կը ճառագայթէ իր անծէն: Անիկա բուրումնաւէտ է շուշանի բաժակի մը պէս... Պէյս... քեզի որուն այնքան կը վայլէ սուրը եւ հրացանը, կը վայլէ նաեւ այս աղջիկը որ կարծես անհաւատներէն յափշտակուած գանձ մըն է:

Ալի Հասան բոլոր այս խոստումներուն փոխարէն կը ժպտէր, կը կատակէր եւ ի վերջոյ քաղաքավարութեամբ կը ճամբէր յուսախար միջնորդները:

Բայց այս անգամ խնդիրը տարբեր էր: Ծերուկ Իպրահիմի նորահաս աղջիկը ոչ մէկ կերպով համապատասխան չէր այդ հուրիններուն. բայց անիկա իր զգացումները վրդովներ էր ուժգընօրէն եւ ուզածը անմիջապէս ունեցող մարդու քմահաճոյքով՝ կը դժգոհէր որ ինքը չկրցաւ անմիջապէս մօտենալ վարդագոյն էնթաշիով աղջրկան. ինչպէս պիտի մօտիկնար եւ քաղէր ճամ-

բուն վրայ ծաղկած ծաղիկ մը: Մտքէն իսկ չանցուց նաև մտածել թէ անիկա զինք հասնելի կը գտնա՞ր թէ ոչ, ինքը զայն ընտրած էր իբր կին, սիրած էր անոր ճկուն մարմինը, սիրած էր անոր ճերմակ քօղին տակ ծածկուած ճակատը, հեգնող եւ կայծկտուն աչքերը, արծաթէ օղերը թխորակ եւ տփգոյն այտերուն վրայ՝ որոնք վայրկենապէս գունաւորուել էին վարդագոյն ալիքով մը, իրենց ներկայութեան, ու անոր փախուստն անգամ պարտէզին ածուներուն մէջէն, իր փափաքը կը գրգռէր ու կ'ուզէր զայն ձեռք անցունել երկչոտ եւ սիրուն թռչունի մը պէս:

Այլ Հասան նախանշիկը վերջացնելով մօրը անհանգիստ նայուածքին ներքեւ, կը մտածէր արագօրէն բոլոր այս բաներուն: Ու անգամ մըն ալ եզրակացուց:

— Աննէ՛, ես որոշած եմ ամուսնանալ:

Զէհէր հանրմ իր բոլոր հնարամտութիւնը ի գուր գործածելէ ետքը հաւաններ էր Իպրահիմի աղջիկը կնութեան ուզելու իր տղուն համար, թէ՛ գոհ, թէ՛ դժգոհ էր այս ընտրութենէն. արդեօք իր կտրին տղուն, իր գեղեցիկ եւ արժանաւոր տղուն կարելի չէ՞ր թաքտնել ինքն ինքն մը ընտրել... կարելի չէ՞ր այնպիսի մէկու մը աղջիկը առնել որ կարենար փեսան մղել դէպ առաջ. անցընելով զայն արագօրէն բոլոր աստիճաններէն մինչեւ փաշայութիւն:

Իր տղան արժանի չէր արդեօք այդպիսի բաղդի մը. անիկա կաղնիի պէս շուք կուտար

ուրիշներու վրայ, անիկա իր ծիւռն վրայ յաղթականի երեւոյթ ունէր եւ երբ սրարշաւ կ'անցնէր մեծամեծներու հերմակ պալատներուն առաջէն՝ գետինը կը թնդար իր ծիւռն սմբակներուն ներքեւ եւ կարծես կը բաբախէր սիրտի մը պէս:

Քանի՞, քանի՞ քարձր տեղերէ աղջիկներ երազած ըլլալու էին այդպիսի սպայի մը վրայ, ու քանիներ վանդակներու շուքին ետեւ՝ շուշանի պէս հերմակ, բարձր եւ ճկուն, կ'սպասէին այդ երազուած ծիւռորին:

Ձէհէր հանրմ իր միտքը կը պտտցունէր վաղեմի ծանօթներու վրայ ու յանկարծ իր մտածումները կ'ամպոտէին, կը սեւնային . . . : Իրաւ է որ այդ քարձր տեղերէ առնուած աղջիկները պատուհաս կը դառնային յաճախ. ինքը եւ տղան անոր զերին պիտի դառնային, անոր շփացած պուպրիկի սին փառատենջ քմահաճոյքներուն պիտի զոհուէին. իր տղուն, իր առիւծին կը վայելէր կնոջ ոտքերուն առաջ մնալ ու անկէ հրամանի սպասել փոխանակ զայն իր հրամաններուն ներքեւ պահելու, սէ՞ր էր այդ պայմաններուն մէջ սէրը, տղուն ուրախութիւնները հարամ պիտի ըլլային. կը տեսնէր տղան խաղալիք բարձր ազդեցութիւններու, իր յառաջացումին ամէն մէկ աստիճանը ձեռք բերուած դառնութեամբ, ստորնացումներով, եւ ահա յանկարծ իր Չերքէզուհիի վեհ հոգին կ'արթննար ու կ'ըմբոստանար:

— Ձէ՛, չէ՛, ինչ որ ինք կրեր էր, բաւական էր, ու հիմակ որ այդ տղմուտ եւ լպրծուն միջավայրէն հեռացեր էր ինքը, ի՞նչ սրտով իր գաւակը պիտի մղէր այդ դժոխքին մէջ:

Զէ՛, լաւ էր որ իր տղուն կէօնիւլը խոնարհ էր. անիկա իր աչքերը իր հասակէն վեր չէր հաներ. անիկա այդ աղջիկը կ'ուզէր ինչպէս տղայ մը խաղալիք մը կ'ուզէ ու պէտք էր գոհացնել զայն:

Զէհէր հանրմ կը մտածէր Ատիլէի վրայ տարտամ արհամարհանքով մը որուն մէջ բարեացակամութեան երանգ մը կար. անիկա կը մտածէր Խպրահիմի աղջկան վրայ ինչպէս գողտր եւ ընտանի անասունի մը վրայ. Ատիլէ կարեւորութիւն չունէր իր աչքին եւ հագիւ թէ նշանակութիւն կը ստանար իրեն համար Ալի Հասանի ուշադրութիւնը գրաւած ըլլալուն համար:

Զէհէր հանրմ պահ մը մտածեց նաեւ գերբնական միջոցներու դիմել իր զաւկին խելքը խրգելու համար այդ անշուք աղջիկէն. նոյնիսկ օր մը սեւ էրթիւ առաւ վրան, սեւ բէչէով ծածկեց երեսը՝ երթալ խորհրդակցելու համար պառաւ պիւիճիի մը հետ որ հարկ եղած թըլըսըմները կուտար մէկու մը սէրը կապելու կամ քակելու համար, բայց վերջ ի վերջոյ ետ կեցաւ այդ այցելութենէն. ինչ որ գրուած էր, թո՛ղ ըլլար. Ալիհին տրամադրութիւններուն դէմ երթալ մեղք էր, եւ յետոյ այդ խոնարհ պայտարի աղջիկը, ինչքան ալ ամուսնութեամբ իբր իր տղուն օրինաւոր կիներ բարձրացած պիտի ըլլար, չէ՞ մի որ իրականութեան մէջ պիտի մնար հնազանդ աղախին մը, զոր նաեւ հարկ եղած օրը արծակելու կարելիութիւնը կար:

Սալահազի բարձունքին վրայ, իր առանձնացած տնակին մէջ ծերունի Իպրահիմ կը շարունակէր ապրիլ՝ իր տաժանելի կեանքը խաղաղութեան մէջ: Իր հաւատարիմ կինը որ իր երիտասարդութեան առաջին սէրը եւ առաջին բարիքը եղած էր եւ որուն հետ քով քովի քալած էր կեանքի դերբուկներէն, կը խնամէր զինքը մեծ անձնուիրութեամբ:

Համեստ սենեակը միշտ ժպտուն եւ հաճելի էր կատարեալ մաքրութեան պատճառաւ որուն միակ զարդը կը կազմէին պատուհանին վանդակներուն ծակերէն ներս սպրդող արեւին նառագայթները որոնք քմայքով կը խաղային զետնին վրայ:

Երկար ժամեր, Իպրահիմ իր նուաղած աչքերը սեւեռելով այդ խուսափուկ եւ ուստոստուն կէտկիտումներուն, կը մնար առանց մտածումի. երբեմն աշխարհիս մէկ ծայրէն սուրացող հովի ալիք մը յանկարծակի օրօրելով պարտէզին ծառերը, տերեւազարդ ճիւղերու շուքեր արագօրէն կ'անցնէին այդ արեւի արատներուն վրայէն երազի մը պէս:

Օրը քանի մը անգամ մուէզզինին քաղցրալուր եւ կրօնաշունչ հրաւերէն մղուած, կինը տնական գործերը ընդհատելով կը մտնար սենեակ եւ իր նամագը կը կատարէր, որուն ամուսինը միայն իր աչքերով կրնար հետեւիլ. սրբազան խօսքի ծուէններ կը թափառէին ծերունի հիւանդին գալարուած շրթներուն վրայ, իր հոգին կը վերանար, երկնային ոգի մը կը թեւածէր

կարծես միջոցին մէջ, եւ մահուան համակերպութիւնը օրէ օր աւելի կատարելապէս կը գրաւէր իր կարկամած մարմինը:

Իր հոգին ջինջ ու պարզ էր ակէն նոր բղխող առուակի մը պէս ու ինքզինքին մեղադրելիք բան չունէր. իր յիշատակները նոյնքան վճիտ էին. մեծ եւ սասանեցնող փոթորիկներ անցեր էին իր երկրին վրայէն բայց ինքը միշտ, ճշմարիտ Իսլամի պայծառատեսութեամբ որոշեր էր չարիքը բարիքէն եւ իր հոգին երբեք չէր պղտորուեր այնքան ուրիշներու նման:

Ամենակարող Ալլահը որ մարդիկը կը դատէր ոչ միայն իրենց արարքներէն այլ նաեւ իրենց թազուն դիտաւորութիւններէն, վստահ էր որ գոհ պիտի ըլլար իրմէն: Տեսակ մը փառասիրութիւն կը գգուէր զինքը մտածելով իր ամբողջ կեանքի միջոցին ունեցած արդարադատութեան, ողջմտութեան եւ իմաստութեան: Իբր պարզ պայտար սկսած էր իր կեանքը եւ այնպէս ալ կը վերջացնէր. պատերազմի օրերու մէջ առիւծի պէս կռուած էր, բայց խաղաղութեան միջոցին գառնուկի նման հեզ եւ բարեհամբոյր դարձեր էր: Միակ նուիրական գայրոյթ մը կը գոռար իր հոգւոյն մէջ, այն ալ իր հայրենիքին պատառ, պատառ կորսուելուն ցաւն էր: Իր մէջ կար երբեմնի Իսլամներու հերոսական եւ վեհանձն ոգին եւ ինք միշտ ապրած ըլլալով խոնարհ խաւերու մէջ եւ գրեթէ առանձնացած, այդ ոգին անեղծ մնացած էր եւ պայծառ ճանաչելով մը կը բոցավառէր հարկ եղած բոպէին:

Գեղեցիկ ձայն ունէր իր կինը ու նամագէն ետքը իր ծերունի ամուսինը մխիթարելու համար Գուրան կը կարդար, ինչպէս ժամանակաւ օրօրած էր իրենց երջանկութիւնը տարփաւէտ եւ գորովագին երգերով: Մթնշաղի տարտամ եւ ստուերոտ պահերուն երբ գիշերին մերձաւորութիւնը խորհուրդով կը պատէր իրենց միամիտ հոգիները, այդ ձայնը յստակ եւ եղանակաւոր կ'արտասանէր ամենասուրբ բառերը:

Այս պարզ, կրօնական, մաքուր մթնոլորտին մէջ խօլ ծաղիկ մըն էր Ատիլէ եւ իր հօրը ամենամեծ ուրախութիւնը: Երբեմն ինքնամիտիման լռին ըռպէներուն, զարնան սիւքի մը պէս կը մտնէր սենեակ եւ իր թարմ ու հնչուն ծիծաղներով կը վանէր տխրութիւնը:

— Պապահիմ... ահաւասիկ քեզի ծաղիկներ, վայրի ու գունաւէտ ծաղիկներ...

Ատիլէ կը նստէր հօրը անկողնին եզերքը, քօղը կը ձգէր ուսերուն վրայ եւ կը նայէր ծերունիին խորունկ գուրգուրանքով:

Ու Իպրահիմ իր աղջկան համար կը գտնար վաղեմի խօսքերը որով անոր խանձարուրը կապած էր, որով զայն օրօրած էր:

— Իմ մինի մինիս, իմ աղաւնիս, աչքիս լոյսը... Բայց ահա Ատիլէ անհանգիստ եղնիկի մը պէս կ'ոստնուր, իր ճռուողիւնով կը լեցնէր սենեակը եւ պարտէզ մեկնած պահուն մօրը յանդիմանութիւններուն կը պատասխանէր չարահնօրէն երգելով, երբ արդէն բաւական հեռացած էր:

«Աննէս ալ ինծի քեզի չի տար կոր .

«Պարապ տեղը կէօրիւնի ալ մի՛ դրկեր,
«Ամա՛ն, ամա՛ն, ամա՛ն:

Մայրը կը զայրանար ու գլուխը կը շարժէր
դժգոհութեամբ:

—Ախ, աս աղջիկը, ի՞նչ պիտի ըլլայ այսպէս:
Անմիջապէս Իպրահիմ Ատիլէի կողմը կը բռնէր:

—Դեռ ափ մը ջուր ճայիլ է, դեռ մանկու-
թիւն կայ հոգիին մէջ:

Անիկա կ'ուզէր որ իր ժպտուն ներողամտու-
թիւնը աղջկանը մասին, փոխանցեր նաեւ մօրը
որ կը յամառէր դժգոհ մնալ իր վայրենի, իր
անգուսպ աղջիկէն:

Երբ օր մը տարէց եւ յարգելի երեւոյթով կին
մը իրենց եկաւ յայտնելու համար որ Ալի Հասան
իրենց աղջիկը կնութեան կ'ուզէր, այր ու կին
տատամսոտ մնացին: Ո եւ է մեծամտութիւն չէր
կուրցնէր զիրենք, ծնած ու ապրած ըլլալով խո-
նարի խաւի մէջ բայց միանգամայն վայելած ըլ-
լալով իրենց առաքինութեան եւ տարիքին ըն-
ծայուած յարգանքը, ո եւ է սին եւ ունայնամիտ
ձգտում չունէին իրենց աղջկան միջոցաւ ոստնե-
լու իրենցմէ բարձր գտնուած շրջանակի մը մէջ:
Ընդհակառակը այդ խնամիութեան գաղափարն
իսկ զիրենք անհանգիստ կ'ընէր ու երկար ատե-
նէ ի վեր խաղաղ եւ անվրդով ապրած մարդոց
նման կը զգուշանային իրենց կեանքին մէջ ո եւ է
փոփոխութիւն մտցնել:

Բայց խըսակքի դէմ ալ երթալ չէր ըլլար ու

այր եւ կին մտատանջ էին չկրնալով որոշումի մը յանգիլ : Քանի մը օրէն պատկառելի կեօրիւնին իր սեւ մետաքսեայ պիւրիւմով պիտի երեւար համբուն ծայրէն. ի՞նչ պատասխան պիտի տային :

Յաճախ մայրը, իրենց կեանքին մէջ այս նոր մտած մտահոգութեան պատճառներէն գանգատելով բոլոր յանցանքը կը բեռցնէր աղջկանը վրայ :

— Ա՛խ ան անգուսպը, անպիտան աղջիկը, եթէ եկող գացողին աչքին չերեւար, եթէ ինքզինքը աղէկ պահէր. ուրկէ՞ ուր զինքը նշմարած պիտի ըլլային :

Ծերուկ Իպրահիմ իր խաղաղ դէմքը կարկառած, աչքերը տենդոտ, մտիկ կ'ընէր, բայց միեւնոյն ատեն տարտամ ժպիտ մը կը լուսաւորէր իր թուխ դէմքը :

Այս անակնկալ դէպքը պատճառ եղած էր որ ամենախիստ հսկողութեան ներքեւ մտնար Ատիլէ : Իրեն արգիլուեցաւ պարզ գեղջկուհիի մը պէս այլ եւս թափառիլ իրենց եւ դրացի պարտէզներու մէջ. այլ եւս մայրամուտին չէր կրնար երթալ հորէն ջուր կրել տուն . իր մօրը հետ միայն դուրս պիտի ելլէր տնակէն եւ այն ալ քօղարկուած՝ աւելի պատշաճ խստութեամբ : Իր պարմանուհիի արդուզարդը փոփոխութիւն կրեց, վարդագոյն, դեղնորակ քնքարինները պիտի կրէր միայն տանը եւ պարտէզին մէջ իսկ դուրս ելլելու համար մայրը իր սեւ պիւրիւմներէն մէկը յարմարցուց անոր բարակ հասակին. այլ եւս անիկա չէր կրնար երեւալ ո եւ է մարդկային արարածի իր

թեթեւ, ծածանող եւ թափանցիկ ներմակ քողով
որ հազիւ թէ գլուխը կը ծածկէր միայն :

Արշալոյսը նոր ծագեր էր եւ տնակին երկրորդ
սենեակը, զետինը փռուած անկողիններու մէջ
մայր ու աղջիկ կը քնանային տակաւին: Սուր եւ
ջինջ երգը արագադղի մը թրթռաց երկարօրէն ու
կաթնային սպիտակութեամբ լոյսը կարծես սար-
սըռաց մեղմութեամբ, շահալրակի եւ վարդի պա-
րարտ բուրմունք մը արեւին առաջին ջերմութե-
նէն արտաշնչուած, անցաւ օդին մէջէն. բաց պա-
տուհանին վանդակին ծակտիքներէն լոյս եւ բուր-
մունք սպրդեցան ներս. մեղմօրէն եւ երկարօրէն
ծառերու սօսաւիւնը կը փափսար հեռուներէն:

Ատիլէ աչքերը բացաւ եւ արեգակին առաջին
նառագայթները լոյս տուին անոր նայուածքին .
իր գրեթէ մանկական եւ նկուն մարմինը հեշտօ-
րէն ձգտուեցաւ թեթեւ վերմակին ներքեւէն .
յանկարծ հաճելի եւ վրդովեցուցիչ մտածումներ
խուժեցին գլխուն մէջ . աչքերը կրկին գոցեց
զանոնք լաւ ըմբռնելու, անոնցմով տողորուելու
համար եւ խռովքի տենդագին սարսուռ մը ան-
ցաւ իր հոգիին մէջէն:

Գիտէր որ իր անձին շուրջ ամուսնութեան
խնդիր մը կար . գիտէր նաեւ որ մէկը զինքը տե-
սեր ու հաւներ էր եւ զինքը կնութեան կ'ուզէր .
աստիճան մըն ալ կը գուշակէր թէ ով էր իր նը-
շանածը բայց ո եւ է ստուգութիւն չկար . դեռ
ոչ մէկը իրեն խօսեր էր այդ մասին եւ գիտէր

նաեւ թէ, այդպէս լռութիւն պիտի պահէին իր ապագայ ամուսնին անուան, վիճակին, տարիքին վրայ մինչեւ վերջին այն օրը՝ երբ նիքեահէն վերջ անիկա պիտի գար իր քօղը բանալու :

Այս անստգութիւնը ո՛չ կ'ահաբեկէր զինքը ոչ ալ բուռն հետաքրքրութիւն կ'արթնցնէր, այլ տեսակ մը հաճելի շփոթութիւն, անկայուն եւ գողդըր զգայնականութիւն մը . իր բոլոր զգացումները արթնցեր էին ամուսնութեան այս հաւանականութեան առաջ եւ կինը ծնած էր արդէն իր մէջ . իր կիրքերով, յուզումներով եւ պըրանքներով :

Իր շրթներուն կուգային յաճախ աշուղի մը բառերը որ ճամբուն վրայ երգեր էր օր մը . «Եթէ ծաղիկ ես, ծաղկած ես, եթէ պտուղ ես, հասունցած ես»:

Եւ հիմա բնական էր որ բարի եւ սիրագեղ անցորդ մը գտնուէր որ իր կեանքի ճամբուն վրայ հանդիպելով իրեն՝ քաղէր զինքը ծաղիկի մը նման :

Նորատեսակ գեղեցկութիւն մը փափկացուցեր ու ազնուացուցեր էր իր դիմագիծերը . ցանկալի դառնալու փափաքը յղկեր ու լրացուցեր էր կազմութեան մէջ եղող աղջկան իր թերութիւնները : Ատիլէի նայուածքը պահելով հանդերձ նախկին ջերմութիւնը, տոգորուել էր տեսակ մը քաղցր տխրութեամբ : Թեթեւ հինայով շիկացած շագանակագոյն մազերուն խոպոպիքները աւելի ուր, աւելի փայլուն էին ու անոնց մէջ, կարծես, վերջալոյսը ճաճանչ մը մոռցեր էր, իր սո-

վորաբար թխորակ եւ գունոտ այտերը նոր թափանցկութիւն մը ստացէր էին, որուն ներքեւէն կը զգացուէր վեհանձն եւ եռանդուն արիւնին արագ շրջանը: Տարփաւէտ եւ տարտամ յուզում մը մեղկօրէն շնորհալի կը դարձնէր անոր շարժումները եւ իրեն կուտար անմատչելի հուրիի երեւոյթը:

Երբ անիկա դուրս կ'ելլէր իր մօրը հետ իր նուրբ ու մատղաշ իրանը պարփակած սեւ հագուստին մէջ, որ գլխուն գիծը կաղապարելով եւ վիզին պարապին վրայ ծփալով հաճելի կորութեամբ մը կը յանգէր ուսերուն եւ կ'իջնար մինչեւ քղանցքները, մէջքին նրբութիւնը ուրուագծելէ ետքը, անիկա խուսափող եւ գրգռանուշ թռչունի մը, սեւ ու հեռաւոր թռչունի մը զգայնութիւնը կը ներշնչէր եւ անիկա ունէր միանգամայն բարեբար եւ ցանկալի ոգիի մը աննիւթականութիւնը որ իր սիլուէթին խուսափող երագի մը խռովքը կուտար:

Ատիլէ, այդ առաւօտուն, քունէն նոր արթնցած, միտքը կը պտտցնէր հին եւ նոր բաներու վրայ. փոքր հասակէն վարժուած էր խորհելու ամուսնութեան վրայ ոչ թէ կրօնական շփոթ խորհրդաւորութեամբ, այլ շատ բնական պարզութեամբ. իր միտքը ընտանի էր այդ գաղափարին եւ անոր կը սպասէր իբր անխուսափելիօրէն կատարուելիք իրողութեան մը. անիկա իր կեանքին մէկ հանգրուանը պիտի ըլլար, ինչպէս հետզհետէ մայրութիւնը ուրիշ հանգրուաններ պիտի հասցնէր զինքը: Այն օրէն որ սիրոյ զգա-

ցումին կարելիութիւնը փթթեր էր հոգւոյն մէջ, իր սէրը եւ գործովանքը թափառեր էին անորոշ եւ հեռաւոր իտէալներու շուրջ ու նիխահին օրուան կը սպասէին կանգ առնելու համար մարդկային էակի մը վրայ :

Այլ սակայն, ամուսնութեան գաղափարը, ինքն ալ չէր գիտեր ինչո՞ւ կը կապուէր անմիջապէս թիկնեղ եւ հուժկու երիտասարդի մը պատկերին հետ. անիկա իր հօրը բարեկամներէն մէկուն որդին էր, դրացի ծիադարման մը, որ երբեմն կուգար խօսելու իր հօրը հետ: Իրենց գեղջկական կեանքի պարզութիւնը, թոյլատու եղած էր որ փոքրիկ հասակի մէջ իրարու հետ խաղալէ ետքը, չափահասութենէ ետքն ալ շարունակէին իրենց բարեկամութիւնը:

Ամառուան հեղծուցիչ եւ հեշտաւէտ իրիկուն մը, ձէմիլ աճապարանքով եկաւ գօրանոցէն հրաման մը բերելու Իպրահիմին. յետոյ սեմին վրայ նստաւ յոգնութիւն առնելու համար, իր լայն կուրծքը հեւալով կ'ելեւեջէր եւ դէմքը ողողուած էր քրտինքով: Ատիլէ գնաց գաւաթ մը ջուր բերելու եւ վերադարձին, իր աչքերուն վրայ հակած քօղին բանուածքներուն ընդմէջէն տեսաւ երիտասարդին նակատը, սեւ մազերու փունջ մը, անոր յոգնութենէ նուաղած աչքերը եւ տեսաւ նաեւ ձէմիլի ջղուտ եւ առնական բազուկը որ դէպի իրեն կ'երկարէր գաւաթը առնելու համար. վայրենի եւ բարկ հոտ մը, անոր արագօրէն շոգիացող քրտինքին մէջէն տարածուելով կը պարուրէր իսլամուհին: Ատիլէ անբացատրելի վախ

մը զգաց. իր նեարդերը թրթռացին սարսուռով. իրեն թուեցաւ որ այդ բազուկը երկնցած էր ոչ թէ գաւաթը առնելու այլ զինքը յափշտակելու համար: Ճէմիլի ներկայացուցած ուժի եւ յոգնութեան խառն արտայայտութիւնը, անոր աչքերը, որոնք ոչ թէ տաքէն այլ իր տեսքէն կարծես մոլորուած էին զինքը խռովեցին. ուզեց փախչիլ, բայց ճէմիլ անհամբերութեամբ գաւաթը առաւ եւ այդ պահուն անոր տենդազին եւ կոշտացած ձեռքերուն հպումը իր փափուկ մարմինը դողացուց:

Ատիլէ գնաց հեռուն, բայց հագիւ թէ քանի մը քայլ առած էր, երբ ետ դարձաւ եւ աչքերը յառեց իր վաղեմի ընկերոջը որ շրթունքը գաւաթին եզերքին դպցուցած, թէ՛ ջուրը կը խմէր եւ թէ՛ իրեն կը նայէր: Ատիլէի նայրններուն ծիծղուն աղմուկը անգամ մըն ալ ուստոստեց չոր հողին վրայ, բայց կրկին կեցաւ, կրկին ետեւ դարձաւ եւ ինքզինքը զգալով բաւական հեռու, պըրանքով եւ հեգնութեամբ ժպտեցաւ ճէմիլին . . . ծիադարմանը ոտքի ելաւ, դեղեւցաւ իր սրունքներուն վրայ, աչքերը շացան վերջալոյսի ցոլքերէն եւ ձեռքովը տարտամ սպառնալիք մը ըրաւ պըրող եւ խուսափող աղջկան:

Անկէց ետքը այլ եւս տեսակ մը անհանգրստութիւն, անբացատրելի խալնոտութիւն մը պատահաւ եղան որ Ատիլէ զղուշանայ ճէմիլի հանդիպելէ. մանկութեան պարզութիւնը անհետացեր էր այլ եւս. անիկա իր մէջ կինը կը տեսնէր եւ ինքն ալ անոր մէջ՝ այրը: Ատիլէ չէր խորշեր

անկէ, բայց բնական զգացումով մը, կանացի ինքնապաշտպանութեան բնազդով կը զգուշանար անոր նայուածքին ներքեւ ըլլալէ. բայց եւ այնպէս, ամէն անգամ որ ամուսինի մը մասին կը խորհէր Ճէմիլի ուժեղ եւ պարտասած պատկերը, անոր տարփանքէ խոժոռացած նայուածքը ու երկարած բազուկը կը ներկայանար իր մտքին:

Այսպէս էին, ու այսպէս ամուսնացեր էին իրեն բոլոր ծանօթ աղջիկները, այսպէս ամուսնացեր էր նաեւ մայրը. ներքին եւ անսասան համակերպութիւն մը այսպիսի ամուսնութեան մը գաղափարին հետ կը հաշտեցնէր զինքը ու նաեւ տեսակ մը վայրագ ու խռովիչ բանաստեղծականութիւն կուտար կեանքի այս հանգամանքներուն:

Բայց քանի օրէ ի վեր Ճէմիլի պատկերը աւրուեր էր Ատիլէի մտքին մէջէն, որովհետեւ քաջ եւ գեղեցիկ ծիաւոր մը, որ ա՛յնքան կը նմանէր հօրը այցելութեան եկող սպաններէն մէկուն, երեւցեր էր պարտէզին ցանկապատէն անդին, դիմացի մարգագետիններուն վրայ. քաջ եւ գեղեցիկ սպայ մը, որուն ասպանդակները ծիուն կողերը կը ծեծէին եւ ձեռքը կը զսպէր արաբականի մը սանձը, կենդանիին խօլ եւ ոստոստուն վազքի միջոցին:

Մօրը հետ պարտէզն էին. երեկոյեան զով հովէն իր դեղնագոյն քերթիին քղանցքը կ'ելեւեջէր եւ քօղին ծայրերը կը թռչկրտէին հերմակ թռչուններու պէս. օրուան սաստիկ տաքուն յաջորդեր էր յանկարծական զովութիւն մը եւ հողը,

ծառերը, մարգագետինը թանձր շոգի մը կ'արտաշնչէր որ մշուշի մը պէս կը ծածանէր եւ յամբօրէն կը բարձրանար անօսրանալով. վերջալուսային ցոլքեր մաղուելով այդ մառախուղին մէջ վարդագոյն երանգ մը կուտային անոր: Զիաւորը կը յառաջանար այդ լուսեղէն ամպին մէջէն, անիկա հեքեաթներու մէջ նկարագրուած հերոսի մը կը նմանէր. համագգեստին ոսկեղէն եւ արծաթեայ երիզները կը պսպղային, սուրը կը շողար ու անիկա կուգար ոստոստելէն իր եռանդուն ծիւռն վրայ, կարծես ընդառաջ թանկագին ու անօրինակ որսի մը . . . ու Ատիլէ զգաց, ներքին անբացատրելի գիտակցութիւնով մը, որ այդ որսը ինքն էր. սիրտը ուժգին կը բաբախէր եւ այնպիսի հեւք մը կը զգար կուրծքին մէջ որ կը նմանէր բռնուած թռչունի մը թեւաբախումներուն: Եթէ ծիաւորը իրեն մօտենար, անշուշտ թէ՛ խելայեղօրէն պիտի փախչէր, բայց թէ՛ նաեւ որքա՛ն պիտի ցանկար բռնուիլ եւ անոր զօրեղ ձեռքին մէջ խաղալիք մը դառնալ . . . ու ծիաւորը կը մօտիկնար. անիկա ծիէն իջաւ ցանկապատին առաջ, սանձին մէջ կազմուած հանգոյց մը քակելու համար. երիվարին տաքցած մարմինէն բարձրացող շոգին, երեկոյեան զով օդին մէջ նշմարելի, նոյնպէս կը լուսաւորէր արեւին հաճանքներէն. ծիւռն թրթռացող ոռնգերը աւելի հերմակ եւ աւելի թանձր շոգի մը կ'արծակէին որ կը բարձրանար վարդագոյն մշուշին մէջ առանց անոր խառնուելու:

Անսահմանելի եւ անկայուն բան մը ամբողջ

բնութիւնը եւ արարածները կը ներդաշնակեցնէր իրարու հետ. երկրէս բարձրացած էին կարծես ու լուսեղէն ամպերու մէջ կը սաւառնէին. Ատիլէի դեղնագոյն հնքառիկ կը ծփծփար եւ երբեմն ալ փաթթուելով սրունքներուն, իր նուրբ իրանը կը կաղապարէր. սպան մոռցեր էր ձին ու անոր սանձին հանգոյցը. անոր բոցեղ աչքերուն լոյսը ծակելով մառախլապատ միջոցը՝ կը հասնէր Ատիլէի, զայն կը հմայէր, զայն կ'անշարժացնէր եւ անոր բոլոր կամքը ու կորովը կը խզէր:

— Շո՛ւտ, շո՛ւտ . . . Ատիլէ՛, ներս եկուր:

Մայրը տեսեր էր վերջապէս ծիաւորը ու աղջիկը կը հեռացնէր անկէ ինչպէս աղէտէ մը:

Անկէց ետքը շատ անգամներ Ատիլէ տեսեր էր քաջ եւ գեղեցիկ ծիաւորը ցանկապատէն անդին, դիմացի մարգերուն վրայ ուր ճերմակ, շէկ եւ թուխ կովեր կ'արածէին. վերջալոյսներուն անոնց երկար եւ յուզուած բառաջիւնը կը դղրդէր իր հոգին, երգ մը, նոր երգ մը կ'երգէր իր հոգիին մէջ. իր աչքերուն եռանդը ու շրթներուն կարմիրը նուաղեր էին ու տխուր անստուգութիւն մը զինքը կը տանջէր. հապա եթէ նիփեահիկն օրը իր քօղը բացողը այդ ծիաւորը չըլլա՛ր . . . ու Ատիլէի խանգարուած երեւակայութեան մէջ ձէմիլի սեւ բազուկը կ'երկննար դէպի ինքը, զինքը կորզելու համար սէգ ու քաջ սպային զորովանքէն:

Այլ սակայն երբեմն ալ իր երազանքները կ'երթային իր ցանկութեան ուղղութեամբ. իր աչքերը կը ժպտէին սիրագեղ եւ տարափառ նայուածքներու. կը տեսնէր իր ամուսնական սենեակի վան-

դակնապատ պատուհանը ուրկէ յատմիկի եւ հերմակ վարդի բուրմունք մը կը սպրդէր ներս եւ ուր կը սպասէր իր սիրելիին. սրնթաց ծիու մը պայտերուն ծայնը գետնին վրայ եւ ահա հեւքը շնչասպառ կենդանիին ու իր սիրականը կուգար, սպայի համազգեստին մէջ շքեղ, սուրը կախած քովն ի վար եւ սիրտը տենջացող իր համբոյրին:

Ինչպէ՛ս կը սիրէր արդէն իր ծիաւորը:

Մէկ ոստումով Ատիլէ ելաւ անկողնէն ու այնքան աղմուկ հանեց որ մայրը արթնցաւ, շուտով պզտիկ կրակարանը փոխադրեցին քովի սենեակը ուր հայրը արդէն արթնցած իրենց կը սպասէր ու մինչ այր ու կին առաւօտեան խահուէ կը խմէին, ինքը տխուր, վիզը ծռած նստեր էր հօրը անկողնին եզերքը ու խորասուզուած էր մտատանջութեան մէջ:

Իպրահիմ եւ կինը սկսան վերջապէս մտահոգ ըլլալ Ատիլէի մասին, որովհետեւ հասկցան որ անիկա սիրոյ ցաւէն բռնուած է: Ու երբ կհօրհւնին անգամ մըն ալ եկաւ Ալի Հասանի կողմէ, առանց ետեւ առաջ նայելու, իրենց աղջկան ամուսնութեան հաւանութիւնը տուին:

Ամիսներ անցեր էին. Ատիլէ՝ քաղքենիի իր նոր դիրքին բոլորովին ընտանեցած էր. Ոսկեղջիւրի թաղերէն մէկուն մէջ, եռայարկ, կարմիր ներկուած, փայտաշէն տան մը մէջ, հերմակ վանդակներուն ետեւ, կիսաստուերի մէջ շղարշուած, անիկա կը սպասէր իր սպային, ինչպէ՛ս երազած

էր երբեմն. իր բոլոր իղծերը կատարուել էին ու նիֆեանին օրը իր քօղը առաջին անգամ բացօղը իր սիրական ծիաւորը եղած էր:

Ինչպէ՛ս գեղեցիկ էր Ալի Հասան այն օրը . . . յարատեւ կերպով այդ պատկերը կը ներկայանար Ատիլէի, երբ ամուսնոյն բացակայութեանը՝ անոր վրայ կը խորհէր. կը մտաբերէր անոր պաշտօնական համազգեստը, լայն կուրծքը որուն վրայ պատուանշաններու ոսկին եւ արծաթը զինքը շացուցին, երբ առաջին անգամ, Ատիլէ երեսը ու գլուխը բաց դէմ առ դէմ գտնուեցաւ այր մարդու մը հետ, խանութութեան անդիմադրելի զգացում մը հարսնուկի մը պէս զինքը կարմրեցուց. երկուքն ալ լուռ էին:

Ինքը կը զգար գլխուն վրայ ոսկեթելերով զարդարուած սիւսեմը որ կը դողդղար ու իրեն կը թուէր որ պիտի իյնար. փեսան այնքան մօտ կեցած էր իրեն որ կ'զգար անոր գաղջ շունչին փայփայանքը այտին վրայ. ճշմարիտ ծաղիկներու բուրումը, խնկամաններու մէջերէն սլացող կընդրուկի ցից ծուխերուն հետ զինքը կարծես կը շղարշէին. դուրսէն կը լսէր արեւելեան նուագածուներու երկարածգուող եւ մեղամաղծոտ երգերը ու հեռուներէն իրեն ականջին կուգար թմբկահարութեան մը բաբախուն աղմուկը . . . հարսնւորներու ժխորը, հարէմին մէջ փակուած կիներու ճուռողիւնը, օշարակներու եւ քաղցրեղէններու չափազանցութենէն յառաջ եկած իր թեթեւ սիրտ խառնուուքը, տեսակ մը անկարողութեան կը մասնէին զինքը: Այդ միջոցին Ատիլէ կը փա-

փաթէր անհետանալ, չքանալ . . . ու իրեն կը
թուէր որ երբեք իր աչքերը չպիտի կարենար
բարձրացնել դէպ ի իր տէրը, իր ամուսինը . . .
բայց ահա խօլ եւ սանձարծակ գուարթութիւն
մը մտրակեց զինքը. կարծես հոգին կ'արծակուէր
իր կապանքներէն. իր վայրենի բնութիւնը կը
խնդար իր մէջ. Ատիլէ գլուխը բարձրացուց մէկէն
ու աչքերը կայծկլտուն երջանկութիւնով սեւեռեց
իր փեսին վրայ. կը տեսնէ՞ր զայն ամբողջովին
այդ պահուն. ի՞նչ փոյթ. տարտամ ու գորովա-
զին զգացում մը վերացուց զինքը ու անհունօրէն
երջանիկ էր, ինքզինքը ստրուկի մը պէս նսեմ,
խոնարհ եւ սին զգալով, իր փառաւոր, իր շքեղ
սպային քով:

Այի Հասան փառիկութեամբ ու վեհանձնու-
թեամբ վարուեցաւ իր հետ ամուսնութեան ա-
ռաջին օրերուն եւ բոլորովին զրաւեց կնոջը սէրը
որ մեծապէս տոգորուած էր հնազանդութեան եւ
բացարձակ համակերպութեան զգացումով, գոհ
էր որ կեսուրը խիստ էր իրեն նկատմամբ ու
զինքը կը պահէր զոց վանդակներու ետեւ: Ամ-
բողջովին նուիրուած ըլլալը իր տիրոջը, առանց
որ իր զգացումներուն եւ մտածումներուն մէջ
օտար ո եւ է երանգ մտնէր, վայելք մըն էր իրեն
համար:

Անուս աղջիկ էր ու իր քաղքենիի դաստիա-
րակութիւնը անխնամ. անիկա բան մը չէր սոր-
ված նոյն իսկ ընթացիկ ձեւակերպութիւններէն,
սովորութիւններէն. հնազանդելու եւ խոնարհելու
իր ծգտումին մէջ, յաճախ պարզ աղախինի երե-

ւոյթներ կ'ստանար մանաւանդ իր կեսրոջը հանդէպ՝ որուն գիտակ, արհամարհոտ եւ ատելափառ կնոջ ազդեցութիւնը կ'ահաբեկէր զինքը: Ատիկէ չկրնալով ըմբռնել Ջէհէր հանրմի բո՛ւն զգացումները, անստուգութեան մէջ կ'իյնար իր անհատական արժէքին նկատմամբ ու կարծես կը համածայնէր որ ինքը արժանի չէր Ալի Հասանի. երբ մանաւանդ բարեկամուհիներ այցելութեան կուգային, նոր հարսին անճարակութիւնը տառապանք մը կը դառնար. որքա՛ն պիտի ուզէր որ Ջէհէր հանրմը չամբնար իրմէն, որքա՛ն պիտի ուզէր որ իր շարժուծեւերը ստանային այն սեթեւեթները որոնք իրեն թէ՛ հիացում եւ թէ՛ նախանձ կ'ազդէին ուրիշ դեռատի աղջիկներու վրայ:

Ու ինքը կը տանջուէր այդ բոլորին իր անծին համար յայտնած արհամարհանքէն ո՛չ թէ ինքզինքին համար, այլ Ալի Հասանի համար. կարծես ամէնքը ըսել կ'ուզէին. «Ա՞ս է այդ աղջիկը»: Ու կեսուրը չէր քաշուեր բնաւ ու իր տհաճութիւնը կը յայտնէր ու իր բարեկամուհիներուն հետ կը համածայնէր որ իր տղան կախարդուած էր անշուշտ. աչքերը կապուած էին:

Բայց իր ամուսնոյն ներկայութեան Ատիկէ վերստին կը գտնէր իր բոլոր զուարթութիւնը եւ երիտասարդական աւիւնը. իր աչքերը լոյս կը ստանային, իր այտերը կը գունաւորուէին. կարծես ներքին հուր մը կը վառէր իր հոգիին մէջ ու կը լուսաւորէր իր էութիւնը պայծառ լոյսով մը: Իր սիրականին սէրը կը կրէր յուզուած շփոթութեամբ մը ու իր անսահման գորովանքին

մէջէն հեշտագին խոնարհութեամբ մը կը զգար անոր տիրական հրայրքը:

Ալի Հասան, յոգնած պատահական եւ անստոյգ հանդիպումներէ, մեծ երջանկութիւն մը զգացեր էր իր ամուսնական կեանքին մէջ, անիկա կը սիրէր իր կինը, թէեւ իր գերազանց մարդու ինքնագիտակցութեամբ բայց կատարեալ համարումով. գիտէր որ այդ պարզ եւ անուս աղջիկը որ այնքան յօժարակամ կը ճկէր իր եւ մանաւանդ մօրը քմահաճոյքներուն, Իպրահիմի աղջիկն էր, ու աներոջը համար ունեցած յարգանքը բացառիկ շուք մը կուտար իր կնոջը. որովհետեւ քնազդով կը զգար որ անիկա իր հօրը պէս կարող էր օր մը բարձրանալու վեր, շատ վեր, ու արտասանելու այնպիսի խօսքեր, որոնց նմանները անկարող էին իրենք արտասանել:

Բայց երբ իր ցանկութիւնը մարեցաւ հետզհետէ, երբ սկսաւ նուազ անհամբերութեամբ տուն դիմել, աստիճանաբար մոռցաւ նաեւ իր կնոջ մասին զգացած յարգանքը: Ազատամիտ մարդ էր ինքը ու նոր միտքեր դրդեր էին իր Իսլամի խրատութիւնները կնոջ նկատմամբ. իր ընկերներէն ոմանք Եւրոպացի կիներու հետ ամուսնացեր էին ու ճանչցեր էր անոնց ազատ եւ համերաշխ կենցաղը. ինքն ալ միջոց մը մտադիր էր Քրիստոնեայ կին մը առնել, իր տան մէջ մտցնելու համար այն նոր եւ թարմ օդը որուն կը տենչար իր երիտասարդի ձգտումներով: Իր նեղսրտութեան բոլակներուն դժգոհութեամբ կը մտածէր թէ՛ ճակատագիրը տարբեր կերպով տնօրիներ էր իրեն

համար: Ատիլէի խոնարհութիւնը ու քաղցրութիւնը ծաղրելի ու անտանելի կը թուէին իրեն, մինչ սիրոյ առաջին օրերուն այդ օտար ամուսնութիւններուն անպատեհութիւնները կը տեսնէր միայն եւ խորապէս կը զգար որ այդ երեսը բաց, ու ամէն տեղ մտնող ելող կիներուն հետ երբեք չպիտի ունենար այն նուրբ եւ անսահմանելի զգացումը որ իր քօղարկուած եւ ընկերներուն աչքերէն հեռու պահուած կինը կը ներշնչէր իրեն: Նոյն իսկ սիրոյ առաջին թափին մէջ, վազրի պէս նախանձոտ դարձեր էր ու դժգոհութեամբ կը յիշէր որ առաջին անգամ Ատիլ պէյ ալ տեսեր էր իր կինը:

Բայց վերջապէս իր բոլոր զգացումները կը մեղմանային. տակաւ առ տակաւ Ալի Հասան սկսաւ յիշել ամուրիի կեանքին զուարճութիւնները. օր մը անդիմադրելի կերպով փափաք զգաց երթալ տեսնելու Եւրոպացի կին մը որ զինքը այնքան խնդացուցած էր ժամանակին. երգեցիկ սրնարանները սկսան իր վարժ քայլերը հրաւիրել. սակայն եւ այնպէս չէր դադարած իր կինը սիրելէ ու անոր քով անցուցած միջոցը կը նկատէր իր կեանքին երջանկագոյն ժամերը:

Զէհէր հանրմ նախ տհաճութեամբ դիտելէ ետքը իր տղուն կնոջը նկատմամբ ունեցած բոլորանուէր սէրը, հանոյքով անդրադարձաւ որ անոր հրայրքը տկարացաւ: Հարէմի փակ եւ դատարկ սենեակներուն մէջ ծանծրոյթը իր գորշ

մշուշը կը դնէր, ամէն բան սկսեւ էր գունատիլ. բազմոցներուն կարմիր թաւիշը, ոսկեդրուագ կարասիներուն ջնարակը, արհեստական ծաղիկներուն երանգները կը կորսնցնէին հետզհետէ իրենց փայլն ու հրապոյրը, ու այդ հետզհետէ թառամող եւ փոշիացող շրջանակին մէջ՝ Ալի Հասանի աչքերը նոյն խանդավառութեամբ չէին տեսներ իր կինը:

Հետզհետէ մօրը նենգաւոր եւ յամառ գանգատները իրենց պտուղը տուին, Ալի Հասան բարեացակամութեամբ խորհուրդներ տալէ ետքը Ատիլէի, սկսաւ սրտնեղութեամբ զայն յանդիմանել:

— Ինչո՞ւ այդպէս ձեռքերդ ծալած կը մնաս, կարծես թէ աղախին ես:

Ատիլէի մանկունակ աչքերուն մէջ ցաւի եւ անկարողութեան արցունքները կը փայլէին. ինքն ալ չէր գիտեր թէ ի՞նչպէս վարուէր, ինչպէ՞ս շարժէր. զգաց որ ամուսինը արհամարհոտ կը դառնայ օրէ օր. այլեւս իրենց մտերմական խօսակցութիւնները շատ կարճ էին. Ալի Հասան իրեն չէր հաղորդեր իր հոգերը եւ յոյսերը, այլ միայն մօրը՝ որուն հետ երկար, առանձին խօսակցութիւններ կ'ունենար ու ինքը դուրսը կը մնար, իբր թէ օտար քլար:

Եւ ահա յանկարծ Ատիլէ զգաց դառնօրէն իր դասակարգին յատուկ թշուառութիւնը. հակառակ իր խոնարհութեան եւ համակերպութեան արտասովոր ծայն մը լսեց իր հոգիին մէջէն. Ալի Հասանի արհամարհոտ յանդիմանութիւններէն

աւելի զինքը խարազանեցին կեսրոջը ատելաւան
եւ կծու ակնարկութիւնները . մէկէն ի մէկ ըմ-
բռնեց որ անիրաւ են իրեն նկատմամբ ու իր սէ-
րը եւ իր անսահման գորովանքը ոչնչի տեղ կը
դնեն , չեն ուզեր հաշուի առնել զայն երբ ինքը
այդ սանձարձակ սէրէն մղուած պատրաստ էր
մեռնելու անոնց համար :

Ներքին խոր դրդում մը զինքը սթափեցուց
իր լռին համակերպութենէն . ինք ալ չէր գիտեր
թէ ի՞նչ է այդ դրդումը , չէր զգար որ ատիկա
մարդկային արժանապատուութեան սրբազան
զգացումն էր , կ'ուզէր նոյն իսկ զայն մեղմացը-
նել , զայն ճնշել ու լռեցնել , բայց եւ կը զգար
որ իր ջանքերը ապարդիւն էին . իր աչքերը հե-
տզհետէ բացուեցան իրական կացութեան . ուզեց
ելնել իր որսացուած անասունի դերէն . ուզեց
որ իր կամքը եւ իղծերը իրենց դերերը կատարեն
ամուսնական կեանքին մէջ . յիշեց իր հօրը եւ
մօրը ներդաշնակ կենցաղը ու անով ամրապնդը-
ւած կազմեց հետզհետէ իր կնոջական արժանա-
պատուութիւնը . բայց ինչ որ շատ դիւրին պիտի
ըլլար առաջին օրերուն , այլեւս դժուար էր . իր
խակութեան հետեւանքով կորսնցուցեր էր բոլոր
պատենութիւնները . հիմակ այլեւս կը զգար որ
ամուսնոյն եւ կեսրոջը տիրապետութիւնը անխը-
զելի է , թէ ինքը ու եւ է կերպով չի կրնար ներ-
գործել անոնց վրայ , թէ ինքը կապկպուած է շրդ-
թաններով եւ բանտարկուած է ընդունուած սո-
վորութիւններու ցանցի մը մէջ :

Երբ իր ծնողքին այցելութեան կ'երթար , ինչ

որ կը պատահէր շատ ցանցաւորէն , իրեն կ'ընկերանար պառաւ աղախին մը որ հանրմի ձեւեր կ'առնէր Սալահաքի համեստ տնակին մէջ : Իսլամական սքանչելի պարզութեամբ , առանց զայթակդելու , Իպրահիմի կինը կը մեծարէր զայն եւ ամէն անգամ , վերադարձին , Ատիլէ կը զգար որ իր տան ծառան անգամ արհամարհոտ էր իրեն նկատմամբ . անիկա Զէհէր հանրմին կը հաղորդէր համեստ տնակին սովորութիւններէն մանրամասնութիւններ , ցաւելով կը յիշեցնէր որ Ալի Հասանին արժանի աղջիկէն այդ պայդարին աղջիկը ու հակակրութեան ցանցը ալ աւելի սեղմ կը զգար Ատիլէ իր շուրջը :

Ոչ մէկ օր , անիկա իր ներքին ցաւերուն ու իր հոգերուն վրայ խօսած էր ծնողքին . բայց Իպրահիմ զգացեր էր որ իր աղջկան երջանկութիւնը հետզհետէ կը մարէր մտահոգութեանց մէջ եւ իր խաղաղ դէմքին վրայ տխրութեան ստուերը երեւցեր էր այն օրէն ի վեր :

Իրիկուն մը Ատիլէ , ամուսնոյն երկար ժամեր սպասելէ ետքը , բազմոցին վրայ պառկեցաւ . հագիւ թէ կը մրափէր երբ ընդոստ արթննալով սանդուղներուն վրայ լսեց Ալի Հասանի սուրին աղմուկը . ոտքի ելաւ , մազերը շտկեց եւ սրտատրոփ սպասեց : Զոյգ մը մոմերու պլպլացող լոյսին մէջ տեսաւ անոր հասակը ու քարացած մընաց : Անոր դէմքը մոլորուն արտայայտութիւն ունէր , աչքերը տենդահար մարդերու աչքերուն կը նմանէին . գօտին թուլցեր էր ու սուրը կը քաշքշուէր գետնին վրայ խլեակի մը պէս :

— Սիրականա , հոգիս , ինծի՞ սպասեցիր :

Զինուորականին ուժեղ կուրծքը ննշեց Ատիլէի ուսերը որ դէպ ի ետ ընկրկեցան , բայց երկու վայրագ բազուկներ սեղմեցին դեռատի կինը ու անիկա նողկանքի եւ սոսկումի խառն զգացումով մը զգաց ամուսնոյն զինովութիւնը :

— Ո՛չ , ո՛չ , հեռու գնա . . .

Ատիլէ բռնուած թռչունի մը պէս յուսահատ ջանքեր կ'ընէր , իր անզօր ձեռքով ետ կը մղէր զայն ու զգուանքով դէմքը անդին կը դարձնէր :

Յանկարծ կոյր եւ վայրագ զայրոյթ մը բռնկեցաւ Ալի Հասանի երակներուն մէջ . մէկ նիզով բարձրացուց կինը ու գետին նետեց զայն . ու սենեակին մէջ խելայեղօրէն պտուտկելով սկսաւ հայհոյութիւններ ընել :

— Սա լիբբին նայեցէ՛ք , սա՛ անհարազատին նայեցէ՛ք . . . ափ մը ցն'խ , որ ուզած ատենս կրնամ ճգմել ներբանիս տակ , արհամարհելի ու չքոտի արարած , ինքզինքդ բա՛ն մը կարծեցիր , որովհետեւ ֆեֆիս եկաւ քեզի մինչեւ ինծի բարձրացնել :

Անոր մոլորած աչքերուն առջեւ կարմիր ու դեղին բոցեր կը պարէին ու զայրոյթը կը հրահրուէր կնոջը լուութենէն , պիտի ուզէր որ անիկա աղաղակէր , ճշար , բայց անոր անշարժութիւնը ու լուծիւնը զինքը կը մտրակէին նախատինքի մը պէս :

Աւելի սաստիկ , հետզհետէ աւելի խելայեղ , բարկութիւնը կը գոռար անոր օղիէ գերազրգուած ուղեղին մէջ . աչքերը դարձան , այլևս

իր շարժումներուն տէրը չէր, մղձաւանջային տարտամութիւն մը զինքը կը պարուրէր. ուժ-զին հարուածներու աղմուկը իր ականջին կը հասնէր առանց զինքը սթափեցնելու, կարծես իր բազուկները չըլլային այդ հարուածները տուողը :

Փոթորիկէ մը աւերուած շուշանի պէս, Ատիլէ ֆիզիքական եւ բարոյական ցաւէն ինքնակորոյս, իր պատռտած հագուստներուն մէջ կ'զգար բիրտ հարուածներէն վիրաւորուած մարմինը ու անսահման զգացում մը անէութեան՝ կը գրաւէր իր հոգին . ո՛չ լաց, ո՛չ աղաղակ. իր հպարտութեան զգացումը լուած էր այլեւս ու ցաւագին զարմացումով կ'անդրադառնար որ մահուան եւ սիրոյ զգացումները հեշտագին սարսուռի մը պէս կ'անցնէին իր երակներէն :

Երբ Ատիլէ բոլորովին սթափեցաւ, խոր լու-թիւն կը տիրէր տան մէջ . արշալոյսը դեռ չէր ծագած, բայց ֆափեաներուն ետեւէն գիշերը կ'անօսրանար եւ կը տոգունէր . այդ պահուն իր կացութեան սոսկումը զինք պատեց ու ցրտորէն կրցաւ մտածել պատահածին վրայ . թէեւ դեռ ներողամտութեան վարանք մը կար իր մտածումին մէջ Ալի Հասանի նկատմամբ, բայց հետզհետէ զգաց որ կարծր եւ անդիմադրելի զգացում մը կը տիրանար իրեն ու կը մերժէր հաշտութեան ո եւ է եզր : Խռալոտ եւ շնչատ հեւք մը իր մրտածումը րնդհատեց եւ խորհեցաւ որ անիկա Ալի Հասանը ըլլալու էր որ գինովներու յատուկ խռովուած քունով կը քնանար անկողնին վրայ նետուած, առանց հանուելու :

Հետեւեալ օրը իր կեսրոջ խոժոռ եւ յանդիմանական դէմքէն խուսափելով, Ատիլէ իր սենեակին մէջ առանձնացաւ. կեանքը կը սկսէր տրխուր եւ լեղի դառնալ իրեն համար. խոշտանգուած մարմինը անտանելի ցաւեր կը պատճառէր իրեն, տենդը կը չորցնէր շրթունքը ու լալու փափաք մը կը կարծրացնէր իր կուրծքը եւ կոկորդը. անիկա արցունքներ կուլ տալով եւ ցաւագին մարմինը քաշքշելով կը պտուտկէր սենեակին մէջ երբ կեսուրը երեւցաւ :

— Ո՞ւր ես, ի՞նչ ես եղեր. նազըդ որի՞ է :

— Հիւանդ եմ, Աննէ՛, հեծկլտաց Ատիլէ ու մէկ անգամէն յորդառատ արցունքներ ժայթքեցին իր աչքերէն :

Անիկա կուլար բոլոր մարմնովը ցնցուելով, մանկան պէս բարձրածայն ու այնպիսի սրտառուչ անկեղծութեամբ մը որ ծայնը կը թրթռար երկարօրէն ողբական եւ յուսահատ :

Միջոց մը կեսուրը լուռ մնաց. հանդիսաւոր կեցուածքով մը կը թնամ էր պատին ու չէր զիտեր ինչպէ՞ս պատասխանել ցաւի այս արտայայտութեան, յուզմունքի ալիք մը կը բարձրանար իր հոգւոյն մէջ ու զինքը կը մղէր զթասիրտ խօսքի մը, գորովագին շարժումի մը որ պիտի ամօքէր ու մոռցնել տար Ատիլէի՝ իր ցաւը, բայց այս ինքնաբուխ զգացումը վիժեցաւ ու նախկին պալատականի հոգիին մէջ հպարտութեան եւ փառասիրութեան չար դուր գոռաց :

Նախ ինքն ալ չէր հաւատար իր շրթներէն ելած խօսքերուն ճշդութեան, բայց հետզհետէ

տարուեցաւ անոնց կիրքէն ու իր սեւ աչքերը վառեցան անհաշտ ատելութեամբ:

— Աչջաֆ արարա՛ծ, ամբարտաւան, ուղուռսրգ աղջիկ, ուրկէ՞ ուր իմ սեմէս ներս մտար ու դըժբախտութիւն բերիր մեզի... այս յարկին տակ, մինչեւ այսօր լաց ու հառաչանք չէր լսուած ու հիմա քու պատճառաւ սգաւոր տուն է դարձեր, նազրդ որի՞ է. փոխանակ ինքզինքդ փառաւորուած զգալու՝ դուն տղուս ֆեժր հարաւ կ'ընեն . . . դուն իրեն պարտական ըլլալով բացարձակ հնազանդութիւն, գլուխ կը բարձրացնեն'ս . . . բայց դուն չես գիտեր թէ ի՛նչպէս պիտի ջախջախուի այդ գլուխդ...

Աւելի ուժեղ, աւելի հեծեծագին Ատիլէի լացը կը պատասխանէր Զէհէր հանրմի ձայնին:

— Վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ . . . մեղք իմ կտրիճ զաւկիս. մեղք իմ առիւծիս . . . դուն չե՞ս մտածեր որ ինչպէս եկար, այնպէս ալ կ'երթաս. թէ բաղդը քեզի պէսներուն համար հեղեղի մը կը նմանի' . . . անմիտ ու անշո՛ւք արարած, դուն չե՞ս խորհիր որ տղուս ոտքին փոշին չե՛ս, ուրկէ՞ ուր սորվեցար գլուխ բարձրացընել, շան սերո՛ւնդ . . .

Ատիլէի լացը լռեց . . . կեսրոջ հրացայտ աչքերուն սեւեռեցան ուրիշ աչքեր մատողաշ եւ վայրենի կենդանիի աչքեր . . .

— Ես պաղդար Իպրահիմի աղջիկն ե՛մ . . .

Ինչո՞ւ կ'արտասանէր այդ խօսքերը եւ ինչո՞ւ կը փառաւորուէր իր հօրմով, ինքն ալ չէր գիտեր, բայց իր ձայնին մէջ կար այնպիսի շեշտ մը ուրկէ Զէհէր հանրմ ազդուեցաւ ու անոր

սրտին կարծրութիւնը թուլցաւ. մինչ Ատիլէ կը կրկնէր հեկեկալով,

— Ես պայդար Իպրահիմի աղջիկն եմ:

Բայց անիկա այդ պահուն զգաց որ շրթները կը պաղէին, մեքենաբար ու թոթովելով կը նզնէր կրկնել այդ բառերը, բայց այլեւս լեզուն չհնազանդեցաւ իր ջանքին, արագ սարսուռ մը անցաւ կոնակն ի վար, գլուխը դարձաւ, սրունքները դեղեւեցին ու երբ կը պատրաստուէր դէպի բազմոցը երթալ, կոնակն ի վար ինկաւ, արմատէն կտրուած ծառի մը պէս:

— Օ՛ր օ՛ր . . . այս ի՛նչ ծիւն էր եկաւ գլուխս, այդ անիծուած աղջկան պատճառած հոգը, պատճառած ծախսը վերջ չունի՛ . . . տղուս հանգիստը խրոտվում է. անիկա գիշերը քուն չունի, ցորեկը խաղաղութիւն չունի . . . ասոր վերջը ո՛ր պիտի երթայ:

Ատիլէ հիւանդ պառկած էր ու Ալի Հասան՝ խղճահար իր վարմունքին համար. մեծ գուրգուրանքով կը խնամէր զայն եւ այլեւս ականջ չէր կախեր մօրը յարատեւ տրտունջներուն: Բժիշկը լրջութեամբ խօսած էր ամուսնոյն հետ եւ այս վերջինը չէր գիտեր ի՛նչպէս դարմանել իր ըրածը: Հետզհետէ Ձէհէր հանրմ տեսնելով որ իր անտարբերութիւնը խորթ կը թուէր տղուն, մտահոգ երեւցաւ, նաեւ անկեղծօրէն փափաքեցաւ որ Ատիլէ առողջանայ, մտածելով որ հիւանդութիւնը զայն աւելի շահեկան կը դարձնէր Ալի Հասանի աչքին: Հակառակ որ հիմակ տղան շատ կը շփացնէր կինը, իր փորձառու կնոջ հոտառութեամբ կը

զգար որ բան մը կար որ անդարմանելի կերպով խզուած էր անոնց մէջ եւ թէ այդ կարգի կռիւներ, եթէ ոչ նոյն ուժգնութեամբ բայց յաճախակի՝ տեղի պիտի ունենային անոնց մէջ. եւ այդ անհամաձայնութեանց վերջնական արդիւնքը գուշակել դիւրին էր:

Երբ Ալի Հասան անհամբեր ու շնչասպառ, զօրանոցէն տուն կուգար, մայրը կը գտնէր յաճախ Ատիլէի բով եւ երախտապարտութեամբ աչքերը կը լեցուէին, խորապէս կը սիրէր անիկա իր կինը ու անգիտակցութեան մը բռնակէն անոր հետ ունեցած բիրտ վարմունքը պատճառ մը չէր համարեր ցրտութեան. ընդհակառակը, զայն շատ աւելի կը սիրէր, զայն ցաւցուցած ու վիրաւորած ըլլալով, կարծես աւելի տիրացած էր անոր եւ այս զգացումը այնպիսի սրտագեղում մը կը պատճառեր իրեն որ նոյն իսկ երբ հեռու եղած ատեն կը յիշէր, հոգին կը թուլնար ու սիրոյ տենդը նորոգ խոյանքով մը կ'անցնէր իր էութեան մէջէն:

Երբ Ատիլէ առողջացաւ, Զէհէր հանրմ միջոց մը լաւ վարուեցաւ հետը. ուրիշ կարգի ծրագիրներ կ'ուրուագծուէին իր հնարամիտ կնոջ մտքին մէջ, շատ լաւ կը ճանչնար մարդկային տկարութիւնները եւ վարժ էրզ անոնք վարելու այս կամ այն ուղղութեան. հասկցաւ թէ ինչպէ՞ս պիտի յաջողէր իր տղան Ատիլէէն բաժնելու եւ այլեւս պատեն չհամարեց իր հարսին հետ գէշ վարուիլը. քաղցրօրէն կը յանդիմանէր զայն այդպիսի դէպքեր տեղի տուած ըլլալուն համար եւ երբ Ատիլէ ինք-

զինքը արդարացնելու համար կ'ըսէր թէ այն օրը Ալի Հասանի գինովութենէն էր որ խորշած էր, Զէհէր հանըմ լըջօրէն եւ հանդիսաւորապէս կը պատասխանէր:

— Ի՛նչ կ'ուզէ ըլլա՜յ . . . Ի՛նչ կ'ուզէ ընէ, էրիկ մարդ է անիկա:

Ատիլէ երկար օրեր մնաց շատ տժգոյն եւ տխուր. մասնաւոր մտասեւեռում մը զինքը փոխն ի փոխ կ'անցընէր յոյսի եւ տարակոյսի տազնապներէն. իր նոր ապաքինած հիւանդի աչքերուն մէջ տենդագին կենսունակութիւն մը կար եւ միեւնոյն ատեն սրտառու խոնաւութիւն մը. իր ծայրը առեր էր հեծկտանքի բեկբեկ եւ մեղամաղձոտ շեշտը. իր գեղջուկի ձեռքերը նիհարցեր ու ճերմկեր էին ու մատները կը բարակնային հիւժախտաւորներու մատներուն պէս: Յաճախ հոգիին խորէն հառաչանք մը մինչեւ շրթները կը բարձրանար եւ մտահոգ կը մնար՝ քանի մը ըսպէ սիրտին ցաւը մտիկ ընելով:

Իրենն օգնելու համար հեռաւոր թաղի մէջ բնակող կեսրոջը մէկ բարեկամուհին դեռատի աղախին մը ղրկարձ էր իրենց. երկու երիտասարդ կիները առաջին օրէն չէին սիրած զիրար, որովհետեւ Ատիլէ անտանելի գտեր էր նորեկին համարձակութիւնը, հեզնող ակնարկները եւ ճարպիկ աղջկան բանիմաց նենգութիւնները: Մագպուլէ ունէր նաեւ դիւային շնորհ մը որ առանց գեղեցկացնելու հրապուրիչ կը դարձնէր զինքը. անոր ճկուն շարժումները, դիտմամբ փախուստները եւ կիսաբաց դռներէ արծակած ճիչերը ու

բրբիչները կը խնդացնէին Ալի Հասանը որ Մագպուլէի հետ կը կատակէր եւ անով կը հետաքրքրուէր: Երբեմն ալ չափը կ'անցնէր մանաւանդ երբ Ալի Հասան խմած ըլլար եւ Ատիլէ ժամեր ու ժամեր կը հանդուրժէր այդ կնոջ ներկայութեան իր սենեակին մէջ:

Առաւօտ էր, եւ Ալի Հասան նոր մեկներ էր տունէն երբ Մագպուլէ Ատիլէի սենեակը մտաւ ծառայելու համար: Յանկարծ Ատիլէ կեցաւ աղախինին դիմաց ու խստութեամբ ըսաւ անոր:

— Ես այլեւս չեմ ուզեր որ երբ պէյը այս սեմէն ներս մտնա՛յ, դուն որ եւ է պատճառաւ երեւաս իրեն:

— Գլխուս վրայ, հանրմա . . .

Մագպուլէ կը շարունակէր սենեակը կարգի բերել եւ միւս կողմէ կը լսէր հազիւ զսպուած լկտութեամբ:

— Ո՛հ, ես այլեւս երբէ՛ք, երբէ՛ք այդպիսի բան չեմ ուզեր . . .

Ատիլէ շուարեցաւ ու քանի մը անգամ կըրկնեց արգելքը յանդիմանական շեշտով մը. արիւնը կ'եռար երակներուն մէջ եւ տաք ալիք մը բարձրացաւ մինչեւ այտերը, մինչեւ նակատը ու քունքերուն մէջ զգաց արագ եւ զօրաւոր թնդիւններ. միեւնոյն ատեն մտածեց. «Իրաւ է որ զեղեցիկ չէ՛, բայց իրաւ է նաեւ որ շէյթանի հրապոյր մը ունի» ու ցաւագին մտածում մը գալարեց զինքը հոգեկան խոր ցաւով:

— Ո՞ւր է Մագպուլէն:

— Պէ՛յս, պատասխանեց Ատիլէ հեկեկագին ծայնով մը, պէտք չունինք իր ծառայութեան, ես քու աղախինդ չեմ, ինչ որ ուզես ինծի ըսէ:

— Կանչէ՛ Մազպուլէն:

— Պէ՛յս . . . արցունքներ խեղդեցին Ատիլէի ծայնը ու սկսաւ հեծկլտալ:

— Օ՛ֆ . . . օ՛ֆ . . . կեանքը դառնահամ սկսաւ դառնալ, Ատիլէ . . . զուարթութիւնդ երկչոտ թռչունի մը պէս թռաւ զնաց, ու դուն հզղած տղու մը պէս անտանելի դարձար . . . դուն չես ուզեր կանչել Մազպուլէն, ես իրեն կ'երթամ:

Երբե՛ք, երբե՛ք այլեւս ոտքը չպիտի դնէր այդ անիծեալ սեմին վրայ . . . Ատիլէ ահապարանքով կը հագուէր ու իր ցաւատանջ մտածումովը ամբողջ գիշերը թափառելէ ետքը կսկծալի հաւանականութեանց շուրջը, հիմայ կը խուսափէր կարծես իր ցաւէն, կը խուսափէր իր դժոխային չարչարանքէն:

Առաւօտը նոր ծագեր էր, աշնանային զովութիւն մը սարսուռով կը համակէր իր անձը, քամին կը փչէր տանիքին վրայ ու նեղ փողոցներէն սուրալով կ'անցնէր բուի պէս վայելով: Ատիլէ կ'ուզէր մեկնիլ ո եւ է մէկը չտեսած, ո եւ է մէկը, այդ անիծեալ էակներէն որոնց իւրաքանչիւրին կեանքի նպատակն էր կարծես իր երջանկութիւնը փշրել. իր աչքերը լալէն կուրցեր էին, ու շրթները ողբալէն տժգուններ. բայց որո՞ւ հոգն էր՝ ու կարծես լրացնելու համար իր տառապանքը ու իր կրած նախատինքները նոյն յարկին ներքեւ, իր

քովի սենեակին մէջ Ալի Հասան հարճ առեր էր այդ նորեկ աղախինը . . . : Գիտէր, շատ լաւ գիտէր թէ ինչպէս պիտի պախարակէին իր փախուստը, որքան անմիտ ու բան չգիտցող պիտի նկատէին զինքը . . . Բայց ինքը, Ատիլէ, պայտար Իպրահիմի աղջիկը, այդպիսի բանի մը չէր կրնար հանդուրժել, երբեք, երբեք . . .

Ոչ իսկ կը մտաբերէր թէ պատահածը սովորական եւ առօրեայ դէպք մըն էր, ոչ իսկ կը խորհէր թէ առանց այդ համեմատութիւնները տալու այդ դէպքին՝ կարելի էր լռութեան եւ համակերպութեան մէջ խղդել իր ցաւը . այլ ընդհակառակը իրեն կը թուէր որ այդպիսի չարչարանք ոչ մէկ կին չէր կրած, ու այդպիսի գիշեր ոչ մէկ իսլամուհի չէր անցուցած :

Ուրուականի մը պէս անշշուկ սահեցաւ սանդուղներէն ու խելակորոյս փախստականի պէս անցաւ փողոցներէն . հագիւ թէ ինքնամփոփումի բոպէ մը կրցաւ ունենալ շոգենաւին մէջ որ զինքը դէպի Սալահաք կը տանէր : Անիկա հագեր էր սեւ պիւրիւմ մը եւ երեսը ծածկեր էր անթափանց եւ նոյնպէս սեւ փեշեով . անիկա ոչ մէկ բոպէ իր երեսը բացաւ մինչ քանի մը ցանցաւ թրքուհիներ հետաքրքրուած իր լռութենէն, հարցումներ կ'ուղղէին իրեն . . .

— Ճահիլ է, բայց սիրտը ցաւած է, բարունակի մը կը նմանի որ կարկտահար եղած ըլլայ կ'ըսէր կին մը իր քովինին :

— Ախ . . . ախ . . . որուն որ սիրտը կը վառի անիկա կը հասկնայ, կ'ըսէր պառաւ մը, փորձառու շեշտով մը :

— Ի՞նչ ցաւով սիրտդ կը ցաւի , կը հարցնէր
երիտասարդ կին մը սրտառուչ մտերմութեամբ
մը . . .

Ու բռնէին ներքեւէն անընդհատ Ատիլէի աչ-
քերը կ'արտասուէին :

Յուրտ էր եւ առաւօտեան քամին կը մըտ-
րակէր զինքը . փոթորկալի եւ մոլեգին ամպեր
կը կուտակուէին երկնքին վրայ . շոգնաւին կը-
տաւները կը ծեծուէին ու կը շառաչէին կարծես
մօտալուտ եւ աղետալի ժամեր ազդարարելով :
Թանձր եւ դառնագին տխրութիւն մը կը ծա-
ծանէր քաղաքին վրայ ու Ատիլէի կը թուէր որ
ամբողջ աշխարհ իր սուգը կը բռնէր :

Սալաճաքի բարձունքին վրայ Իպրահիմի տը-
նակին մէջ , կեանքը միջոց մը այեկոծուելէ ետք
ստացեր էր իր խաղաղ եւ կայուն հանդարտու-
թիւնը . բայց այդ խաղաղութիւնը առերեւոյթ
էր եւ բոլոր հոգիները վրդովուած մնացեր էին
Ատիլէի կրած նախատինքով ու ցաւով :

Այր ու կին , երկու ծերունիները ինքզինքնին
արտայայտելէ ետքը իսլամի վայել սակաւապե-
տութեամբ այլեւս կը լռէին ու թէեւ յարատեւ
կերպով կը խորհէին իրենց աղջկանը դժբաղդու-
թեանը վրայ , բայց այլ եւս պատշաճ չէին հա-
մարեր այդ մասին խօսիլ ու իրենց հոգեկան տը-
րամազրութիւնները ի յայտ բերել : Մռայլ , խո-
ժու եւ անփոփոխելի տխրութիւն մը յաջորդեր
էր երբեմնի ժպտուն պարզութեան ու այդ լռին
մեղամաղծութեան մէջ բոլորին հոգիները հաղոր-
դակից էին անսահմանելի նրբութեամբ մը . . .

Ատիլէ շատ փոխուած էր: հիւանդագին նի-
հարութիւն մը այլափոխեր էր անոր դէմքը որուն
վրայ աչքերուն լոյսը կը նուաղէր. վիշտի եւ յու-
սախաբութեան ծալք մը վաղահասօրէն կը թա-
ռամեցնէր իր այտերուն փափկութիւնը ու իր
թխորակ մորթին տակէն արիւնը վառեր, վառեր
ու հատեր էր կարծես, այնքա՛ն գունատեր էր,
դիակնային տոգունութիւնով մը:

Երբեմն, ծայրայեղ խնամքով քողարկուած, կը
պտտկէր պարտէզին մէջ, ուր ծառերը տերեւա-
թափ կ'ըլլային եւ իրենց մերկացած ճիւղերը կը
ցցէին հիւսիսային հովերէն դողդոջելով. յամր եւ
անխուսափելի քայքայումը զինքը շրջապատող
բնութեան՝ կ'արծարծէր իր տխրութիւնը եւ աչ-
քերը տաժանքով կը պտտցնէր իր շուրջը: Երբե՛ք,
այլեւս չէր դառնար այն կողմը ուր առաջին ան-
գամ իր սիրականը երեւցեր էր . . . մարգագե-
տինը թառամեր էր եւ այլեւս չկային անոր
թաւշեայ դալարին ծանրագին գորգի մը պէս
պիտակող ճերմակ եւ գունագեղ ծաղիկները.
այլեւս դեղնած եւ չոր ծողերը երբեմնի դալա-
րագեղ բոյսերուն՝ ստեւներու պէս կը ցցուէին
ցանցառօրէն կարծրացած հողին մէջէն, ուր դե-
գերող արօտականները հայրենաբաղձ բառաչիւն-
ներով գայիք գարունները կ'երագէին: Ու արեւը
երբ երեւնար, մթին եւ հոծ ամպերու մէջերէն
կը լուսաւորէր իր ճերմակ եւ ջերմութենէ զուրկ
ճառագայթներովը այս ոգեւորող բնութիւնը:

Երբեմն ալ Ատիլէ կը նստէր դրանը սեմին
վրայ ու կզակը ափին կըթնցուցած՝ կը խորհէր

երկարօրէն, ո՛չ մէկ թշնամական զգացում, ո՛չ մէկ դառնութիւն չէր մնացած իր մէջ: Օրերու ընթացքին Ալի Հասանի նկատմամբ իր ունեցած քէնը եւ իր կրած նախատինքին յիշատակը մեղմացեր էին, բայց կ'զգար որ, հակառակ ամէն բանի, իրարմէ բաժնուած էին. քանի որ շատ մը օրեր անցեր էին ու անիկա ոչ մէկ ջանք ըրեր էր իրեն մօտիկնալու, հաշտութիւն առաջարկելու. ինչպէ՛ս, հլու եւ հնազանդ, թէեւ գլխիկոր, պիտի մտնէր վերստին ամուսնոյն հովանիին ներքեւ, փարախի մէջ մտնող ոչխարի մը նման. ինչպէ՛ս, խռովքի եւ տարփանքի ժամերու մէջ կարօտով կը յիշէր զայն, անոր բրտութիւնները, անոր հարուածներն իսկ եւ իր հոգին ծարաւի էր անոր սիրոյն:

Երբ այսպէս, վիզը ծուռ, նայուածքը մոլորուն, կ'երագէր, յաճախ իր մօտ կ'զգար ձէմիլին ներկայութիւնը. անոր հեւքոտ շնչառութիւնը եւ բոցավառ աչքերը կը հետապնդէին զինքը, խանգարելով իր հոգիին ցաւագին ներդաշնակութիւնը: Ատիլէի նոր կացութիւնը արժարժեր էր ձէմիլի յոյսերը եւ յաւակնութիւնները, եւ երիտասարդ ծիադարմանը իր յամառ սիրով կը տանջէր զինքը:

— Ո՛չ, ո՛չ... Ըսեր էր Ատիլէ կտրուկ եւ վճռական շեշտով՝ անգամ մը երբ ձէմիլ խօսք բացեր էր իրեն իր զգացումներուն մասին ու հիմակ ամէն անգամ որ զայն կը զգար իր շուրջը. գլուխը կը բարձրացնէր, ցանկապատէն անդին կը տեսնար անոր արեւակէզ դէմքը, մոլար աչ-

քերը, մագերու սեւ փունջը ճակտին վրայ ու ահաբեկած, անոր համը աղերսանքին կը պատասխանէր զլուխը շարժելով մերժողաբար:

Այդ պատճառաւ էր որ ձէմիլ սեւ յուսահատութենէ բռնուած՝ կը թափառէր երեկոները գինետունէ գինետուն. ու վերադարձին՝ Ատիլէ բունէն արթննալով կը լսէր անոր գոռ եւ վայրենի ծայնը որ տարերային ուժգնութեամբ մը կը բարձրանար ու կը հասնէր մինչեւ իր ականջին .

«Անօրինակ ցաւի մը մէջ ինկած եմ.

«Որ ոչ կը բնացնէ՛ գիս եւ ոչ կ'սթափեցնէ՛

«Ու օրէ օր իմ վիշտս կ'անցնէ՛...»

Հակառակ իրեն ձէմիլի հրայրքը զինքը կը խռովէր, մինչ իր սիրոյ եւ հեշտանքի զիշերներու բոլոր յիշատակները, այդ տարփաւէտ եւ տրտում երգերով կենդանացած, նոր իրականութեամբ մը կ'անցնէին տեսիլքի պէս իր չարչարուած մտածումին մէջէն:

Իպրահիմ, թէ՛ հոգեկան, թէ՛ ֆիզիքական մեծ ցնցում կրեց Ատիլէի պատահած դժբախտութեան վերահասու ըլլալով ու իր հպարտ եւ արժանաւոր հոգին ըմբոստացաւ իր աղջկան միջոցաւ իրեն եղած նախատինքին դէմ. սրտմտութեամբ եւ հետզհետէ արհամարհանքով կը խորհէր այդ երիտասարդ սպային վրայ, որ չէր գիտցած գնահատել Ատիլէի պէս քնքուշ եւ սիրագեղ կին մը:

Զայրոյթով կը մտաբերէր որ իր աղջկան միամիտ եւ անսեթեւեթ պարզութիւնը, պայծառ

գուարթութիւնը հրապուրելէ ետքը այդ պղտոր գուարնութիւններէ յամիրացած զինուորականը՝ վերջապէս զայն ձանձրացուցեր էր . . . ուրեմն , իբր հա՞րճ ընդուներ էր իր աղջիկը , իր , Իպրահիմի աղջիկը . . .

Եթէ կարենար իր կարկամած սրունքներուն վրայ կանգնել ու երթալ այդ ապականուած երիտասարդութեան երեսին նստել իր բոլոր զգացած նողկանքը . . . եթէ կարենար երթալ ու յայտնել անոնց որ իրենց հայրերը ու հաւերը աւելի զօրաւոր եւ յաղթական եղած էին միշտ , որովհետեւ պողպատի պէս կարծր եւ անընկճելի էր իրենց վեհանձնութիւնը եւ առաքինութիւնը . . . բայց ինք անկողնին գամուած թշուառ մըն էր ինք , որ թշնամիին աչքերուն մէջ նայած էր առանց իր արտեւանունքը քթթելու , ինք որ իր զայրոյթի բոպէներուն առիւծ դարձած էր , հիմակ շղթայուած ու անգօր կը մնար՝ ինչպէս մեռելը իր գերեզմանին մէջ ու չէր կրնար երթալ հաշիւ պահանջել իր մէկ հատիկ աղջկանը եղած նախատինքին :

Իպրահիմ այլեւս հաշտութիւն չէր ուզեր . ան ո՛չ , այլ վերջնական խզում . ինչո՞ւ իր աղջիկը կապուած կը պահէին , ինչո՞ւ այդ վատ զինուորականը չէր արծակէր զայն . առաջին օրէն իսկ ձէմիլի միջոցաւ փութուրա մը դրկելով՝ այդ պահանջքը դրեր էր իր փեսին :

«Ես , Իպրահիմ , կ'ուզեմ որ իմ աղջիկս արծակես :

Ու ո՛չ մէկ պատասխան :

Իսրահիմ, իր հիւանդութեան տաժանելի շրջանին մէջ, առաջին անգամը ըլլալով՝ դառնացաւ իր վիճակին վրայ։ Իր անդամները աւելի ծանր թուեցան իրեն, մահը կամայական ու հեռաւոր. անիկա դառնօրէն զգաց որ անհետացող սերունդի մը յետամնաց մէկ անդամն էր. ինչո՞ւ իր աչքերը բաց կը մնային, ինչո՞ւ իր շրթները չէին պաղեր մահուան սառնային համբոյրով։ Իր դիակնացած անդամներուն վրայ որոնք շարժում եւ ուժ կորսնցուցեր էին, գլուխը կ'ապրէր միայն եւ իր իմացականութիւնը կը մնար յստակ ու կորովի տառապելու ու զայրանալու համար։

Իր շատ թուխ եւ ներմակ մօրուքով շրջանակուած դէմքին վրայ աչքերը ցաւագինօրէն կը տառապէին՝ ամէն անգամ որ իր նուաղած նայուածքը հանդիպէր Ատիլէի։

— Օ՜Ք, օ՜Ք . . . ամենակարող Ալլահ, ինչո՞ւ կեանքը դառնահամ պտուղի մը նման է։

Դարձեալ մռեկգոյնի բարեպաշտիկ կոչին՝ իր կինը կուգար նառագը ընելու, որուն կ'ընկերանար ծերունին իր նայուածքով. բայց իր դողդոջուն շրթներուն վրայ սրբասուն բառերը կը կորսնցնէին կարծես իրենց իմաստը ու իր հոգիին խաղաղութեան հետ մարեր էր նաեւ այն աստուածային ոգին որ իր տաժանելի կեանքը կը թեթեւցնէր։

Վերջին երկրպագութիւնները ընելէ ետքը, պառաւր պահ մը ծալապատիկ կը նստէր փրփրաթին վրայ ու ամէնքն ալ լուռ կը մնային, խորասուզուած առանձին մտածումներու մէջ։

— Օ՜ֆ . . . օ՜ֆ . . . ճակատագիրը սեւ է . . .
կ'ըսէր վերջապէս պառաւր, պատասխանելով իր
սիրելիներու վրդովմունքին :

Դարձեալ, մայրամուտին, երբ Ատիլէ սեմին
վրայ նստած, երեսը ափին մէջ կը խոկար, Իպ-
րահիմի կինը Գուրան կը կարդար ու երկար ա-
տեն անոր երգող եւ տխուր ձայնը կը հնչէր եր-
կարածգուելով հեծեծագին ելեւէջի մը մէջ :

Իրիկնամուտի թերաստուերը կը քողարկէր
գիւղանկարը. ցանկապատէն անդին, ձէմիլի մթին
դէմքին վրայ աչքերը կը վառէին ցանկութենէ
եւ յուսահատութենէ եւ երբ Ատիլէ գլուխը վեր
բարձրացնելով, իր աչքերը կուրցնող արցունքնե-
րուն մէջէն տեսնէր անոր նայուածքը, գլուխը կը
շարունակէր ցնցել մերժումով . անողոր ճակա-
տագրականութիւն մը սիրողը սիրածէն կը բաժ-
նէր եւ մինչ մութին մէջ հալող երանգները ու
աշնանային երեկոներու զովութիւնը, ինչպէս
նաեւ բուի պէս վայող քամիին հեծեծանքը կը
հրաւիրէին մարդիկը խաղաղ եւ երանաւէտ գո-
րովանքի, ամէն մէկը աւելի ուժգին կ'զգար իր
սեւ բաղդը. ու այս պատճառաւ էր թերեւս որ
ուշ ատեն, ճամբուն վրայ երկարածգուող ողբա-
կան եւ լալագին սիրոյ երգերը ցաւի երգեր էին
միանգամայն եւ կը յարմարէին իւրաքանչիւրին
հոգեկան տրամադրութեան:

Գիշերը յառաջացած էր, բայց Ոսկեղջիւրի ի-
րենց բնակարանին մէջ՝ Ալի Հասան եւ մայրը չէին
քնանար ու կը խօսէին : Չմնոր սկսած էր եւ

ծիւնը կը տեղար անդադար ալ աւելի լռութեան մէջ մխրճելով հանդարտ քաղաքը: Կապերտնե-րով ծածկուած սենեակին մէջ կրակարանին պը-ղինծը կը պլպլար եւ կրակներու դէզ մը ճերմակ մոխիրի խաւին ներքեւէն կարմիր սուտակի ցոլ-քեր կ'արծակէր. մայր ու տղայ պահ մը դադրե-ցան խօսակցելէ եւ Ալի Հասան յոգնած եւ մտա-զբաղ ցած բազմոցին վրայ երկնցաւ ու սկսաւ ծխել. մայրը նստած էր դէմը ուրիշ բազմոցի մը վրայ եւ ո եւ է նպատակ հետապնդող անծի արթնութեամբ կը դիտէր իր տղուն շարժուծե-ւերը եւ արտայայտութիւնը, անոնցմէ գուշակե-լու համար իր սերմանած զգացումներուն եւ գա-ղափարներուն արդիւնքը. բայց իր տղան որ այն-քան դիւրաւ հասկնալի էր իրեն համար, ահա կը դառնար անթափանցելի ու Զէհէր հանրմ ծայ-րայեղ կերպով մտահոգ էր:

Երկրորդ փռառչա մը եկեր էր Իպրահիմէն:

«Ես, Իպրահիմ, անգամ մըն ալ կ'ըսեմ քեզի որ արծակես իմ աղջիկս»:

— Այդպէս ալ պէտք է ընել, մարդը իրաւունք ունի. Իսլամի վայել չէ խեղճ աղջկան մը կեանքը կաշկանդել աննպատակ: Լսեցի որ կրկին պիտի ամուսնանայ, խըսեալքը մի՛ կապեր, արծակէ զայն . . . :

Զայրոյթի տազնապէ մը տժգունեցաւ զին-ուորականը. անիկա մէկ ոստումով ոտքի ելաւ.

— Պիտի ամուսնանայ . . .

Աչքին առաջքէն կ'անցնէին կայծակի արա-գութեամբ գողտր եւ յանկուցիչ տեսիլներ: Ատի-

լէի պատկերը երբեմն որոշ կը ներկայանար իրեն եւ երբեմն ալ կ'անհետանար տարտամութեան մէջ. կցկտուր մանրամասնութիւններ կը յամառէին . վզին վրայ ինկած մազի խոպոպիկ մը, ծոծրակին գիծը, քունքերուն վրայ՝ լաւ գծուած յօնքերուն վերջաւորութիւնը ու Ատիլէի երջանիկ օրերուն ժպիտը ու զուարթութիւնը, Ալի Հասան յիշեց, համբոյրը անոր խնդացող բերնին վրայ երբ փափուկ եւ ծաղկի թերթերու պէս զով շրթներուն ետեւէն կ'զգար կարծրութիւնը անոր մանրիկ եւ սուր ակռաներուն:

— Աննէ . . . Աննէ . . .

— Ինչո՞ւ չարծակեա զինքը . ինչո՞ւ խրամեփին դէմ երթաս. աղջկանը պակամը կայ քեզի համար եւ ի՞նչ տեղերէ :

— Աննէ, ըսաւ Հասան կտրուկ ձայնով մը, ճիշդ է որ պիտի ամուսնանայ:

— Այո՛, հաստատ տեղէ լսեցի:

— Որո՞ւ հետ:

— Չեմ գիտեր. կրնայ Ատիլ պէյը ըլլալ, կըրնայ ձէմիլը, կրնայ ուրիշ մէկը . . .

Գոռ եւ վայրագ աղաղակ մը խափանեց մօրը ձայնը. Ալի Հասան սենեակէն դուրս ելաւ ու քանի մը բռնեց ետքը մայրը լսեց որ տանը դուռը կը փակուէր դրդիւնով:

Ալի Հասան խուսափելով իր տունէն միջոց մը խելակորոյս թափառեցաւ թաղերուն մէջ. ծիւնը միշտ կը տեղար բայց ինքը չէր զգար ո՛չ ցուրտը, ո՛չ յոգնութիւնը. արտակարգ ուժգնութեամբ փոթորիկ մը կը գոռար իր հոգիին մէջ ու զինքը

կը խարազանէր հակասական զգացումներով. իր վրդովուած էութեան մէջ Ատիլէ կը ներկայանար փոխն ի փոխ իր լաւ ու գէշ օրերուն մէջ. զայն կը տեսնէր առաջին օրուան պատկերով սալահագի պարտէզին մէջ, վարդագոյն եկֆարին հագած ու անոր չարանիճի ժպիտը, արծաթեայ օղերուն լուսնային ցոլքը անոր թուխ այտերուն վրայ: Ու ա՛յն աչքերը որոնց վրայէն քօղը ինք վերցուցեր էր առաջին անգամ, պիտի նայէին յուզուած հետաքրքրութեամբ մը ուրիշ մարդու մը աչքերո՛ւն . . . երբե՛ք, երբե՛ք . . .

Կը յիշէր հիմակ Ատիլ պէյի քօղարկուած շահագրգռութիւնը Ատիլէի մասին, կը յիշէր այն անբացատրելի արտայայտութիւնը զոր տեսեր էր անոր դէմքին վրայ երբ իմացեր էր կնոջը փախուստը . . . նոր փեսացուն Ատիլ պէյն էր . . . այո՛, այո՛ . . . եւ այդպէս բան չպիտի ըլլար:

Ամէն մէկ մտածում, ամէն մէկ յիշատակ զինքը կը ցնցէր ցաւագին ուժգնութեամբ մը. ինչո՞ւ այդ սիրուն եւ շնորհալի աղջկան սիրտը կոտրեր էր, ինչո՞ւ արհամարհեր էր անոր խոնարհութիւնը եւ բոլորանուէր սէրը. ու անդիմադրելի ցանկութիւն մը զայն տեսնելու, անոր սիրտը շահելու եւ կրկին զայն իր թեւին ներքեւ առնելու, զինքը խանդավառեց:

Ուշատեն գնաց զարկաւ իր մէկ ընկերոջը դուռը եւ հոն անցուց զիշերը, չուզելով տուն դառնալ ուր կ'զգար թէ պիտի գտնէր իր մայրը արթուն եւ զինքը հետապնդելու պատրաստ. կ'զգար որ չարիքին աղբիւրը մայրը եղած էր եւ

առաջին ագամը ըլլալով իր զգացումները թշնամական կը դառնային անոր նկատմամբ, կը տեսնէր մօրը վտիտ սիլուէդը, անոր բարձր եւ տիրական հասակը, աչքերուն մթին եւ խորհրդաւոր լոյսը եւ Ալի Հասան կը խուսափէր իր տունէն:

Առաւօտուն կանուխ մեկնեցաւ դէպի Սալահազ. շոգեմալ չգտնելով անցաւ Սկիւտար, ուրկէ վարձու ծիով մը բարձրացաւ դէպի այն բարձունքը ուր երջանկութիւնը ընդնշմարեւ էր առաջին անգամ. մռայլ դառնութիւն մը զինքը խոժոռ կը դարձնէր եւ ան ո եւ է դիմադրութեան պարագային կը պատրաստուէր պայքարելու. չէ՞ որ իր նիւսանդն էր Ատիլէ եւ իրաւունք ունէր զայն բռնի ուժով իր տունը տանելու, այո՛, բռնի ուժով. ու կ'զգար Ատիլէի բաբախուն ու սարսափած էութիւնը իր կուրծքին վրայ, կ'զգար անոր նուաղած աչքերուն քաղցրութիւնը, դիմադրող եւ դողդոջուն շրթները, բազուկներուն անզօր պրկումը, կ'զգար բոլոր ասոնք ու իր հոգիին խորերէն անծանօթ ու կարծես դարաւոր ծայն մը, առեւանգումի եւ վայրագութեան ախորժակներով արթնցած, յաղթանակի ուրախութիւնը կ'երգէր:

Բայց երբ Ալի Հասան Իպրահիմի տնակին մօտեցաւ եւ զայն տեսաւ ծիւնապատ դաշտերէն անդին, ներմակ բեռին տակ ննշուած կմախային ծառերու ճիւղերուն ցանցին ետեւէն, ամբողջ եռանդը մարեցաւ ու ինքզինքը երկչոտ զգաց տրդու մը պէս. ծին կապեց ցանկապատին ու մրտիկ բրաւ. ինչպէս այն առաջին օրը՝ պառաւին

կերկերածայն եւ սրբազան երգը կը հասնէր իրեն, բայց ո՞ւր է շքեղ արեւը, ո՞ւր էին պերճ եւ երանգաւոր բուսականութիւնը եւ ո՞ւր էր մանաւանդ ճերմակ եւ ծփացող քօղը իր սիրականին:

Իր յուզուած հոգիին մէջ երկարօրէն թրթռաց տխուր բանաստեղծականութիւնը անցած բաներուն, սարսուռ մը համակեց զինքը ու զգաց որ այդ պահուն ամէն անձնութեան եւ ամէն զոհողութեան պատրաստ էր:

Ինչպէ՞ս անցաւ ցանկապատէն, ինչպէ՞ս անցաւ տնակին սեմէն... ինքն ալ չէր գիտեր. կարծես երազի մը մէջ կը քայլէր. իր յուզումէ պրդտորուած աչքերուն առջեւ կը յամառէր տեսիլքը խուսափող կիներուն. Ստիլէ ուրուականի մը պէս ճերմկած ու քօղը ծածկած մինչեւ աչքերը, շուարուն, եղերական, կը վարանէր ասդին անդին ու չէր գիտեր ո՞ր ուղղութեամբ ընթանայ եւ Ալի Հասանի նայուածքէն փախչի. վերջապէս արագ եւ անշուկ կ'անհետանար անիկա դուռնէն անդին, խտացող ստուերին մէջ՝ մինչ իրեն կը հետեւէր մօրը յամր եւ ծանր քայլերուն թաւաղմուկը:

Փոխանակ երջանկացնելու, ուրեմն դժբախտացուցե՞ր էր այդ խոնարհ եւ մեկուսացած ընտանիքը. Ալի Հասանի խղճմտանքը կը յանդիմանէր զինքը. ուրեմն իր առաջին հանդիպումը Ատիլէի հետ չարի՞ք մը եղած էր: Հիմակ մնացած Իպրահիմի հետ կը տեսնէր որ անոր շրթները կը դողդոջէին եւ ինքը չէր գիտեր որ կ'աղօթէ՞ր թէ կ'անիծէր անիկա, այլ սակայն ինքն ալ դժբախտ

էր, խորապէս դժբախտ եւ եկած էր ներողութիւն եւ հաշտութիւն խնդրելու այդ պատկառելի ծերունիէն:

Իպրահիմ լուռ եւ խոժոռ նստեր էր անկողինին մէջ եւ յուզմունքին սաստկութենէն գլուխը կը շարժէր անշարժ իրանին վրայ. կարկամած մատները ջղածգօրէն կը գալարուէին վերմակին վրայ ու անիկա ցաւատանջ ու միանգամայն ահաբեկող երեւոյթ մը ունէր, ատելութիւնը ու զայրոյթը կը գոռային անոր գլխուն մէջ:

Ալի Հասան ոտքի վրայ կեցած, տաժանելիօրէն բրտինքը կը սրբէր ճակտին վրայէն ու աչքերը գետինը յառած կը մնար չհամարձակելով ոչ շարժում մընել, ոչ խօսք մը արտասանել, վերջապէս սակայն մօտիկցաւ ծերունիին, գետին հակեցաւ եւ ուզելով անոր ձեռքը համբուրել ծնրադրեց անկողնին քով:

— Պապահիւմ... ներէ՛ ինծի... ներէ՛ ինծի: Ծերունիին աչքերը դարձան.

— Ո՛հ, ո՛հ. ատելութիւնը քիչ անգամ եկած բոյն դրած է իմ հոգիիս մէջ, բայց երբ անգամ մը հոն է...

Ծերունին դանդաղօրէն բռունցքը վերցուց եւ որովհետեւ բազուկին շարժումներուն տէրը չէր, անիկա միջոցին մէջ պահ մը դեղեւելէ ետքը ինկաւ կուրծքին վրայ խոր հեւք մը արծակել տալով իրեն:

Սոսկալի լռութիւն մը յաջորդեց:

Իր զգացած ճնշումին մէջ Ալի Հասան մոռցեր էր իր սիրոյ երազները, իր ցանկութեան

նոպաները ու հիմա միակ մտածում մը ունէր հեռանալ Իպրահիմի հրաշէկ գամի պէս իր սիրտին մէջ միտուող նայուածքէն, բայց այդ նայուածքը հետզհետէ թուլցաւ, ծերունիին շրթները կրկին սկսան դողդոջել յամբօրէն շարժելով մօրուքը կուրծքին վրայ, անոր պղնձագոյն ճակատը խորշումեցաւ ու դառնութեան եւ յուսահատութեան ստուեր մը անցաւ դէմքին վրայէն:

— Ո՛վ Աստուածս, ամենակարող եւ հզօր, որ անծանօթ յանցանքիս պատիժն էր աս, մեղանչեր եմ ուրեմն անգիտակցութեամբ. քանի որ ո՛չ վատ, ո՛չ անարդար եւ ո՛չ ալ փցուն եղեր եմ կեանքիս մէջ . . . Ո՛վ Աստուածս, ամենակարող, եւ հզօր, ինչո՞ւ ինծի մոռցար այս աշխարհիս վրայ, ուրեմն իմ ճակատս գրուած էր դառնութեամբ եւ սրտմտութիւնո՞վ մեռնիլ խաղաղութեամբ ապրելէ ետքը . . .

— Պապանիի՛մ. . . կը թօթովէր Ալի Հասան խորապէս զգածուած ծերունիին ցաւէն, ներէ ինծի, միայն ներէ՛ եւ ուրիշ բան չեմ ուզեր ես:

Ուրուականային նայուածք մը, չարժես աննըշմարելի մշուշի մը ետեւէն աղօտացած կը նայէր զինուորականին. կը տեսնէ՞ր զինքը ծերունին. զիտէ՞ր թէ ո՛վ էր ինքը, զառանցանքներ չէ՞ն անոր բերնէն ելած խօսքերը. Ալլահ, Ալլահ . . . ողորմէ՛ մեզի, Իպրահիմ այդ անցեալ եւ արդէն մեռած ոգիի նայուածքով կը խօսէր իրեն հետզհետէ մեղմ եւ ողբական շեշտով մը մը:

— Ես խոնարհ էի եւ մեծութեան չէի ցանկար, համակերպելով բաղդին ընծայած բոլոր

դժուարութիւններուն, չէի նետուած կեանքի փութորկալի ալիքներուն մէջ եւ ափունքը կեցած հեռուէն կը դիտէի ուրիշներուն սոսկալի եւ արիւնոտ պայքարը, Աստուծոյ անվիճելի կամքովը արեւին լոյսը ընծայուեր էր աչքերուս եւ ապրելու ուրախութիւնը իբր Աստուածային շնորհ վայելցի . . . իմ կեանքս շուք չէ ծգած ո եւ է մարդկային արարածի վրայ եւ կերած հացս իմ արդար իրաւունքս եղած է: Ոչ մէկ օր եւ ոչ մէկժամ չեմ խափաներ ուրիշին երջանկութիւնը ու վայրի ծառի պէս ապրեր եմ առանձնութեան եւ խաղաղութեան մէջ. . . : Երկարատեւ անգաւակ մնացած ըլլալով, համակերպած էի արդէն իմ բաղդիս երբ Աստուծոյ շնորհը մեր վրայ հառազայթեց ու Ատիլէս աշխարհ եկաւ. երբ առաջին անգամ աչքերուն լոյսը տեսայ, երբ առաջին անգամ շրթներուն ժպիտը տեսայ, կարծես նոր արեւ մը ծագեցաւ ինծի համար. ան իմ միակ ինչքս, իմ միակ երջանկութիւնս դարձաւ, իրմով ուրախացայ եւ իրմով մանկացայ . . . անիկա իմ հերմակ աղանիս էր, իմ աչքիս լոյսը իմ սրտիս ջերմութիւնը . . . ու ահա օր մը ուրուրը մտաւ իմ տանս մէջ . . . օ՜ֆ . . . օ՜ֆ . . .

— Ես վատ ու անարժան մարդ եմ, խղճա՛ իմ վրաս ու ներէ՛ ինծի . . .

— Աստուծայ դիմէ քու յանցանքիդ քաւութեանը համար, միայն ան է մեծ, ամենաբարի եւ անյիշազար . . . Ե՛ս, Իպրահիմ անհաշտ ատելութեամբ կ'ատում քեզի, դուն իմ սիւշեանս ես, դուն իմ աղջկանս դահիճը . . .

Հեծեծանգին լաց մը խափանեց ծերունիին խօսքերը. Ալի Հասան լալու անվարժ մարդու ուժգնութեամբ կ'արտասուէր, իր լայն եւ հուժկու ուսերը ծռած էին դէպ առաջ եւ ամէն մէկ հեծմունքին կուրծքը տաժանքով կը թնդար. բայց երբ միջոց մը շնչասպառ՝ լռեց, իրեն թուեցաւ որ հեռուէն ուրիշ հեծեծանք մը, աւելի մեղմ, աւելի ներդաշնակ, կը պատասխանէր իր լացին:

Յուսահատած մեկնեցաւ Ալի Հասան, առանց հաշտութեան բարեւ մը կարենալ առնելու ծերունիէն, որ իր բոլոր աղերսանքներուն անողորջ յամառութեամբ պատասխանեց.

— Ոչ, ո՛չ . . . Այլեւս մէկ պարտաւորութիւն ունիս մեզի հանդէպ, պէտք է արծակես աղջիկս...

Ալի Հասան չհամարձակեցաւ խօսիլ իր օրինական իրաւունքներուն վրայ, չմտաբերեց անսաստել այդ տարօրինակ ծերունիին ատելութեան եւ երբ տանը սեմէն դուրս ելաւ, անսահման դժբախտութեան մը զգացումը ունեցաւ եւ ի զուր աչքերը յառեց պարտէզին հեռաւորութիւններուն: Ամէն կողմ ցուրտ ձիւն, ամայութիւն, եւ Ատիլէի սննեակին վանդակներուն ետեւէն ի զուր ձգտեցաւ կնոջը ցաւազին սիլուէդը տեսնել եւ գոնէ հաճելի յիշատակ մը պահել այդ տխուր այցելութենէն:

Քանի մը օրեր անցեր էին եւ Ատիլիէի արծակման թուղթը դեռ չէր եկած. ծերունին կ'սպասէր զայրացած անհամբերութեամբ եւ կինը համակերպելով իր ամուսնոյն ցանկութեան, ինքն ալ անտարբեր կը դառնար. բայց օրեր եւ օրեր

կը սահէին եւ շուք մը իսկ չէր անցնէր այդ ամալի բարձունքին վրայէն , գերեզմանային լուծիւն կը տիրէր ամէն կողմ եւ կեանքը կ'անցնէր այդ լքուած եւ դժբաղդ յարկին ներքեւ այն մըռայլ տխրութեամբ որ յուսահատական ցաւերը յառաջ կը բերեն :

Ալի Հասանի այցելութենէն ի վեր , միայն Ատիլէ փոփոխութիւն կրեր էր . այդ խոնարհ եւ միամիտ կնոջ հոգիին մէջ ուժգին փոթորիկ մը յառաջ եկած էր , որովհետեւ իր անել կացութիւնը եւ իր զգացումները դէմ առ դէմ կու գային : Ինքը խուսափելով հանդերձ իր ամուսինէն , անսահման երջանկութիւնով մը տեղեկացեր էր որ Ալի Հասան իրեն կարօտը ունէր , թէ զղջացած էր իրեն ըրած նախատինքին եւ թէ զինքը կը սիրէր ուժգնօրէն . լսեր էր անոր հեծկտալը հօրը անկողնին քով եւ սիրտը վառեր էր անօրինակ կրակով մը . որքա՛ն պիտի ուզէր երթալ իր սիրականին քով , զայն ամոքել , անոր արցունքները սրբել եւ իմացնել մանաւանդ որ տրամադիր էր մոռնալու իր կրած ցաւը , խեղդելու իր բուռն սիրոյն մէջ նախանձի զգացումը եւ ամուսնոյն հետեւելու ուր որ կ'ուզէր , ի՞նչ պայմաններու մէջ որ կ'ուզէր . այդ պահուն Ատիլէ ինքզինքը պատրաստ կ'զգար ամէն կարգի խոնարհութեան . առանց իր սպային ի՞նչ էր ինքը . անոր կաղնիի հասակին շուքին մէջ ապրիլ . ոտքին փոշին ըլլալ , եւ դռնպան ըլլալ անոր . ի՞նչ հաճոյքով պիտի մեռնէր անոր աչքերուն ներքեւ . . . Մահը գերագոյն հեշտանքն էր անոր

մօտ , անոր տիրական եւ հուժկու սիրոյն մէջ . իր սիրականին ձեռքով տառապիլը միթէ երջանկութիւն չէ՞ր , ինչո՞ւ խուսափեր էր այդ դառն հաճոյքէն . ի՞նչ շէյթան ցցուեր էր հոգիին մէջ այն առտուն եւ զինքը հեռու քշեր տարեր էր իր երջանկութեան սեմէն . իր սիրականը զինքը փայփայած ատեն վիրաւորած էր , բայց հիմա , ցաւի եւ տխրութեան օրերէ վերջն է որ կ'զգար այդ հարուածին քաղցրութիւնը . ականայ նոյնութիւն մը կ'զգար իր տիրոջ ձեռքով զէնուած զառնուկին հետ , երբ մատաղի տօնին օրը , սուր դաշոյնը միսած ատենն ոչխարին վզին մէջ , զոհին գեղեցկութիւնը կը գովէր գողտր եւ փաղաքշիչ բառերով . . .

Այլ սակայն Ատիլէ գիտէր որ իր հոգեկան տրամադրութիւնները , իր ալեկոծուող սէրը անգոր ալիքի մը պէս պիտի փշրուէր հօրը ապառաժեայ կամքին դէմ , գիտէր որ իր հայրը ո՛չ ըսելէ ետքը , այո՛ չէր ըսեր . գիտէր ասիկա , նոյն իսկ երբ ինքը տառապէր այդ ոչէն եւ տառապեցնէր իր սիրելիները , հայրը , Իպրահիմ , իր շրթներով արտասանած կամքը չէր ուրանար , անոր հոգին պողպատի պէս կարծր էր , անիկա կը չարչարուէր բայց տեղի չէր տար եւ անիկա իր ո՛չը արտասաներ էր աղջկանը հաշտութեան դէմ :

Այն իրիկունն իսկ , երբ Ալի Հասան մեկնեցաւ խուսահատած , Իպրահիմ առաջին անգամը ըլլալով երես առ երես խօսեցաւ աղջկանը հետ :

— Ատիլէ՛ , ըսաւ հանդիսաւոր շեշտով մը , ու-

դիդ նայելով աղջկանը աչքերուն մէջ եւ ատիկա հօր նայուածք չէր, այլ գերադաս մէկու մը հրամայական ակնարկը.

— Ատիլէ՛, քու միջոցաւդ զիս նախատելէ ետքը, այդ անարժան իսլամը որ չկրցաւ յարգել ծերունիի մը հերմակ մօրութիւնը ու Աստուծոյ իրեն շնորհած բաղդը, եկաւ ու ներումն խնդրեց ինծմէ, ու ես մերժեցի . . .

Պահ մը լուց. Ատիլէ, ոտքի վրայ կեցած եւ խորապէս յուզուած կ'արտասուէր լուին ու անոր աչքերէն արցունքը կը հոսէր առանց ճիգի. բայց անոր տոգունած դէմքին վրայ այնքա՛ն սովորական դարձեր էր արտասուքի խոնաւութիւնը որ Իպրահիմ չհասկցաւ այդ օրուան վիշտին յատուկ նշանակութիւնը: — Իմ եւ անոր մէջ ո՛չ մէկ կապ կայ այլեւս, աւելցուց ծերունին, իր մեղքին քառութիւնը թո՛ղ Աստուծմէ խնդրէ, Աստուած ամենագոր է եւ ողորմած . . . ու իր տրամադրութիւններն անքննելի են :

Դարձեալ կանգ առաւ, իր պղնձագոյն դէմքին վրայ կապտացած շրթները կը դողդոջէին առանց բառ մը արտաբերելու, բայց յանկարծ գոռ եւ տիրական ձայնով գոչեց անիկա.

— Ատիլէ՛, հրամայեցի իրեն որ արծակէ քեզ...

— Այո՛, հա՛յր... թոթովեց աղջիկը:

— Բայց անիկա վատ ու նենգաւոր է ու իմ մահուանս պիտի սպասէ...

— Հա՛յր...

— Ու դուն պէտք է խոստանաս ինծի Ատիլէ՛... որ այլեւս երբե՛ք, բայց երբե՛ք չպիտի հաւանիս իր կինը դառնալու:

Աւելի առատ, արցունքները կը հոսէին աղ-
ջրկան դէմքին վրայէն ու Իպրահիմ վիզը ծգտած,
աչքերը տենդոտ՝ պատասխանին կ'սպասէր: Նոյն
միջոցին կիներ ներս մտաւ ու ահաբեկած հօր ու
աղջկան դիրքէն, բազմոցին անկիւնը կզկտեցաւ.
անիկա կը դիտէր զանոնք ու կարծես աղէտի մը
կը սպասէր:

— Այո՛, հայր, ըսաւ վերջապէս Ատիլէ հեծե-
ծագին ու իրեն թուեցաւ որ իր եւ կեանքին
միջեւ սեւ վարագոյր մը կ'իջնէր այդ բոպէին:

Այլ Հասան ան օրուրնէ ի վեր ինկած էր մը-
ռայլ տխրութեան մը մէջ եւ չէր կրնար իր Իպ-
րահիմի տուած խոստումը կատարել. երբեմն
կ'ըմբոստանար ծերունիին յամառութեան դէմ,
երբեմն կը մտածէր գործադրել իր օրինական ի-
րաւունքները, բայց կարծես երկաթէ ձեռք մը
արգելք կ'ըլլար իրեն, ու քանի՛ դժուարութիւն-
ներ կը շատնային, քանի իր կիներ տեսնալը ան-
կարելի կը դառնար, այնքա՛ն աւելի բուռն տեն-
ջանքով կը ցանկար անոր. իր քուրը խռովուած էր
եւ ցորեկները կ'անցունէր շուարուն անատու-
գութեան մը մէջ. ամէն պարագային օրէ օր կը
յետածգէր իր կիներ արծակելը, ատով անանցա-
նելի անջրպետ մը չդնելու համար իր եւ կնոջը
միջեւ եւ արգելելու համար Ատիլէի կրկին ա-
մուսնութիւնը որ մղծաւանջի մը պէս կը հալա-
ծէր զինքը:

Երբ Ատիլէ հաշտութեան ո եւ է յոյս կորսն-
ցուց, սեւ տխրութիւնով մը համակուեցաւ, հո-
գեկան տառապանքներէն տկարացած իր մար-

մինը մէկէն ենթարկուեցաւ քայքայման: Անիկա հետզհետէ դարձաւ տմոյն ուրուական մը որ իր ծնողքին աչքին իսկ այլեւս օտար կը թուէր: Քանի Ատիլէ կը տկարանար, այնքան աւելի Իպրահիմ կ'ամրապնդուէր Ալի Հասանի դէմ ունեցած ատելութեանը մէջ. անոր գաղափարն իսկ պրծգալի սողունի մը պէս քստմնելի կը դառնար իրեն: Այլեւս ո՛չ մէկ բառ չէին արտասաններ անցեալին վրայ ու այդ տնակին երեք դժբաղդ արարածներն ալ կը սպասէին անօրինակ եւ անխուսափելի աղէտի մը:

Իպրահիմ շատ աւելի հիւանդ կը զգար ինքզինքը, բայց այլեւս ո՛չ մէկ ցաւի ծամածուծիւն կը տեսնուէր իր դէմքին վրայ. անիկա իր հզօր կամքովը կը յամառէր ապրելու, սպասելով որ իր աղջիկը արծակուէր՝ երբ դեռ իր աչքերը բաց էին:

Այսպէս անցաւ ծմնողական մնացեալ օրերը եւ երբ վաղահաս գարունը ժպտեցաւ բնութեան, Ատիլէ պարզ ցրտառութեան մը հետեւանքով անկողին ինկաւ: Երկու շաբաթի չափ բուժարար բոյսերով, աղօթքներով ու կախարդներու հմայեկներով ջանացին զայն ոտքի հանել: Իպրահիմ խնդրեց որ աղջկան անկողինը իր քով փոխադրեն ու ժամեր, ժամեր, լուին եւ ականապիշ կը դիտէր անոր աստիճանական հիւժումը: Իբրեւ վերջին ապաւէն երբ մայրը աղջկանը ներմակեղէնը եւ հագուստը ծրարած՝ ձեմիլի միջոցաւ կը ղրկէր որպէս զի տէրվիշները կարդան անոր վրայ, Իպրահիմ անգամ մըն ալ իր մոլորած աչքերը ուղղելով ձեմիլի, գոռաց դառնութեամբ.

— Դնա՛, ըսէ՛, այդ վատ արարածին որ արծակէ աղջկիս:

Օրհնուած ծրարը չէր վերադարձեր երբ Ատիլէ յուզմունքի արտասովոր տագնապի մը մէջ առանց գանգատ մը արտայայտելու մեռաւ ու իր հոգին խուսափեցաւ իր տառապած մարմինէն արագ եւ թեթեւ ոստումով մը:

Արշալոյսը նոր ծագէր էր եւ գարնանային առաւօտներու յատուկ զովութիւնն մը կը ցրտացնէր օդը. սենեակին ֆափեա-ներուն ետեւէն ճերմակ լոյսը կը մաղուէր դողդղալով. Իպրահիմի անկողնին մօտիկ, գետինը՝ փսիաթին վրայ՝ դրած էին Ատիլէի պատանքուած մարմինը ու մայրը գլխուն վերեւ ծալապատիկ նստած, ձեռքերը ծունկերուն զարնելով, կուլար ու կ'ըսէր, . . .

Վա՛յ, վա՛յ ինծի . . . ո՛վ իմ աչքիս լոյսը, իմ հոգիիս ճառագայթը, ինչո՞ւ մարեցաւ ի՞նչու հոգէառ հրեշտակը չտեսաւ իմ սնարս եւ եկաւ քու սնարիդ վրայ թառեցաւ:

«Ո՛վ իմ աղաւնիս, եթէ աչքերդ չպիտի բացուին ու շրթներդ չպիտի խնդան, ինչո՞ւ արեւը կը ծագի . . . ինչո՞ւ ծառերը կը ծաղկին:

«Ո՞ւր գացին այտերուդ վարդագոյնը ու աչքերուդ լոյսը, ո՞ւր կը ժպտի քու շրթներուդ ժրպիտը:

«Ո՛վ իմ աչքիս լոյսը, իմ հոգիիս ճառագայթը, դուն որ մարեցար, ես ինչո՞վ ապրիմ հիմա . . . վա՛յ, վա՛յ . . . ինծի»:

Մայրը իր անսահման համակերպութիւնը եւ լռութիւնը կը խզէր աղջկանը մահուան ըռպէին.

իր զաւկին բաղդը որոշեր ու անօրիններ էին անոր հայրն ու ամուսինը ու ինք ծայն չէր ունեցեր. իր կարծիքն իսկ չէին հարցուցներ, ու հիմակ որ իր մէկ հատիկը մահուան պատանքներուն մէջ էր, հիմա՛կ էր միայն որ իր կարգը կուգար խօսելու:

Իպրահիմ լուռ եւ եղերական, չոր եւ տնդոտ աչքերը ուղղած դիմացը, երբեմն միայն խոր հաւաքանք մը կ'արծակէր:

Ալլահ . . . Ալլահ . . .

Պարտէզին խոնաւ հողերուն վրայ օտար ներբաններ կը դեգերէին խուլ աղմուկ մը հանելով: Իպրահիմ իր կարկամած ու անդամալոյծ անդամներուն վրայ իրանը ցցած, անշարժ բռունցքները գալարուն վերմակին եգերքին, հետզհետէ աւելի վայրագ, կը գոչէր:

— Ալլահ . . . Ալլահ . . .

Յանկարծ հեռուէն սրարշաւ ձիու մը սմբակները քառատրոփ թնդացին, պառաւր ականջ դնելով հասկցաւ ու ահաբեկած անհետացաւ մռռելի սենեակէն. մղձաւանջային տագնապի մը մէջ սգաւոր հայրը իր կարգին մտիկ կ'ընէր ու ժամանակ չունեցաւ մտածումի մը յանգելու, երբ Ալի Հասան երեւցաւ սեմին վրայ: Անիկա այնքան գունատ էր, այնքան ուրուականային որ զարմացուց ծերունին. դէմ առ դէմ գիրար կը սեւեռէին եւ իրենց մէջ դրուած էր գետինը Ատիլէի նրբին մարմինը որ պատանքին մէջ պարուրուած մանկական մարմին մը կը թուէր, երկու այրերը կը շարունակէին իրարու նայիլ կռիւի պատրաստուող անհաշտ թշնամիներու պէս: Երկուքն ալ

գալարուած անսահման ցաւով չէին արտասուեր ու իրենց վիշտը ատելութեան կը փոխուէր:

Վերջապէս Ալի Հասան հաստատուեալ եւ կորովի քայլերով մօտիկցաւ դիակին եւ առանց ուշադրութիւն ընելու Իպրահիմի աղաղակին՝ հակեցաւ անոր վրայ:

— Մի՛, վատ եւ անօրէն մարդ, մի՛ դպչիր աղջկանս:

Իպրահիմ իր անշարժ սրունքներուն վրայ կը գալարուէր գերմարդկային ջանքեր ընելով կանգնելու եւ բռնի ուժով արգիլելու համար Ալի Հասանը. իր ծայնը հետզհետէ աւելի գոռ, խռպոտ եւ ահարկու, կուրծքը պատռելով կը բարձրանար:

— Մի՛, մի՛ դպչիր աղջկանս . . .

Ալի Հասան աւելի ազդուած այդ ծայնէն քան թէ Իպրահիմի արգելքէն, կեցաւ . յուզմունքի սասկուլթենէն հեռքերը կը դողային եւ ծունկերը կը կթոտէին:

— Իմ կինս, իմ կինս . . . կը թոթովէր անիկա, կ'ուզեմ վերջին անգամ մը տեսնել զայն:

Բայց երբ անգամ մըն ալ ինք զինքը գտնալով Ալի Հասան ձեռքը երկնցուց Ատիլէի երեսը քողարկող պատանքի ծալքին, սարսափած ետ ընկրկեցաւ:

Նոյն րոպէին Իպրահիմ անկողնէն դուրս պոռթկացեր էր սողալով եւ իր ատելութեամբ ու գերմարդկային վիշտով զօրեղացած՝ ծունկերուն վրայ կեցաւ ու իր դեղեւուն բազուկը որ երբեք չէր հնազանդեր իր կամքին, այս անգամ հնազանդեցաւ եւ լախտի մը պէս ինկաւ ծնրադրած Ալի Հասանի գլխուն վրայ . անոր կարկամած

մատները գինովի եւ ոգեւարի ջղածգումներով կառչեցան սպային մագերուն եւ անգամ մըն ալ գոչեց:

—Ո՛վ անօրէն, ստրուկի զաւակ, մարդկային կեդտի փրփո՛ւր, դուն ալ այլեւս չես կրնար իմ աղջկանս երեսը տեսնել... դուն չուզեցիր զայն արծակել, մահը խլեց զայն քեզմէ...

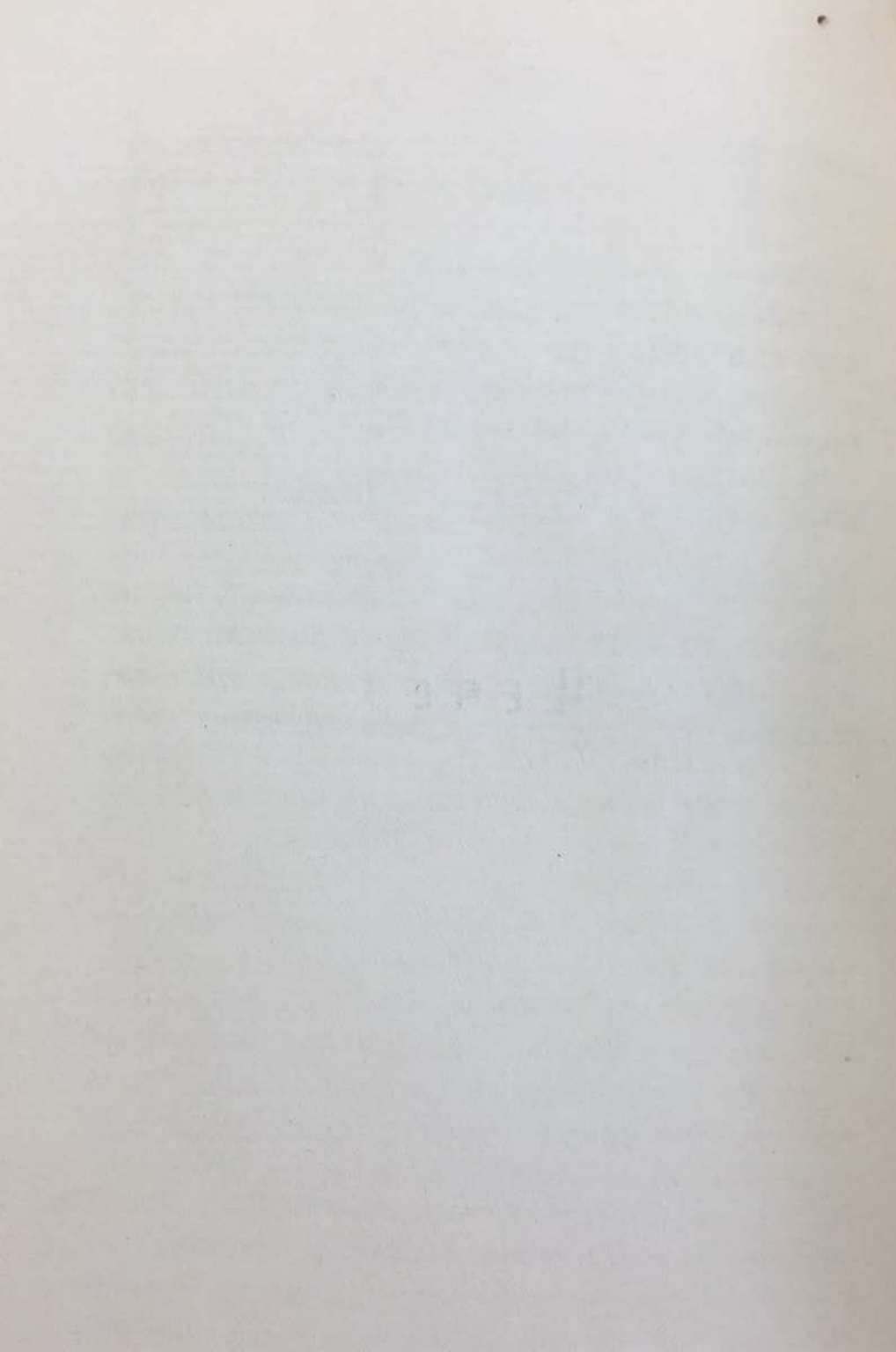
—Իմ կի՛նս, իմ կի՛նս, կը կրկնէր Ալի Հասան խելակորոյս:

Բայց ծերունին արհամարհելով անոր վիշտը շարունակեց:

—Այլ եւս կի՛նդ չէ ան, նիփահը պօշ է ու քու եւ իր մէջ նստեհրաւ կայ...

Ու Իպրահիմ իր ազատ մնացած ձեռքովը խլեց Ալի Հասանի ձեռքէն պատանքին ծալքը ու անով անբողջապէս քողարկեց իր աղջկանը դէմքը:

Կ Է Պ Ը

Պատշգամին վրայ որուն վանդակապատոները բոլորովին ծածկուած էին պատերէն վեր մագըլ-ցող որթատունկի մը լայն եւ խիտ տերեւներէն, Հրանտ կեցած՝ իր շուրջը կը նայէր . բաց կա-նանչ ազոխի ողկոյզներ , հիւթով առլի կը կախ-ուէին վար իրենց հատիկները կարկառելով արեւ-ւին որ այդ միջոցին նառագայթներու խուրճ մը կը սփռէր պարտէզին մէջէն խոյացող հոծ եւ հարուստ բուսականութեան վրայ . արեւին դար-ծած տերեւներ՝ ոսկեզօծ եւ անշարժ, ասդին ան-դին կը փալփլէին . մեղուններ եւ անհամար ճեղ-ներ տաքութենէն գինով կը դառնային խօլաբար միջոցին մէջ իրենց նրբին եւ թափանցիկ թեւերը բռնաւորած զանազան ծաղիկներու բուրմուն-քով եւ իրենց բզզիւնն իսկ պահ մը կը դադրէր միջօրէի արեւին համրացնող տաքութեան մէջ . պարտէզին ճիշտ քովէն դեղնելու մօտ եղող մար-գագետնի մը մէջէն նեղ արահետ մը կ'երկննար օձապտոյտ եւ ճերմակ փոշիով մը ծածկուած որուն վրայ ոչ մէկ շուք չէր երեւար այս միջո-ցին : Հրանտ գրեթէ շլացած այս չափազանց տաքէն եւ լոյսէն՝ ներքին անպատում հրեւան-քով մը կը դիտէր շուրջը , պարտէզէն անդին տուններու կարմիր տանիքներէն եւ երկնցող ծը-խաններէն ալ անդին կը նայէր Հայտար-Բաշայի նոճիներու սեւ գիծին որ ամբողջ հորիզոնին վը-

րայ կ'երկարածգուէր եւ իր միացած գազաթնե-
րուն մէջտեղէն հազիւ թէ նշմարել կուտար Մար-
մարան , երկայն լուսեղէն կապոյտ մը՝ այս միջո-
ցին՝ ջինջ մթնոլորտին հետ խառնուած . մինչեւ
որ հետզհետէ իր արեւէն կուրցած աչքերուն ա-
ռաջք ոսկեղէն ճառագայթներուն ներքեւ ծառե-
րէն մինչեւ հեռաւոր հորիզոնը , շողշողուն միո-
րինակութիւն մը սկսան առնել , որոնց մէջէն եր-
բեմն կայծկտող ցոլք մը կը բարձրանար դէպ ի
վեր :

— Հրա՛նտ , արեւը պիտի զարնէ քեզի :

— Ա՛հ իրաւ է , եւ ճակատը բռնած ձեռքին
մէջ Հրանտ գրեթէ գլտորեցաւ դէպ ի ներս , դե-
ղեւելով եւ խնդալով քրոջը ձեռքէն բռնած որ կը
ջանար զայն թիկնաթոռի մը վրայ տեղաւորցնել :

— Ա՛խ ինչպէս պէտք ունէի արեւի լոգանքի
մը , Արուսեա՛կ , չես գիտեր . . . իրաւ որ մարդ-
քանի մը տարի մառախուղներու մէջ ապրելու է
արժէքը հասկնալու համար այս փողփողուն պեր-
ճութեան :

— Բայց , գիտես Հրանտ որ , վտանգաւոր բան
է կէս օրին այսքան ուժով արեւին տակ մնալ . . . :

Հրանտ աչքերը քրոջը բարձրացուց : Անոնց
անորոշ եւ վարանող նայուածքը որ խարխափե-
լու երեւոյթը ունէր , յետոյ անհաւասարակ շի-
շարժումները վախցուցին քոյրը :

— Ի՞նչ ունիս Հրանտ . . ,

— Ոչինչ , միայն թէ ամէն բան գունաւոր կը
տեսնեմ եւ մանաւանդ որոշ կանանչ գիծ մը կայ
շուրջս . . .

Նոյն միջոցին իսկ սանդուղներուն վրայէն դէպի վեր շտապող քայլեր լսուեցան եւ գուռ մագերով պատանի մը խոյացաւ ներս որուն ետեւէն սպասուհին հանդարտիկ կը յառաջանար իմացնելու համար Հրանտին որ վարը մէկը եկած էր զինքը տեսնելու: Հրանտ այն առաւօտուն իսկ իսկ հասած էր Բարիզէն եւ քնականաբար հին ծանօթ մը տեսնելու անհամբերութենէն վայրկեանի մը մէջ ինքզինքը գտաւ եւ վազեց սանդուղներէն վար:

Անկա երկայնահասակ, նիհար, բարեծեւ եւ ճկուն շարժուածքներով ամբողջ իր էութեան վրայ կը կրէր երջանիկ եւ յանձնապաստան յանդըգնութիւն մը. բակին հիշտ մէջտեղը անշարժ կեցած էր իր սիրելի ընկերը՝ Սարգիս եւ զիրար այնքան փոխուած տեսնելու առաջին զարմացումէն ետքը իրարու զիրկ նետուեցան չափազանց յուզուած երկուքն ալ:

Քիչ մը ետքը ընդարձակ բակին մէջ ոգորեայ թիկնաթողներուն վրայ ընկողմանած Հրանտ եւ Սարգիս կը խօսակցէին . . . երկար բաժանումով մը ընդհատուած իրենց բարեկամութիւնը վերստին կը կապուէր աւելի սերտ կերպով մը եւ փոխադարձ զիրար կը դիտէին, կը քննէին իրենց ֆիզիզական եւ մտաւորական զարգացումի աստիճանը միանգամ ընդ միշտ ըմբռնելու համար: Հրանտի շագանակագոյն եւ պայծառ աչքերուն մէջ անսահման ուրախութեան մը եւ գոհունակութեան մը արտայայտութիւնը կը ժպտէր, իր շարժումները համարձակ էին ու բարձր ծայնով

կը խօսէր իր նախասիրութիւնները յայտնելով. իր ընկերը Սարգիս, մասամբ հակապատկեր կը կազմէր կարճ հասակովը եւ արդէն դիւրաւ խորշոմող դէմքովը, անոր խարտեաշ մօրուքը կարծես ծնօտէն վար կը կախուէր դէմքին մկանունքները քաշելով եւ այսպէս դէմքին վերի մասը ձգտուած կը թուէր. անոր ժամանակէն առաջ խորշոմած դէմքին վրայ, բերանը թարմ կը մնար միայն, վարդագոյն եւ միամիտ գրեթէ տղու բերան մը. լեցուն եւ թաւշային, ծաղիկի մը պէս պեխերուն եւ մօրուքին յորդ մագերուն մէջտեղ. կարճ եւ ուժեղ ձեռքովը ջղածգօրէն բռնած թիկնաթուի քովի մասը կուրծքը դէպի առաջք՝ կը խօսէր անիկա Պոլսոյ օրուան գրականութեան վրայ եւ իր աչքերուն մէջէն, ժպտուն իր բարեկամին դիմաց՝ կ'անցնէր երբեմն տխրութեան ստուերը եւ երբեմն ալ կարծես ընկճուած ու համակերպող կ'իյնար թիկնաթուին վրայ իր բոլոր պրկուած անդամներուն անմիջական խոնջէնքին մէջ :

Իւսկիւտարի մէջ ծնած՝ երկուքն ալ միեւնոյն դպրոցը յաճախած էին երկար ատեն եւ հակառակ իրենց նիւթական վիճակին զանազանութեան առջի օրէն բարեկամներ եղած էին եւ դպրոցի գրասեղաններուն վրայէն մէկտեղ զգացած ամէն բան. իրենց պզտիկ տղու մաքուր եւ անշօշափելի բաղձանքները, իրենց նորածիլ եւ անորոշ զգայնութիւնները փոխադարձաբար բաբախել տուած էին իրենց սրտերը. ո՛չ տգէտ եւ հասարակ ուսուցիչներու եւ ոչ ալ միջակ խառնուածքով տրդաքներու առօրեայ շփումը իրենց հարուստ ե-

սականութենէն բան մը կորսնցնել տուած էին. բոլոր գռեհիկ հաշիւները իրենց մեծերուն համակրութիւնը գրաւելու որ տնտեսներէն, աշակերտներէն մինչեւ ուսուցիչները իրենց կարգին անպատկառ եւ ստորնացնող խոնարհութեան մը մէջ կը պահէին, անժանօթ մնացած էին իրենց հոգիներուն :

Յետոյ օր մըն ալ, իրենց տարբեր բաղդերուն հետեւած էին : Հրանտ Բարիզ գացած էր հօրը հետ, եւ հոն մնացած էր գրական ուսումնասիրութիւններ ընելու, մինչ Սարգիս նախ ուսուցիչ Իսկիւտարի վարժարաններու, հետզհետէ կըրցած էր կարեւոր տեղ մը գրաւել տեղական հայ լրագրութեան մէջ: Հիմա Սարգիս կը պատմէր իր կըրած դառնութիւնները եւ յուսախաբութիւնները, օրագրողներու ապիկարութիւնը եւ միւս կողմէ ընթերցող հասարակութեան գռեհիկ հաշակը եւ անգիտակցութիւնը . . .

— Եղբայր անկարելի է երեւակայել թէ ո եւ է գրական գործ մը ի՞նչ գէշ կերպով կը գնահատուի, ջանա որքան որ կ'ուզես խտացնել քու գրականութեանդ մէջ քու հոգիիդ ամենէն ազնիւ բնազդները, ջանա քու մէջդ ամփոփուած՝ որսալ քու զգայնութիւններուդ ամենէն թանկագինը, ու պիտի տեսնես թէ ի՞նչպէս քու ընթերցողներուդ կողմէ պիտի քաշքշուի ցեխերու մէջ այն՝ ինչ որ իբր լաւագոյն բանը քու կարողութեանդ պիտի ուզէիր աւանդել անոնց:

Չափազանց յուզուած, ծայնը կ'երկարածգուէր հետզհետէ եւ վերջին բառերուն փղծկումէն կռպերը ծանրացած կ'երեւային :

Հրանտ ալ յուզուած էր բայց բարեացակամ կը ժպտէր իր ընկերոջը, ձեռքը անոր ուսին դրած եւ ջանալով իր լաւատեսութիւնը փոխանցել անոր :

— Այրած սրտի խօսքեր են սիրելիս, կը հասկընամ բոլոր դժուարութիւնները քու կացութեանդ. բնական է որ քեզի պէս դիւրագգած մէկը շուտով պիտի վիրաւորուէր եսասէր մարդիկներու հետ շփումի մէջ ըլլալով: Պահ մը կեցաւ:

Ու անմիջապէս առիթէն օգուտ քաղելով բացատրեց իր գրական մտադրութիւններն ալ. երկարօրէն խօսեցաւ հոգեբանական վէպի մը վրայ որ շատոնց ծրագրած էր, նօթերը պատրաստ էին եւ շուտով գործի պիտի սկսէր նամբորդութեան յոգնութիւնը առնելէն ետք :

Հետզհետէ սաստիկ տաքէն կէս մը թմրած կը շարունակէին իրարու խօսիլ ցած ձայնով եւ բառերը կ'ընդհատուէին երբեմն: Տաքութիւնը աւելի կը շատնար մինչ որթատունկի տերեւներ իրենց զմրուխտէ կանանչութեւնը կուտային պատուհաններէն ներս խոյացող արեւի շեշտ հառազայթներուն:

Հետզհետէ ապակիները բոլորովին ծծելով արեւին հառազայթները, ոսկեգոյն էին դարձեր. Հրանտ մեքենաբար ելաւ սթօրները քաշելու եւ անոնց անթափանց մարմնին մէջէն մաղուած ճերմակ լոյսը պահ մը ամոքեց զիրենք :

Սարգիս հապճեպով հակտին վրայէն քրտինքը կը սրբէր, մինչ վերէն արտեւանունքները կէս մը կ'իյնային աչքերուն վրայ իրեն մրափող երեւոյթ մը տալով :

Սպասուհին օշարակներ բերաւ եւ բոլորովին ինքզինքնին տուած ֆիզիզական հաճոյքին, ըսպէ մը մոռցան իրենց խօսակցութիւնը. միակ Սարգիսին առատ մօրութիւն տակէն կ'երեւէր այտին խորշովիլը մինչ ճակտին մորթը աւելի կը պրկուէր գրեթէ կաղապարելով գանկին այդ մասը. սպասուհին — գաւառացի աղջիկ մը — ձեռքերը կուրծքին կեցած էր իրենց մօտ եւ Հրանտին կը նայէր սեւեռուն նայուածքով մը մինչեւ որ անոր աչքերը հանդիպէին իրենին :

— Շուշան, ինչո՞ւ Արուսեակը չեկաւ :

— Չգիտեմ իրաւ որ, կարծեմ կարով զբաղած է :

— Գնա կանչէ՛ գինքը :

Սպասուհին մեկնեցաւ եւ իրենք եկան սեղանին քով. բոլորովին կազդուրուած օշարակէն՝ աչք աչքի կը ժպտէին տղայական հրճուանքով մը՝ զիրար գտած ըլլալնուն համար: Պարապ գաւաթներուն մէջէն հոտաւէտ օշարակին հետքերը կը շոգիանային արագօրէն եւ իրենց շնչած օդը ծանրաբեռնուած էր անոր մասնիկներէն : Փողոցին մէջ բնաւ ձայն չկար՝ միայն երբեմն արագ գնացքը շունի մը, բարձրացած փողիին մէջէն խուսափուկ շօշափումի մը զգայնութիւնը կուտար :

— Վերջապէս աղէկ որ եկար Հրանտ, միասին ի՞նչ օրեր պիտի անցընենք :

— Անշուշտ սիրելիս. եւ ես հաւատք ունիմ որ մեր օրերը բեղմնաւոր պիտի ըլլան . որքան կարելի է շատ պիտի աշխատինք եւ շատ պիտի արտադրենք :

Անմիջապէս Սարգիսի ժպտուն դէմքին վրայ մտահոգութիւնը կրկին երեւեցաւ, բայց Հրանտ թող չտալով անոր յռետես խօսքերուն, ծայրը խաբանելով ընկերոջը .

— Պիտի տեսնես Սարգիս, անգամ մը որ վէպս հրատարակուի. ընթերցող հասարակութիւնը անտարակոյս պիտի գնահատէ իմ ջանքեր. լաւագոյն բան մը իրենց ներկայացնելու փորձերս :

Քիչ մը կեցաւ :

— Կրնայ ըլլալ որ գրականապէս տկար ըլլայ վէպս բայց վերջապէս անիկա արդիւնքը պիտի ըլլայ շատ մը դիտուած իրական դէպքերու, ուսումնասիրութիւններու. ահագին նօթ հաւաքածեմ արդէն . . . հոգեբանական բաւական կնճռոտ պարագայ մըն է իմ վէպս . . . որով արդէն զբաղած են շատ խորունկ մտքեր . . . բնականաբար եզրակացութեան մը չպիտի յանգիմ. ատիկա անկարելի է . . . նախ որ աններելի յաւակնոտութիւն մը կ'ըլլար, յետոյ վերջապէս գրելիքս վէպ մըն է եւ պիտի պատմեմ հոն, պարզապէս մօտէն դիտուած իրողութիւններ . . . : Այլ գրեթէ ինքնիրենը կը խօսէր, երբեմն ընդհատելով խօսքը եւ կենալով Սարգիսին դէմ որ անմիմունջ եւ գրեթէ զարմացած կը դիտէր իր ընկերոջը խանդավառութիւնը . . . բայց վերջապէս պատասխանեց . . .

— Ինչպէ՛ս յայտնի է որ միջավայրը չես ճանչնար Հրանտ, կ'երեւի թէ դուն Պոլսոյ մէջ հրատարակուած թերթերն ալ չէիր կարդար, այսքան մեծ հաւատք ունենալու համար քու ընթերցողներուդ վրայ :

— Բայց ընդհակառակը կը կարդայի, եւ ատոր համար է որ եկայ հոս իմ ջանքերս աւելցընելու — որքան ալ ջնջին ըլլան — մեր մտաւորական գործունէութեան մէջ :

Բայց քու վէպէդ պիտի ծանծրանան Հրանտ...

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ զուտ գեղեցկագիտական մտահոգութիւններ պիտի ունենաս, որովհետեւ պիտի ստիպես ընթերցողդ մտածելու, պիտի մղես զանոնք խորհրդածութիւններ ընելու հոգեբանական նրբութիւններու վրայ որ քու միտքդ կ'զբաղեցնեն եւ ձեռով մը պիտի ստիպես զիրենք առօրեայ թեթեւութիւններէն, գռեհիկ նորավէպներէն եւ սիրտ առնող բանաստեղծութիւններէն վեր ելլելու, քիչ մըն ալ վրդովուելու զուտ մտաւորական հոգերով, մտաւորական յուզումներով . . . :

Սարգիս ոտքի կեցած էր եւ զգալի կերպով յուզուած՝ կը շարունակէր խօսիլ առատօրէն մինչեւ որ եզրակացուց :

— Թերեւս կարծես որ դիտմամբ քեզի կը թուեմ կոր մեր մտաւորական վիճակին խեղճութիւնները, քեզ յուսահատեցնելու համար. բայց աղքատութիւնը դեռ ոչինչ է երբ ի նկատի առնենք բոլոր գծծութիւնները, ստորին խորամանկութիւնները որոնց անպատճառ պիտի հանդիպիս :

Հրանտ մէկէն պոռթկաց .

— Բայց իմ ի՛նչ փոյթս բոլոր ատոնք, միթէ զրոյր պէ՞տք է զբաղի իր ընթերցողներով, ինծի ի՛նչ եթէ անոնց մտաւոր մակարդակը ցած է, թէ չպիտի հասկնան իմ վէպս :

— Ատրկա պէտք է փոյթդ ըլլայ քանի որ ընթերցողներուդ համար պիտի գրես վէպդ .

— Եզրակացութիւնը, բարեկամս քու խօսքերուդ պիտի ըլլայ. «պէտք է մինչեւ հիմա արտադրուած գործերուն արժէքով բան մը գրես որպէս զի կարդացուի:»

— Չէ, ախ, չէ՛ Հրանտ . . . ու քիչ մը տատամսելէ ետքը Սարգիս ընկերոջը դարձաւ եւ աւելի հանդարտ ձեւով մը ըսաւ .

— Մեր ըրածը տրամաբանական չէ. մենք կ'ուզենք գեղեցիկ բան մը տալ մեր ընթերցողին երբ անիկա չուզեր, կը մերժէ այդ գեղեցկութիւնը. մենք կը յամառինք զայն մատուցանել սակայն եւ այդպէսով մենք կը շարունակենք ընծայել բան մը որ երբէք չպիտի գնահատուի եւ մէկ կողմ պիտի դրուի աւելորդ իրի մը պէս :

— Այլ սակայն պէտք է յամառինք գեղեցկագոյնը տալու, պէտք է որ բոլոր անոնք որ գիտակցութիւնը ունին ընթերցողներու մտաւոր խեղճութեանը, քաջութիւնը ունենան անոնց ըստորին բնազդները չխնկարկելու, անոնց ուզածը չտալու, այսպէսով միայն կրնանք մենք մեր մէջ ամփոփուած գրական կարողութիւններու լաւագոյնը արտադրելու . . . : Ու երկու ձեռքերը Սարգիսի ուսին դրած՝ կը նայէր անոր աչքերուն մէջ, ջանալով անոր փոխանցել իր անսպառ խանդավառութիւնը :

Բայց Սարգիս միշտ լուռ կը մնար եւ հետզհետէ կնճռոտած. իր ընկերոջ յանձնապատասխան խօսքերը չէ՞ մի որ ինքն ալ ըսած էր մտովի, երբ

առաջին անգամ սկսած էր հրապարակագրութեան, եւ հիմակ գիտէր թէ որքան անօգուտ էին անոնք . . . Ահ թերեւս ուրիշ կարգի ուժ մը երեւան ելլէր ընկերոջը մէջ. այն ատեն անմիջապէս կ'ապաստանէր անոր քով բայց ինքը ժամանակէն առաջ դառնութիւնը ունեցած էր հասկնալու բոլոր այդ ջանքերուն որքան անօգուտ ըլլալը . . .

Հրանտ միշտ առելի ծանրանալով իր ուսերուն՝ կը խօսէր նոյն շեշտով եւ իրեն խօսքերը վեհանձն զգացումներէ թելադրուած կը վազէին իր շրթունքներէն ջինջ եւ հոսուն ջուրի մը պէս եւ իրաւ ալ այնքան թարմ եւ ուղիղ էր անոր հոգին որ այդ պահուն Սարգիս կը հասկնար բոլոր տառապանքը եւ յուսախաբութիւնները որոնց պիտի հանդիպէր Հրանտ, իր մտադրած գրական նպատակին համար եւ թերեւս ալ խորտակուէր ապարդիւն եւ վսեմ ջանքի մը մէջ :

Այլ սակայն Հրանտ իր խրոխտ հասակը բարձրացուց եւ իբր վերջին առարկութիւն՝ իրարու վրայ կրկնեց Սարգիսի ֆրանսերէն բառերով . . .

— *Quand-même. quand-même . . .*

Վերջին բառին ծայնը դողդղաց եւ թեթեւ մը տոգունեցաւ, տարակոյսի թեթեւ մշուշ մը ըստուերեց աչքերը եւ չկրցաւ նայիլ Սարգիսին քիչ մը առաջուան ջինջ եւ գրեթէ բռնաբարող նայուածքով, Սարգիս զգաց ընկերոջը տկարութիւնը. անբացատրելի անհանգստութիւն մը երկուքն ալ կը թուլցնէր՝ իրենց շարժումները վարանոտ դարձնելով . . .

Նոյն միջոցին փողոցին մէջ մարդեր սկսան անցնիլ, Հրանտ դուռը բացաւ եւ տեսաւ որ անոնք կ'ուղղուէին դէպ ի Ս . Խաչ եկեղեցին. պատուհաններէն հետաքրքիր դէմքեր երեւցան :

— Յուդարկաւորութիւն ըլլալու է , մրմնջեց Սարգիս :

— Ահ. հոսկէց կարծեմ թէ շատ լաւ կը տեսնուի եւ ի՛նչ գոհ պիտի ըլլամ թափորը տեսնելով . . . ասիկա անակնկալ մըն էր բոլորովին :

Եկեղեցիին զանգակին ղողանջիւնները լսուեցան . անոնք կ'երկարածգուէին ողբագին՝ օղբ թրթռացնելով եւ մինչեւ հեռուներէն վերադառնալով տարտամ արծագանգով մը: Սարգիս մէկէն ինքն իր վրայ ամփոփուած անշարժ եւ անխօս կը մնար, աչքերուն մէջ ունենալով անսահմանելի վրդովմունք մը. ոտքերը վեր քաշած էր եւ ծալլապատիկ՝ գրեթէ կծկուած նստած էր թիկնաթոռին մէջ, կարծես որսալով հեռաւոր տառապանքի մը մասնիկները: Ընդհակառակը Հրանտ շահագրգռուած եւ հետաքրքիր մտիկ կ'ընէր կոչնակին հեծկտացող զանգերը . . .

— Շատ գոհ եմ, ա՛հ իրաւ է որ շատ գոհ եմ, մտիկ ընելով մեր եկեղեցիին զանգակը որուն ղողանջիւններուն յիշատակը պահած էի օտարութեանս մէջ. ամէնէն աւելի կարօտցած բաներէս մէկն էր ան :

Սարգիս չէր խօսեր եւ միշտ կծկուած կը նայէր դիմացը. Հրանտ յիշեց անմիջապէս :

— Ահ, խեղճ բարեկամս, իրաւ յուդարկաւորութիւնները քու վրադ շատ տխուր ազդեցու-

թիւն կ'ընէին ժամանակաւ, մինչեւ հիմա չես կազդուրուած ատոր դէմ:

— Ընդհակառակը, մրմնջեց Սարգիս դժուարութեամբ:

Յետոյ ծանր լուծիւն մը տիրեց որուն միջոցին ղօղանջիւնները իրենց վերջին կոչերը կ'արծակէին, այլեւս շտապով, ծանր հարուածներու պէս, թրթռացումէն վրդովուած օդին մէջ:

Անտարակոյս մեր կեանքին ամենէն աղւոր բաներէն մէկն է, կ'ըսէր քիչ մը ետքը Հրանտ, մեր եկեղեցիին արարողութիւնները որոնք կրցած են դարերու ընթացքին մէջէն կարելի եղածին չափ պահել կրօնական վսեմ ներշնչումներէ թելադրուած ծէսերը . . . : Այդ բանին յաճախ խորհած եմ Բարիզ Լուվրի միւզէին մէջ, միսթիքներու պատկերներուն առաջ երբ կը դիտէի հիացումով եկեղեցւոյ առաջին դարերու հայրապետներու կեցուածքը եւ իրենց հագուածքին խորհրդանշանական գեղեցկութիւնը . . . : Անտարակոյս եթէ Լուվրի պատկերները կարօտնամ, առաջին մտածումս պիտի ըլլայ եկեղեցի մտնել եւ կրօնական արարողութիւն մը տեսնել . . . :

Դեռ երկար ատեն խօսեցաւ մեր եկեղեցիին զուտ գեղարուեստական յատկութիւններուն վերայ, զանոնք վերյիշելով իր մանկական առաջին հիացումներու մէջէն. յետոյ դառնալով իր վէպին կը բացատրէր Սարգիսին թէ ինչպէս անհրաժեշտ բան մըն էր տեղական գեղեցկութիւնները ի յայտ բերել որպէս զի կուրցած ժողովուրդը անդրադառնայ իր քթին տակ գոյութիւն ունեցած գե-

ղեցիկ բաներուն եւ ապշութիւնը չունենայ անոնք անտեսելով՝ աչքերը դարձնելու հեռունները՝ դէպ ի արեւմուտք ուրկէ եկած կատարելութիւններն իսկ զինքը բոլորովին ապաստելու հանգամանքը ունի միայն :

— Այսպէս առաջին գլուխս պիտի սկսիմ յուղարկաւորութեան մը նկարագրութիւնը ընելով. իբրեւ շրջանակ ինչ բան կարելի է երեւակայել աւելի վրդովիչ, աւելի գեղեցիկ քան մեր յուղարկաւորութիւնները բաց օդին, բիւզանդական, կրօնական զգեստներու խստակրօն փարթամութեամբը եւ իբր հորիզօն ունենալով գեղեցիկ հեռանկար մը, սեւ նոճիներու սիլուէթը, լոյսով շողշողուն երկնքին վրայ :

Եւ առանց ուշադրութիւն ընելու ընկերոջը որ կարծես նախզգալով երկրորդ ղօղանջիւնները, ալ աւելի կը կծկուէր իր վրայ՝ զայն հրաւիրեց վեր ելնելու եւ անոր վայելել տալու ինչ որ զինքը լոյսով եւ տաքութիւնով շլացուցած էր արդէն :

— Եկուր պատշգամին վրայ սիրելիս. բուսականութեան ինչ անբաղդատելի գեղեցկութիւն... ինչ պայծառութիւն. ամբողջ լուսեղէն արեւցութիւն մը, լուսեղէն լոգանք մըն է ուրկեց հոգին մաքրուած կը թեթեւնայ կարծես . . . :

Եւ որովհետեւ Սարգիս անտարբեր կը մնար իր այս խանդավառութեան, գրեթէ, բռնի զայն ոտքի հանեց եւ ստիպեց որ հետեւի իրեն :

Յայտնի էր թէ ինքն ալ ջղազրգուած էր մատամբ եւ իր շարժումները աւելի արագ էին, ինքզինքը յայտնելու պէտքէն մղուած սանդուղ-

ներուն վրայէն սկսաւ նորէն խօսիլ իր վէպին վրայ: Առաջին մասը շատ որոշ բան մըն էր, ինչ որ ամէն օր կը պատահի . . . եւ անոր բոլոր ինքնուրոյն արժէքը պիտի ըլլար միջավայրը . . . Պոլսոյ գեղեցիկ արուարձաններէն մէկը ուր այնքան հեշտ է եւ դիւրին սիրով տառապիլ: Իր գլխաւոր հերոսուհին պիտի ըլլար սիրտ բուխ պարզ աղջիկ մը քիչ մը պչրասէր եւ որ բոլորովին անգիտակցաբար պիտի խաղար իր դրացիներէն մէկուն, երիտասարդի մը սրտին հետ:

— Ասոր համար խեղճ աղջիկը հրէշ մը ներկայացնելու պէտք չկայ հէ՞:

— Ատիկա կախում ունի . . .

— Հարկաւ, բայց այս պարագային ենթադրէ որ պարզ աղջիկ մը որ բնագոյով հանելի ըլլալուն, սիրուելու ձգտումը ունի կը թողու որ դարպասուի երիտասարդէ մը որ իր կարգին բոլորովին լրջօրէն կ'առնէ խնդիրը . . . այնպէս որ առանց գիտակցութիւնը ունենալու աղջիկը վտանգաւոր խաղ մըն է որ կը խաղայ:

Սարգիս գրեթէ առանց հասկնալու մտիկ կ'ընէր ընկերոջը խօսքերը. իր արտաքին երեւոյթը պատճառ կ'ըլլար կիներէն հեռու մնալու եւ անոնցմէ շփացած չըլլալու. տեսակ մը նախապաշարեալ երկչոտութիւն մը կը համակէր զինքը ու եւ կնոջ մը ներկայութեան. եւ ինքզինքը պարտական կը զգար կասկածով վերաբերուելու ատանց նկատմամբ. «Կին մը ամէն բան կարող է նոնց նկատմամբ. «Կին մը ամէն բան», տիրող մտածումը ընել, մանաւանդ գէշ բան», տիրող մտածումը եղած էր իրեն, ասկէ զատ ինչչափ կը զգար որ

իր տկարակազմ եւ վատառողջ էութիւնը պէտք ունէր գործովագին խնամքներու եւ իր մանուկ մնացած հոգին տաք սրտի մը :

Այս վերջին պարագան տեսակ մը մտերիմ եւ գաղտնի զգայնութիւն էր որ չէր ուզեր յայտնել եւ նոյն իսկ ինքզինքին խոստովանիլ եւ այդ հոգեկան տեսակ մը հաճելի տկարացումին դէմ մաքառելու համար էր կարծես որ ամենէն յոռետես քաները կ'ըսէր կիներուն դէմ, անտեղի զայրոյթներով զրգռուած եւ ինքզինքէն ելած: Հրանտ կ'երեւի, կիներուն նկատմամբ աւելի ներողամիտ ըլլալու պատճառներ ունէր. քանի որ առանց նեղանալու հանդարտութեամբ կը վիճաբանէր ընկերոջը հետ եւ կ'ուզէր համոզել թէ իր վէպին տիպարը գոյութիւն ունեցող տիպար մըն է որուն ամէն օր կը հանդիպինք, եւ ներողամիտ կ'ըլլանք անոր կանացի տկարութիւններուն :

— Պարագան հոս բոլորովին տարբեր է. երկտասարդը արդէն անկախօրէն իր սիրային արկածներէն՝ հիւանդ է եւ նոյն իսկ վտանգի մէջ. աղջկան մը կը հանդիպի, դրացուհի մը որ իր վերջին դառն օրերը կ'ոսկեզօծէ, թոյլ կուտայ որ անիկա յուսայ իր վրայ եւ դողդոջուն հոգին կրթնի գեղեցիկ զաղափարի մը :

— Քիչ մըն ալ եւ պիտի ըսես որ Հրանտ, աղջկան բրածը հերոսութիւն մըն է . . .

— Բայց բնաւ, բուն իսկ իմ նպատակս է զայն ներկայացնել ո եւ է աղջիկ մը՝ անպատասխանատու իր բրածին՝ ճիշդ բնութեան պէս, ո-

րուն բարերար կամ չարագործ ազդեցութիւնը
կը կրենք անտրտունջ:

Իբր պատասխան քթին աակէն մրմուլով
Սարգիս տարտամ խօսքեր ուղղեց բոլոր կիներ-
րուն հասցէին, որոնք շողոքորթիչ ըլլալէ հեռու
էին, երբ նոյն պահուն իսկ եկեղեցիին կոչնակ-
ները վերսկսան ղօղանջել աւելի ընդհատ, աւելի
երկարածգուած, իրենց լացող երգովը բաբախե-
լով արեւոտ քաղաքին վրայ:

Թափորը անցած էր արդէն փողոցին ծայրէն
առաջնորդելով ներմակ պզտիկ դագաղ մը ներ-
մակ փունջերու տակ կորսուած. խաչերու եւ ե-
պիսկոպոսին գաւազանին գագաթները միայն
դեռ կ'երեւէին պարտէզի մը ծառերուն մէջտե-
ղէն. ծեր քահանաներու թաւ՝ գրեթէ խռպոտ
ծայնը եւ մանուկներու ծայնին մեղեդիական հրն-
չիւնը իրենց զանազանութեամբը դաշնակաւոր՝
կը հասնէին դեռ իրենց հետգհետէ տկարանալով:
Փողոցին ծայրը ուրկէ թափորը անցած էր ար-
դէն, դեռ խունկի ծուէն մը կը ծածանէր աստի-
ճանաբար անօսրանալով եւ յամբօրէն բարձրա-
նալով դէպ ի վեր:

Հրանտ եւ Սարգիս պատշգամին բազիրքին
կըթնած կը մնային առանց խօսելու. Արուսեակ
ալ հասած էր եւ իրենց ետեւէն կը նայէր մըտ-
քովը կշռելով մեռնողին նիւթական վիճակը՝ եղած
յուզարկաւորութեան ճոխութեանը համեմատ:
Դրացի տուններէն երեւցող կիներ իրարու քանի
մը խօսք փոխանակելէ ետքը քաշուած էին. մի-
նակ իրենց շատ մօտիկ պառաւ կին մը ծայրա-

յնղօրէն խորշումած մորթով, գլուխը դեռ կը շար-
ժէր եւ բառեր կը մուտար :

— Աստուած համբերութիւն տայ մօրը, հա-
զիւ թէ լսելի եղաւ եւ պառաւին գլուխը իր
կարգին աներեւութացաւ ճերմակ վարագոյրնե-
րուն ետեւ :

— Հրանտ, գիտես, Մաննիկ հանրմն է որ ե-
րեք տղաքն ալ իրարու ետեւ մէկ տարուան մէջ
կորսնցուց :

— Ահ . . . այս ճերմակ դագաղը զինքը չա-
րաչար յուզած ըլլալու է այս միջոցին :

— Խեղճ կին, ինչպէ՞ս հասկնալու է հիմակ,
հեռուն ո եւ է մեզի անծանօթ անկիւն մը տա-
ռապող մօր մը սիրտը :

Հրանտ մտազբաղ աւելցուց .

— Անշուշտ Սարգիս, ի՛նչ էջ մը կարելի է
գրել այդ իրական յուսահատութեան, այդ սպան-
նիչ, յօշոտող ցաւով, բայց կ'ենթադրե՞ս երբեք
թէ հասկնալով նոյն իսկ այդ գերագոյն յուզմունքը
կարենանք երբեք զայն թուղթին վրայ արտա-
յայտել, անբաւական եւ անկատար բառերու մի-
ջոցաւ: Պահ մը կեցաւ դիտելով Սարգիսին բոլո-
րովին շուարած դէմքը որ կարծես իրեն ըսել
կ'ուզէր .

— Ի՞նչ բաներու ալ կը մտածես բայց առանց
ազդուելու Սարգիսին երեւոյթէն մտքովը հետե-
ւեցաւ իր մտածումին :

— Եթէ կարենայինք անգամ մը միայն, ըոպէ
մը միայն մեր բովանդակ զգացումներուն եւ յու-
զումներուն հաւատարիմ եւ անաչառ արտայայ-

տութիւնը աւանդել թուղթին, բաբախուն բոլոր մեր էութեան տարտամ եւ անսահմանելի զգայնութիւններովը կ'երեւակայես գործը որ մէջտեղ կուգայ ամենագոր եւ մատչելի ամենէն համեստ հոգիներէն մինչեւ ամէնէն ազնուական նկարագիրներուն :

Դրեթէ ապուշցած՝ Սարգիս երկչոտութեամբ մըմնջեց :

— Իրաւ որ Հրանտ ըսածէդ շատ բան չեմ կրնար կոր հասկնալ :

— Խեղճ տղաս, շատ պարզ բան է սակայն ըսածս. երբեք չե՞ս մտածած դուն այս բանին :

Եւ որովհետեւ Սարգիս լուռ կը մնար պահ մը մտածելէ ետքը աւելցուց :

— Կարդացած ե՞ս Մէթէրլինքի «Խոնարհներու գանձը» :

Սարգիս բացասական նշան մը ըրաւ :

— Արդէն տարտամօրէն խորհած էի այդ բանին երբ առիթը ունեցայ կարդալու այդ հոյակապ հատորը, ուր սքանչելիօրէն կը բացատրուի թէ ինչպէս ամենէն համեստ մտաւորականութեամբ մարդն ալ ներքնապէս ինքզինքը հաւասար կ'զգայ ամենէն հանճարեղ մարդուն եւ կարող անոր ըրածը ընելու :

Ատիկա չապացուցանե՞ր բաւական ամենակարողութիւնը հոգւոյն ամէն մարդկային արարածներուն մէջ: Սա քովի պառաւը իր հոգեկան անդարմանելի մորմոքին մէջ ինչո՞վ վար է ուրիշ ո եւ է տառապող հոգիէ մը. ինչ որ իրեն կը պակսի եւ զինքը կը զանազանէ արուեստագէտէն,

գրողէն իր ներքին յուզմունքը արտայայտելու անկարողութիւնն է, որով եւ ընդունուած ձեւի մը մէջ զայն ուրիշի մը չկարենալ ներկայացնելը....:

Յետոյ վերջապէս տարբերութիւնը շատ մեծ ալ չէ այդ պառաւ կնոջ եւ մեր մէջ, մենք որ յաւակնութիւնը ունինք մեր զգացումներուն արտասովոր նրբութեամբը ընթերցողները զբաղեցնելու. ի՛նչ խեղճութիւն, գրուած էջ մը, ի՛նչ ջատում արդէն երբ մտքիդ մէջ յղացուած եւ հոգւոյդ մէջ սաւառնող գործ մը կը տեսնես, կ'զգաս որ կը վիժի աստիճանաբար երբ զայն արտադրելու գործողութիւնը կ'սկսիս :

Հետզհետէ ջղոտցած Հրանտ արագօրէն սկսաւ պտտիլ պատշգամին վրայ. Սարգիս իր կարգին շահագրգռուած մտիկ կ'ընէր իր ընկերոջ. մինակ, Արուսեակ անտարբեր երեւոյթով աթոռի մը վրայ նստած իրենց քովիկը հանդարտօրէն կաշխատէր ծեռական դժուարին աշխատութեան մը :

Հրանտ մտածումներու մէջ բաւական դեգերելէ ետքը իր վէպին եկաւ եւ սկսաւ աւելի հանդարտօրէն խօսիլ .

— Այնպէս չե՞ս Սարգիս, յուղարկաւորութիւն մը գեղեցիկ մուտք մը կ'ըլլայ վէպիս. եւ անմիջապէս արդէն ընթերցողը կ'ըմբռնէ եղելութիւնը: Քիչ մը կեցաւ. հիւանդ երիտասարդն է որ մեռած է եւ թափորը կ'անցնի փողոցէն, աղջկանը պատուհանին տակէն գրեթէ. հերմակ դագաղ մը ճիշտ այսօրուանին պէս եւ աղջիկը մինչեւ այն ատեն մասամբ անտարբեր՝ երիտասարդին հրայրքին հիմա սակայն բուռն յուզմունքի մը մէջ կը

մտածէ իր կորսնցուցած բարեկամին վրայ. մտքի խելացնոր սեւեռումով մը կը խորհի հէք դիակին որ սկսած է տարրալուծուիլ արդէն ճերմակ դագաղին մէջ, որ այդ միջոցին կ'անցնի գրեթէ իր ոտքերուն ներքեւէն :

— Իրաւունք ունիս Հրանտ, ատիկա գեղեցիկ էջ մը կ'ըլլայ արդարեւ եւ կը հասկնամ որ աղջիկը այդ վայրկեանէն իսկ սկսի սիրել այն որ ա'լ բոլորովին կորսուած է իրեն համար :

— Այնպէս չէ՞. մահը կը սրբագործէ շատ բան, նուիրական եւ անշօշափելի դարձնելով մեր ամենէն սովորական զգացումները եւ արդէն մեր հոգւոյն խորը անոնք զոյգ զգացումներ են գրեթէ համարժէք եւ նոյն չափով գրաւող մեր զգայաբանքներուն, մահուան եւ սիրոյ բնազդը այսինքն ջնջումի եւ ստեղծելու բնազդը մարդուն մէջ միեւնոյ ատեն եւ գրեթէ իրարմէ սերելով կը բողբոջի. չէ՞ որ սիրոյ մէջ գերագոյն յուզմունքի պահուն մեռնելու տենջանքը, անէանալու հեշտանքը հաւասարապէս բաբախել կուտայ մեր ամբողջ էութիւնը :

Քով քովի Սարգիսի հետ զբաղեցան այս նիւթով որուն վրայ հիմնուած պիտի ըլլար Հրանտի վէպին առաջին մասը. կամաց կամաց անդրադառնալով բուն իսկ խնդրոյն բնախօսական կրնճըռոտութիւններուն Հրանտ յուսահատութեան վայրկեաններ կ'ունենար : Ամէն անգամ շրթունքներուն վրայ կուգար բառը .

— Դժուար է, դժուար է. բայց միւս կողմէ հետազօտելու. ուսումնասիրելու կորովը եւ կամքը

չէր որ կը պակսեր իրեն, հոգեբաններէ եւ զիտուններէ ետքը որոնցմէ երկար յիշատակութիւններ կ'ընէր, Հրանտ մեղմիւ հասաւ բանաստեղծներուն, չէ՞ մի որ անոնք երբեմն իրենց անսխալ բնագղին շնորհիւ կը գուշակեն շատ մը հոգեբանական իրողութիւններ, իր խնդրանքին վրայ Սարգիս արտասանեց Լէօբարտիի Մահը եւ Սերոստանաւորը. իր կարգին Հրանտ երկարօրէն խօսեցաւ Միւսայօի չարչարաններու պարսեզին վրայ որուն յառաջաբանին մէջ հեղինակը իր գեղեցիկ եւ անթերի ոճովը կ'ուսումնասիրէր այս հոգեբանական խնդիրը :

— Այսպէս այն ատեններէն որ մարդիկ սկսած էին զգալ, զգայնութիւնը ունեցած են իրենց էութեանը խորը այդ զոյգ բնագղներուն, անգիտակից — թող ըլլայ — բայց տիրական ձեւով մը անիկա ուղղած է զիրենք եւ ճակատագրական ազդեցութիւն մը ունեցած է մարդուն երկրի վրայ առաջին քայլերէն մինչեւ քաղաքակրթեալ ժամանակամիջոցները :

Ո՞վ կրնայ ըսել թէ առաջին համբոյրին հետ մահուան տարտամութիւնը չէ զգացած իր մէջէն, թէ իր հոգին դրդուած չէ միեւնոյն ատեն ստեղծելու անդրդուելի սեւեռումին մէջ - որ իր կարգին իր գոյութեան պահպանումին ձգտումն է վերացական ձեւով — մահուան համով, եւ անոր դառն բայց հեշտագին թոյնէն չէ արբեցած:

Անհանդարտ եւ վարանոտ Հրանտ կը թղթատէր իր նօթերը ամէն անգամ մեծ փութկոտութիւնով կը կարդար տող մը, էջ մը գիտական

կամ գրական աշխարհի մը մէջ. կարելոր հեղինակի մը գործէն որ հեռուէն կամ մօտէն կ'ակնարկէր իրենց մէջ բերած թէզզին ու երկուքն ալ բոլորովին մոռցած էին իրենց մտաւորական հոգերուն մէջ թէ որո՞ւ համար թէ ի՞նչ կարգի ընթերցողներու համար կը պատրաստէին կը վիճաբանէին կը կազմաւորէն գործը :

Մինչեւ որ Հրանտ վերջին ծայր խանդավառուած, սրտագին գոչեց .

— Սարգիս, վաղը իսկ պիտի սկսիմ գործի, առաջին գլուխը գրեմ թերեւս, իրիկունը եկուր եւ քեզի կարդամ :

Արուսեակ արդէն քանի մը վայրկեանէ ի վեր ուշադրութեամբ կը նայէր եղբօրը, ձեռագործը հզած ծունկերուն վրայ. իր անթափանց աչքերուն մէջ նախ զարմացում յետոյ հեգնութիւն կար գրեթէ ու Հրանտին վերջին բառերուն հանդարտօրէն մէջ բերաւ .

— Բայց Հրանտ, վաղը Գատրգիւղ պիտի երթանք Գրիգորեաններուն :

— Մի ի՞նչ փոյթս, դուք գացէք :

— Հրանտ, չըլլար, գիտես արդէն որ գործի մը համար խօսուած էր Յակոբ աղային :

Զարմացած, իր մտաւոր խոնջէնքին մէջ ջլատուած, Հրանտ նայեցաւ իր քրոջը. իրա՞ւ այդքան հեռու էին իրարմէ, իր առաջին յուսախաբութեան մէջ՝ դառնութիւնը այնքան ուժգին եղաւ որ մէկէն մթազնեց ստուերի մը պէս իր աչքերը :

Արուսեակ անգիտակից կը նայէր իր եղբօրը եւ անգամ մըն ալ պնդեց վաղուան ընելիք այ-

ցելութեանը կարեւորութեանը վրայ. իր սեւ եւ անփայլ աչքերը անդրդուելի մնացին, յետոյ կամաց կամաց ձեռագործը ժողվեց եւ զգուշաւոր ձեւով մը հեռացաւ պատշգամբէն :

Սարգիս յաղթական կ'ըսէր մտքէն .

— Իրաւունք չունի՞մ կիները պակասաւոր արարածներ նկատելու եւ բացարձակ անկարող ո եւ է ազնիւ յուզմունքի մը :

Ձափազանց գրգռուած գիշեր մը անցնելէ ետքը Հրանտ շատ կանուխէն արթնցաւ եւ պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսաւ աշխատութեան սկսելու. հակառակ իր ծրագրած գործին որ զինքը բոլորովին գրաւած էր, տեսակ մը պարապութիւն կը զգար ներսը, արդէն յուսախաբութիւն գրեթէ. գրասեղանին վրայ մէկ կողմ դրաւ նօթերը եւ հերմակ թերթեր իրարու վրայ դիզեց մեքենական աշխատութեամբ մը զբաղելու ներքին ձգտումով. յետոյ զանոնք ձգելով, ձեռքը տաքատին զրպաններուն մէջ, մեղմիւ մօտիկցաւ բաց պատուհանին. առաւօտեան զով եւ պայծառ օդը լուսաւոր հերմակութիւն մը կուտար ամէն բանի. դեռ արեւը չէր բարձրացած հորիզոնին վրայ բայց ասդին անդին ճառագայթներ կ'իյնային տանիքներուն կղմինտրներուն վրայ. թեթեւ հով մը կը սարսռացնէր տերեւները եւ դեռ նոր բացուող ծաղիկները այնքան փափուկ, աննիւթական եւ թափանցիկ էին որ կարծես պիտի հատնէին իրենց բուրմունքին մէջ... բոլոր կուրծքովը Հրանտ կը ներշնչէր մաքուր օդը . սրբունդութիւնով մտածելով իր քրոջը հետ ունեցած

վիճաբանութեան վրայ: Արդարեւ որքան փոխուած էր անիկա, որքան տարբեր իրմէն, գրեթէ օտար:

Իրենց հազուադէպ նամակագրութեանց մէջ առիթ չէին ունեցած զիրար ճանչնալու եւ հիմակ կը զգար թէ հեռուէն, քրոջը կամ քրոջ մը վերացական գաղափարը որքան աւելի սիրելի եւ նուիրական էր իրեն համար քան այդ բան չի հասկցող աղջիկը:

— Կարելի բա՞ն է որ մէկ մօրմէ ծնած ըլլանք կ'ըսէր իւրովի:

Հակառակ իր բոլոր ջանքերուն անիկա կը ներկայանար իր մտքին նախորդ գիշերութեան անախորժ դերին մէջ. չափազանց փցուն, միտքը անարժան հաշիւներով պարարտացած, անգթօրէն հեզնող իր իտէալիսդ երիտասարդի խանդավառութիւնները, գրեթէ չար, սնամիտ եւ տգէտ:

Ահ . . .

Ու աչքերուն մէջ կ'զգար գրեթէ անոր կարծր նայուածքը, ու իր բոլոր հոգիին վրայ յոգնութիւնը, նողկանքը անոր շահասէր հաշիւներուն, ականջներուն մէջ կը բզգար:

— Յակոբ աղան ուսեայ մարդ չէ բայց դրամ վաստակիլ գիտէ. քիչ մը կռնակը ծեծելով, քիչ մը շողոքորթելով կրնաս յաջողիլ քովը մտնալու . . . Ի՞նչ կ'ըլլայ, ըսէ որ վաճառականութենէ կը հասկնաս, հաշիւ բռնել գիտես, ի՞նչ գիտնամ, անգամ մը քովը մտնաս, ետքը դիւրին է բան մը ընելը . . . :

Պահ մը կեցաւ աչքերը խոշոր բացած դիմացի հորիզոնին վրայ. «Պէտք է աշխատիլ» գաղափարը ուժգնակի զինքը իր գրական մտահոգութիւններուն դարձուց. հանդարտօրէն գրասեղանին եկաւ եւ սկսաւ աշխատիլ :

Ժամեր անցան. տանը միւս անդամները արդէն մեկնած էին տունէն. կառքը զիրենք տարած էր դէպի Գատըգիւղ իրենց սիրական այցելութիւններուն . Հրանտ իր զբաղած վիճակին մէջ լսած էր անոնց հեռանալը բայց գլուխը իսկ չէր բարձրացուցած: Երկունքի տաժանելի եւ հեշտաւէտ ջանքերուն մէջ բաւական ատեն թարթափելէ ետքը հիմակ իր առաջին տողերուն դժուարութենէն անցած դիւրաւ կարտադրէր հետըհետէ կարգի բերելով իր մտքին մէջ դիզած տպաւորութիւնները , զգայնութիւնները , մըտածումները , երբեմն երկչոտութեամբ իր վերջին տողերը կը կարդար, տարակուսելով անոնց վրայ երբեմն ալ սրտի ցաւագին անձկութեամբ մը կը կենար , կը նայէր գրածին եւ կը մըմնջէր վարանքով :

— Ծիծաղելի է, ծիծաղելի է . . .

Ահ ծիծաղելի է . . . հրէշը, որ կը խոյանար մտքին մէջ մէկէն իր բոլոր անողոք անպատկառութեամբը. ամենէն առաջ պէտք էր անկէ զգուշանալ, անոր դէմ զօրանալ. անիկա թշնամին է, միայն ծիծաղելին է որ աններելի կը դարձնէ ո եւ է գրական գործի մը գոյութիւնը. անիկա խնդացնել կուտայ ամենէն սրտագին աղաղակին վրայ. անիկա յուզմունքին կը հակագ-

դէ, ցաւը կը տգեղցնէ եւ ամենէն վսեմ զգացումը տղայական ոչնչութեան մը կը վերածէ :

Հրանտի միտքը գրաւող շարունակական հոգն էր ասիկա ամէն անգամ որ բան մը արտադրէր. առանց կարենալ բացատրելու թէ ինչո՞ւ այս անգամ բոլորովին պաշարուած կ'զգար այդ մտահոգութիւնով. եւ հետզհետէ սեւեռուն գաղափար մը դառնալով զգալի յոգնութիւն կը պատճառէր իր ուղեղին :

Քիչ մը հանգչելէ ետքը որոնց միջոցին մէկիկ մէկիկ գրուած թուղթերը աչքէ անցուց, նորէն սկսաւ աշխատութեան եւ ալ մէկ շունչով առաջին գլուխին առաջին ձեռքը վերջացուց :

Յոյսը դնելով անոնց կրկին սրբագրութիւններուն վրայ առանց վերստին կարդալու աճապարեց պարտէզ այս անգամ զուարթ եւ երգելով քթին տակէն :

Կէս օրի մօտ էր արդէն, սպասուհին մեծ աղմուկով ճաշը պատրաստելու վրայ էր, երբեմն արտորալով կը հասնէր մինչեւ պարտէզ ձեռքը կը դնէր ճակտին եւ կը նայէր դիմացը՝ արեւին ձգած ճառագայթներուն երկարութենէն գուշակելով ժամը: Ոսկեգոյն աքաղաղ մը հաւնոցին վրայ բարձրացած կ'երգէր իր կոկորդին բոլոր թրթռուն եւ ջինջ երգը, յետոյ թեւերը թօթուելով որոնք կը պսպղային արեւին ցոլքերը փոխառած, իջաւ գետին աղբանոցին մէջէն հատիկներ որսալու :

Հրանտ պարտէզին մէջ կը պտուտփէր աչքը առածին չափ դիտելով շուրջը. կարծես մեծ հոգէ

մը ազատած էր եւ ինքզինքը տուաւ բոլորովին իր սրտին ուրախութեան. հիմա ալ եւս բաց օդին խոշոր ծառերու իրարու միացած ճիւղերուն ներքեւ խորհելով իր արտադրած էջերուն՝ աւելի ներողամիտ էր եւ անհամբերութեամբ կը սպասէր երեկոյեան որպէս զի Սարգիս իր մօտ վերադառնայ եւ անոր կարգայ իր գործը :

Այլ սակայն երեկոյին Սարգիս բոլորովին գէշ տրամադրուած վերադարձաւ, հակառակ Հրանտի ստիպումներուն անիկա չուզեց խոստովանիլ իր նեղութիւնը. թեթեւ մը շիկնելով ամէն անգամ որ Հրանտ խօսքը կը դարձնէր այդ կէտին:

— Վերջապէս ո՞վ քեզի ըսաւ որ հոգ ունիմ բարեկամ, աւելի աղէկ չէ՞ որ քու վէպովդ զբաղինք:

Հրանտ իր եսասէր գոհացումին մէջ վայրկեան մը մոռցաւ ամէն բան եւ դէպի սենեակը ուղղուեցաւ Սարգիսին հետ: Հոն անմիջապէս սկսաւ ընթերցումին. Սարգիս պարտասած թաղուած էր օրօրոց աթոռի մը մէջ եւ մտիկ կընէր ընկերը թեթեւ մը օրուելով. երբեմն կը կենար եւ աւելի ուշադրութեամբ կը լսէր Հրանտի հաճելի, զբաւելիչ ծայնը, եւ երբ անոր աչքերը իրեն կը դառնային հարցաքննելով, Սարգիս անկեղծօրէն կը մըմնջէր :

— Շատ լաւ, շատ լաւ սիրելիս . . .

Վայրկեան մը դէմքը ժպտուն, վայելք մը ունեցողի անփոյթ եւ սեւեռուն արտայայտութիւնը կ'առնէր բայց իւր աչքերը մէկէն կը մթագնէին, արտեւանունքը մեղմիւ կ'իջնային վար եւ

աթոռին խորը ապաստանելով կըսկսէր օրօրուիլ:

Հրանտ հակառակ կարդալու գրադած ըլլալուն ուշադրութեամբ կը հետեւէր իր ընկերոջը դէմքին եւ բոլորովին սխալ մեկնելով անոր անհաւասար տրամադրութիւնները ծայնը կ'իջեցնէր գրեթէ կը դողդղար մինչեւ որ Սարգիսի ժպտուն դէմքը քաջալերէր զինքը:

Պէտք է ըսել թէ ամէն ատեն Հրանտ նախ շատ յանձնապաստան որքան ատեն գործը ծրագրի վիճակի մէջ է, գործադրելու առաջին վայրկեանէն բոլորովին երկչոտ կը դառնար, շուտով ազդուող, վարանոտ իր ըրածին, եւ իր գրած մէկ էջը երբէք վստահօրէն չէր կրնար դատել. երբեմն անիկա իր լաւագոյն արտադրութիւնը կը կարծէր անմիջապէս խոստովանելու համար որ տկար էր, առանց կորովի, բոլորովին տարբեր իր մտադրածէն: Չափազանց լուրջ, եւ խստապահանջ ինքզինքին համար, գործ մի սկսելէն մինչեւ վերջացնելու պահուն ջղազրգիռ եւ անորոշ վիճակի մը մատնուած կ'ըլլար, միտքը միշտ յոգնութեան մէջ, ամէն վայրկեան խորհելով իր գրելիքին, ֆուազները, բառերն իսկ վիճաբանելով մըտովի: Ասոր համար է որ հակառակ իր գրածը ուրիշին կարդալու տենջանքին — ասով անոր ընելիք ազդեցութիւնը դատելու համար — բացարձակ չարչարանք մը կը դառնար անիկա, հոգեկան յոգնութիւն մը, որ ջլատում կը պատճառէր իրեն:

Երբոր գրածը վերջացաւ, կամաց մը թուղթերը դրաւ գրասեղանին վրայ, զգուշանալով իր

ընկերոջը նայելու. անիկամիշտ խորտեցնող երեւոյթ մը ունէր եւ Հրանտին կը նայէր խորունկ բայց անթափանց նայուածքով մը:

— Է՛ ինչպէս գտար Սարգիս, հարցուց վերջապէս Հրանտ:

Անիկա վայրկեան մը վարանեցաւ յետոյ գրեթէ մոլեգին ըսաւ բարեկամին.

— Կուզե՞ս որ շիտակը ըսեմ, քու վէպդ չպիտի կարդացուի:

Սրտմտած, յուսաբեկ քանի մը վայրկեան Հրանտ բառ մը չկրցաւ ըսել. Սարգիսի դէմքը հետզհետէ ձգտուած՝ պայթելու մօտ զայրոյթի մը արտայայտութիւնը ունէր:

Բոպէ մը գլուխը աթոռին յենակին դնելով ուժգնակի թողուց որ անիկա զինքը օրրէ արագութեամբ. յետոյ իր տխուր աչքերը ընկերոջը դարձնելով գրեթէ մեղմ ձայնով որ բոլորովին կը հակասէր իր երեւոյթին, ըսաւ ծանր ծանր.

— Հարկաւ թէ չպիտի կարդացուի բարեկամս, գիտե՞ս թէ որո՞ւ համար կը գրես կոր ատիկա, օր մը միայն կը բաւէ որ շփման մէջ ըլլաս քու ընթերցողներուդ հետ, կշռես անոնց մտաւորականութիւնը, հասկնալու ընդունակութիւնը որպէս զի համոզուիս թէ ինչ չա՛փ ճշմարտութիւն կայ ըսածիս մէջ եւ թէ մանաւանդ ինչ ունայն ջանք մըն է, կորսուած կորով մը, քու ըրածդ:

Հրանտ հետզհետէ ինքզինքին եկած եւ ա՛լ հասկնալով Սարգիսի ըսածները գրեթէ կը ժպտէր. բայց ան աւելցուց.

— Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի, պէտք չէ որ քու

փղոսկրէ աշտարակիդ մէջ փակուիս, բոլորովին անգիտակ վաղը քու ետեւէդ ոռնացող համայնքին իսկական արժանիքին, որովհետեւ բնաւ մի տարակուսիր թէ այդպէս գործ մը մէջտեղ հանելով աւելի քու ետեւէդ ոռնացողներու պիտի հանդիպիս քան թէ երեսիդ անկեղծօրէն ճշմարտութիւնը ըսող բարեկամներու:

Ու երկար ատեն խօսեցան հակելով մէկ կամ միւս կողմին:

Վերջապէս Սարգիս հրապուրուած Հրանտին անսահման վստահութենէն որ անոր ամբողջ էութենէն կը բղխէր եւ ծայնին, խօսքերուն կուտար համոզիչ շեշտ մը անդիմադրելի ձգողութիւն մը, միւս կողմէ հպատակելով ներքին փառքի մը, գոնէ անգամ մը հրճուելու լաւագոյն ընկերութեան մը հեռանկարովը, ուր իրենց կրթական եւ գրական ջանքերը պիտի գնահատուէին, Սարգիս ինքզինքը թողուց հոսանքին, մանաւանդ որ Հրանտ կ'ըսէր այդ միջոցին:

— Ես իրաւ որ չեմ հասկնար ձեր վարմունքը, դուք ալ կ'աշխատիք ինծի չափ եւ ինծմէ աւելի, առաւօտուն կանուխ խմբագրատուն կը վազէք, սիրտ կը հատցնէք անընդհատ պէտքերը մատնանիշ ընելու կրթական հաստատութիւններու անբաւական գործունէութիւնը մէջտեղ դնելու, ցոյց կուտաք վնասները, որ մեզի կը սպասեն եւ ատոր փոխարէն վստահ էք թէ ձեր ընթերցողները ձեզի մտիկ չպիտի ընեն, թէ ձեր գրածը ոչ մէկ ազդեցութիւն յառաջ պիտի բերէ, թէ նոյն իսկ այդ ընթերցողը արժանի չէ ձեր խորհուրդներուն ձեր

առտջնորդող յօդուածներուն. քանի որ ատոր համոզուած էք բոլորովին ալ ինչո՞ւ կը գրէք: Գոնէ ես բոլորովին համոզուած եմ հակառակին. զիտեմ թէ ինչպէս ամէն համայնքի մէջ, մեր ընթերցողներուն մէջ ալ մաս մը կայ անգիտակ վիճակի մէջ որուն նաշակը այնքան ալ խանգարուած չէ, թէ կարող է գրական լաւ գործ մը գնահատելու, բայց խնդիրը այդ լաւ բնազդները արթնցնելն է, ահաւասիկ . . . :

Անխոս՝ Սարգիս մտիկ կ'ընէր :

— Այնպէս չէ՞, բարեկամս, քանի որ ես կը հաւատամ անոր՝ իմ վարմունքս անելի տրամաբանական է քան թէ ձերը քանի որ ինծմէ աւելի կ'աշխատիք, կը տքնիք ի հարկին, համոզումը ունենալով ի զուր յոգնած ըլլալու :

Յետոյ խօսեցան վէպին բուն գրական արժէքին վրայ. պէտք էր սկիզբի քանի մը տողերը փոխել անոնք բռնագրօսիկ եւ դժուարաւ արտադրուած ըլլալու զգայնութիւնը կուտային. առաջին դեղեւող քայլերը գործին, բայց ընթերցողը պէտք չէր գուշակեր հեղինակին տկարութիւնը. ինչքան ալ անխուսափելի ըլլար ատիկա :

Սարգիս ձեռագիրները ձեռքը առաւ եւ սկսաւ թղթատել հատուածներ կրկին կարդալով. Հրանտ քովը եկած կը հետեւէր. աչքերը կեցան աղջկանը նկարագրութեանը վրայ :

«Անոր աչքերուն մէջ կարծես թէ ծածկուած մշտնջենական հրայրք մը կար, այնքան ուժգին որ գրեթէ կ'այրէր այտերուն վերին մասը, քիչ մը ցցուած արդէն հակառակ իր հանդարտ եւ բնա-

կան երեւոյթին իր ամբողջ էութենէն խռովք մը կ'արտաշնչուէր, իր հասած աղջկան համեղ մորթին վրայէն սարսուռի պէս կ'անցնէին կարծես ուշ մնացած փայփայանքներու կարօտը . . . » :

— Դեռ ի՛նչ մըմնջեց կատակով Սարգիս , իրաւ կը կարծես Հրանտ , որ այս տեսակ աղջիկներ կը վխտան մեր շուրջը :

— Բայց ինչո՞ւ չէ , սիրելիս , մինակ խնդիրը զիրենք տեսնելուն վրայ է , կամ մանաւանդ անոնց հոգիէն անցած զրեթէ անմատչելի վրդովմունքներուն , յոյզերուն , տենջանքներուն անդրադառնալը , զանոնք զգալը . . . :

Քիչ մը մտածկոտ մնաց . . . Հակառակը ապահովաբար անկարելի պիտի ըլլար այսքան գեղեցիկ այսքան նրբօրէն գեղեցիկ միջավայրի մը մէջ . բայց մէյ մը շուրջդ նայէ՛ բարեկամ . ինչո՞ւ կ'ուզես որ աղջիկ մը , ան ալ արեւելքի աղջիկ մը անզգայ ըլլայ , անկարող՝ բոլոր այն յուզումներուն զգայնութիւններուն որոնց նկարագրութիւնը եւրոպական վէպերու մէջ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ եւ մեզի երագել կուտայ անոնց վրայ :

Եթէ մէկ կողմէն ընկերական կեանքը կը պակսի աղջիկներուն , միւս կողմէ ինչ բնութեան հարուստ գեղեցկութիւն , գիտես որ միշտ այս քաղաքը ամէնէն հին ատեններէն ի վեր ամէնէն խռովիչ գեղեցկութիւնները եւ ամէնէն առեղծուածային կանացի հոգիները տուած է , նոյն կըլիմային տակ , նոյն տեղէն շրջապատուած . ինչո՞ւ կարծել թէ միայն մեր աղջիկները անընդունակ պիտի ըլլային զգայնութիւններու , տեսակ մը գե-

րագրգռութեան ամէն կարգի զգացումներու զր-
բեթէ միատիքական չափազանցութեան որ մէկ
խօսքով կը յատկանշէ Բիւզանդիոնը :

Աչքերը հեռուն թափառելով մնացին . . .

Սարգիս , չէ , չէր ուզեր համոզուիլ բնաւ թէ
հին օրերու մասօններու մօտէլներուն եւ մեր այս
օրուան լայնածաւալ Պօլսեցի կիներուն մէջ ո եւ
է հեռաւոր առնչութիւն կրնար գոյութիւն ունե-
նալ . խոհեմութիւն չսեպեց իր տաք գլուխ բարե-
կամին հետ վիճաբանութեան բռնուիլ այս խընդ-
րին վրայ բայց կէս մը կատակով կէս մը լրջօրէն
պատասխանեց .

— Էհ , ինչպէս յայտնի է երէկ չէ առջի օրը
հասած ես Պօլիս եւ դեռ անմիջական յարաբե-
րութեան մէջ չեա մեր շատ շնորհալի օրհորդ-
ներուն հետ . ապահովաբար քիչ մը տկարացած
պիտի ըլլար քու այդ տեսութեանդ վրայ ունե-
ցած հաւատքդ :

— Կը կարծն՞ս Սարգիս . . . ինչ որ ընդհակա-
ռակը քեզի կը կուրցնէ քու շատ մօտ ըլլալդ է
եւ բնաւ ետ գացած չըլլալդ հեռուէն տեսնելու
համար . այն ատեն միայն պիտի անդրադառնա-
յիր որ շատ մը սնոտի մանրամասնութիւններ
պիտի անհետանային եւ ընդհանուր գիծերը , զը-
խաւոր նկարագիրը միայն պիտի ցայտէր եւ պի-
տի տիրապետէր . ո՞վ կրնայ պնդել թէ հնութենէն
մեզ աւանդուած տիպարները իրենց ժամանակին
սովորական տիպարներն էին . թերեւս այս նոյն
փոփոցներուն մէջ նոյն ձեւով լայնածաւալ կիներ
կը պտուտքէին , նոյն ձեւով կ'ապրէին մինչ իր

աշխատանոցին մէջ առանձնացած՝ արուեստագէտը կը ջանար անոնց ամբողջութենէն ցայտող նկարագիրը, անոնց հոգեկան վիճակին կախարդիչ եւ նրբին պէսպիսութիւնը գիծերու կամ մօզաիքներու միջոցաւ համադրական ձեւով մը անմահացնել :

Կերեւի Սարգիս համոզուեցաւ Հրանտի վերջին խօսքերուն, կամ միտքը բոլորովին տարբեր տեղ գնաց, որովհետեւ առանց պատասխանելու անոր՝ մնաց երկար ատեն, մինչ միւս կողմէ իր դէմքը հետզհետէ կը ցոյացնէր իր հոգեկան տագնապը որուն վրայ նախ չէր ուզած խօսիլ:

Հրանտ ա՛յն ատեն միայն իմացաւ Սարգիսի նիւթական նեղութիւնները, անհանդուրժելի տագնապները առօրեայ ծախքերու դէմ դնելու. իր մօրը հացը հայթայթելու համար: Ամբողջ քայտում մըն էր ֆիզիքական եւ բարոյական այդ խեղճ տղուն վիճակը որ յիմարութիւնը ունեցած էր փոխանակ ուրիշ գործի մը դիմելու իր անձնական հակումներուն անսալով խմբագրական եւ գրական գործին մէջ մտնալը: Հոն ալ ամէնէն նենգաւորները եւ ամէնէն խաբեբաները կը յաջողէին, ինչպէս առեւտրական շատ մը ասպարէզներու մէջ որոնց թուումը առջի օրէն զգուանք ազդած էր երկու ընկերներուն. իրենց ընդգրկած ասպարէզին առերեւոյթ անձնուէր եւ ազնիւ կեդեւին տակ ի՛նչ սինլքոր կեղծաւորութիւն, ի՛նչքան աղտոտ գործեր կային կատարուելիք, ուս ուսի, արմուկ արմուկի անխնայ պայքար մը, աստիճան մը բարձրանալու համար:

Սարգիսի յառաջ բերած բոլոր բարոյական արգելքներէն աւելի նշմարիտ արժանիքի մը անկարողութեան մատնուելու այս շօշափելի ապացոյցը զինքը շատ աւելի դղրդեց.

— Ա՛հ իրա՞ւ էր արդեօք. ինքը պէտքը չունէր նիւթական օժանդակութեան, ինքը բարեբախտաբար հացը անկէ չէր սպասեր. բայց ասիկա բաւական չեղաւ իր հոգին ամոքելու եւ դառնութիւնը մնաց հոն լնացած վիճակի մէջ ուրկէ ամբողջ խռովուած կը զգար ինքզինքը :

Տենդոտ մատներուն տակ իր ձեռագիրները կը նմութկէր ու ինքզինքը սեղմուած կը զգար, բացուելու, դուրս ելնելու, ազատ օդ շնչելու պէտք մը առաջին անգամ հարցում մը՝ ծանր բայց ապահով՝ ինկաւ մտքին մէջ . . .

— Պիտի կրնամ այս ասպարէզին մէջ ապրիլ.

Ի՞նչ, արդէն դասալքութիւնը . . . արդէն յուսահատութիւնը, որ կարծես իրեն կորսնցնել կուտար կատարելիք գործին համար իր ունեցած համարումը :

— Ի՞նչ ընել . . . :

Բարձր ծայնով ուղղեց այս հարցումը Սարգիսի որ չափազանց տժգոյն՝ ոտքի կեցած էր եւ հաւանաբար դժգոհ իր սիրտը բացած ըլլալուն՝ կարծես բացատրութիւն տալու կը պատրաստուէր:

Հրանտ հասկցաւ ասիկա ու անսահման գթութիւն մը ունեցաւ իր տարաբախտ ընկերոջը համար. որքա՛ն պիտի ուզէր զայն ապահովցնել, անոր բացատրել թէ ինքը կը հասկնար անպատում եւ ազնիւ անձնուիրութիւնը որ հակառակ ան-

հանդուրժելի անձկութիւններու, զինքը ոտքի վրայ կը պահէր մտադրուած ճամբան շարունակելու համար. մանաւանդ որ այս պարագային իր նիւթական նեղութիւնը ոչ թէ պարտկուելիք ամօթ մըն էր, այլ ցուցադրուելիք հերոսութիւն մը...

Իրաւ է թէ Հրանտ միշտ բարեկեցիկ, միշտ ուզածը ձեռքին տակ ունենալու վարժուած ըլլալով աղքատութեան դէմ կը ճակատէր իբր *dilettant* մը, անոր վիպային հանգամանքէն աւելի հրապուրուած, անգէտ այն կացութեան որ ճըշմարիտ աղքատ մը կրնայ հասկնալ. այն միայն որուն բերնին հացը պակսած է եւ շարունակական զրկանքներէ քայքայուած՝ մշտնջենական գլխի պտոյտի մը մէջ՝ ոտքերուն տակէն հողին փախչիլը կը զգայ.

Անտարակոյս Հրանտ չէր գիտեր թէ ճշմարտապէս ինչ կայ ամօթալի, ստորնացուցիչ, ապականարար աղքատութեան մէջ. անիկա գերազանց տկարութիւնն է, անկարողութիւնը եւ շարունակական գիտակցութիւնը թէ առաջին հանդիպողը կրնայ իր վրայէն կոխելով անցնիլ: Սարգիս գիտէր ասիկա, բաւական անգամներ ճանչցած էր դառն տենդը գրպանը ստակ մը չունենալուն, մէկու մը նման որ կարծես ամէն բոլոր վտանգի մը կը սպասէ եւ անոր դէմ անպաշտպան է, որուն քայլերը հաստատ չեն կոխեր, որ ամէն բանէ կը վախնայ հալածուած անասունի մը պէս, որսորդներու առջեւէն: Քանի՜ անգամներ Սարգիս՝ զրլուխը հարուստ գրական ծրագիրներով՝ սիրտը

լեցուն ազնուական վեհանձնութիւնով մը՝ հոգւոյն խորերէն առիթը ունեցած էր զգալու այն անսահմանելի արհամարհանքը որ կը պարուրէ աղբատ մարդը. գրպանին պարապութիւնը գիտէր որ երբեք ծածուկ չմնար, անիկա դուրս կ'ելլայ, կը ծանուցուի. եւ ամբաստանող շրջանակ մը կը շինէ դատապարտուածին. հակառակ իր կորովի կամքին, չէ՞ մի որ յաճախ կը զգար թէ շարժումները կը ծանրային, ծայնը երկչոտ կը դառնար ու կը թոթովէր եւ իր ամբողջ էութեան մէջէն կը կորսնցնէր այն հաստատութիւնը, որոշ գիտակցութիւնը իր արժէքին, որով մարդս իրեն տեղ կը բանայ ուրիշներուն քով եւ իր ապրելու իրաւունքը կը պահանջէ :

Հրանտ չէր գիտեր բոլոր ասոնք եւ նոյն իսկ Սարգիսի ցաւագին ստուերը որ այս միջոցին ոտքի վրայ կը պտուտէր շուարած եւ երկչոտ՝ գրեթէ կաղալով իր ոսկրաթեք սրունքներուն վրայ, շատ մը զգացումներ ներշնչեց իրեն, բայց չտարակուսեցաւ այն յօշոտիչ եւ քայքայող ցաւին վրայ որ այս միջոցին գրաւած էր ընկերոջը հոգին :

Յետոյ անմինջական դարմանին խորհեցաւ եւ շատ զգուշութիւնով փոխատուութիւն մը ըրաւ Սարգիսին :

Այն օրէն ետքը Հրանտ շարունակեց իր գործը նուազ ոգեւորութեամբ. բան մը կոտորած էր իր մէջ եւ նախազգացումը ունէր կարծես իրեն ըստապատող անիրաւութեան: Իրիկունները իր առօրեայ գրական խոնջէնքէն ետքը նոյն ներողամիտ եւ գրեթէ գորովագին զգացումով չէր որ կը

թղթատէր օրուան թերթերը, ջանալով ասդին անդին արտայայտուած իրական տաղանդի մը կամ բարձր իմացականութիւն մը գուշակել տուող մտածումի մը յենլով իր հաւատքը արժարծել վաղուան գրականութեան վրայ: Օր օրի աւելի խստապահանջ եւ խորապէս վիրաւորուած առօրեայ պոռոտախօսութիւններէն եւ տարտամօրէն գուշակելով դիւրասահ ֆրագներու ներքեւ օրուան գրականութիւնը վարողներուն կասկածելի բարոյականը. կը սկսէր իր կարգին հեզնող եւ անաչառ, աններող եւ խիստ դառնալ: Իր զուարթ եւ անփոյթ երիտասարդի թարմ դէմքին վրայ արդէն սկսած էր ուրուագծուիլ թեթեւօրէն դառնութեան խորշումը: Օր մը հայելիի մէջ տեսնելով այդ նմանութիւնը Սարգիսին հետ նախ խնդացրնել տուաւ զինքը, բայց անիկա յամառեցաւ մնաց գլխուն մէջ եւ իրիկուան դէմ բաց պատուհանին առաջը, ճակատը զով օդին, քիչ մը տենդոտ ծայնով, կրկնեց իրարու վրայ .

— Չէ՛, ես չեմ ուզեր իրենց souffre douleur
ըլլալ :

Այլ սակայն արագութեամբ իր գործը կը յառաջանար այլ եւս քիչ անգամ կը կարդար իր ձեռագիրները Սարգիսին, անոր փոխարէն յաճախ կը խօսէր իր վէպին վրայ. զարմանալի ձեւով մը տակաւ առ տակաւ իրենց դերերը սկսած էին փոխուիլ. այն օրէն որ Սարգիս անդրադարձած էր թէ իր ընկերոջը հոգիին մէջ ալ սպրդած էր յաջողելու տարակոյսը, որուն մասամբ նպաստած էր իր յոռետեսութեամբը՝ ներքնապէս վախնալով

որ Հրանտի գրական գործին վիժելուն պատճառ
կըլլայ անուղղակի ձեւով մը՝ ամէն բան կ'ընէր
անոր վստահութիւն ներշնչելու :

Հրանտ լռելեայն մտիկ կ'ընէր, կամ աւելի
ճիշտը՝ կը դիտէր Սարգիսի հոգեկան յեղյեղուկ
վիճակը, անոր ֆիզիքական տկարութիւնը, անոր
դէմքին միշտ ցաւ մը ունեցողի ծամածռութիւնը
իրեն ծայրայեղ բաներ խորհիլ կուտային, ան-
գամ մը ջղագրգիռ եւ չափազանց տոգոյն Սար-
գիս իրեն հետ խօսած ատեն գրեթէ տագնապ մը
ունեցած էր. բոպէ մը ծայնը բռնուելով կոկոր-
դին մէջ եւ խեղդուողի պէս գալարելով իր բա-
զուկները մինչեւ որ ինքզինքին գալով թիկնաթո-
ռին մէջ կծկտած՝ առանց խօսելու, անթարթ
աչքերով մնացած էր երկայն ատեն :

Հրանտի սրտին մէջ տարտամ եւ անախորժ
զգայնութիւն մը մնացած էր անկէց ի վեր, հա-
զիւ թէ գթութեան զգացումը կը մեղմացնէր այդ
անհանոյ յիշատակը ու երբ կը տեսնէր իրիկուն-
ները, իր քովէն մեկնելէն ետքը, Սարգիսի յամր
եւ տաժանելի գնացքը դիմացի գառիվերէն մա-
զըլցելով իր անոյժ, ջլատուած անդամներուն վեր-
ջին ճիգովը, ուժգնակի գլուխը անդին կը դարձնէր
եւ կը մըմնջէր .

— Խեղճ տղայ :

Այդ իրիկուն ընթրիքէն ետքը անմիջապէս ա-
ռանձնանալով Հրանտ վայրկեան մը թափառե-
ցաւ սենեակին մէջ, յօնքերը խիստ եւ մտազբաղ-
իր Բարիզէ վերադարձին առջի օրերէն իսկ տեղի
ունեցած էր այն անխուսափելի բաղխումը իր եւ

իր ծնողքին մէջ որուն վրայ չէր տարակուսեր
բնաւ. իր ծնողքը յուսախաբ ըլլալու երեւոյթ
ունէին, տարտամօրէն իրեն զգացնել տալով թէ
այդ չէր իրմէ սպասուածը, միւս կողմէ ինքը ա-
մէն վայրկեան կ'ընդվզէր անոնց բան մը դատե-
լու եղանակին, անոնց մտածումներուն դէմ. ա-
նոնց շարժումները, անոնց խօսքերը տգեղ կ'ե-
րեւային իրեն, գէշ կը հնչէին իր ականջներուն
եւ մանաւանդ իր քրոջը եսասէր եւ խայթող նը-
կարագիրը, յաճախ անգիտակցօրէն թունաւոր,
զինքը կը դառնացնէր բոլորովին, եւ ասոր հա-
մար էր որ կը զգուշանար իր ընտանիքին մէջ
երկար ատեն մնալու, եւ հասած էր այլ եւս վի-
ճակի մը ուր ստիպողական բառերէն զատ խօսք
չէին փոխանակեր իրարու հետ. երբեմն Հրանտ
Սարգիսը կը հրաւիրէր մէկտեղ անցնելու երե-
կոյթը եւ անմինջապէս սանդուխներէն վեր մա-
զըցնելով կ'երթային տանը ամէնէն վերի յարկը
պզտիկ սենեակի մը մէջ փակուելու որուն վրա-
յէն՝ կը բացուէր պատշգամբ: Մինակ Հրանտի
պզտիկ եղբայրը մտացի եւ արթուն՝ կը մնար
անկիւն մը անմռունջ հիացումով մտիկ ընելով իր
եղբայրը եւ անոր զայրոյթներուն կամ բողոքնե-
րուն հետեւելով դէմքի շատ խօսուն ծամածու-
թիւններով:

Այդ գիշերը սակայն ջղոտցած եւ դիւրագրգիռ
այլ եւս գրեթէ կորսնցուցած էր վստահ եւ կորո-
վի երեւոյթը. քանի մը անգամ պտուտքելէ ետքը
սրահին մէջ անցաւ գրասեղանին առաջը մատին
ծայրովը ցրուելով իր ձեռագիրներուն տրցակը:

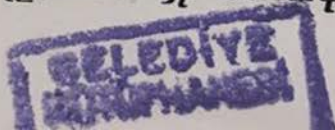
Վաղը անոնք հրատարակութեան պիտի տըր-
ուէին. եւ անգամ մըն ալ կուզէր աչքէ անցնել
եւ քննել ամբողջութիւնը յանկարծակի երկչո-
տութենէ բռնուած. խմբագրատունէ խմբագրա-
տուն՝ Սարգիսին հետ պտտած էին եւ Հրանտ
շատ բան էր տեսած. ինքը իր գործին համար
փոխարինութիւն չէր պահանջեր եւ հոն ներկա-
յացած էր իբր մէկը որ լրջօրէն հետեւած է իր
արուեստին դժուարութիւններուն որ առանց յա-
ւակնութեան գործ մը կը ներկայացնէ ընթերցո-
ղին միւս կողմէ գոհունակութիւնը ունենալով ի-
րեն համար կարելի լաւագոյնը ըրած ըլլալու, աշ-
խատած, փնտռած ըլլալու. եւ ինքը տխրութիւ-
նով դիտած էր որ այդ մարդիկը որ ամէն օր իր
արժէքով աշխատակիցներու հանդիպելու դիւրու-
թիւնը ունենալու չէին, սրտնեղութիւնով կ'ընդու-
նէին զինքը, առանց հիւրնկալող եւ քաջալերող
բառի մը որ վստահութիւն պիտի ներշնչէր իրեն:

Այլ սակայն այս միջոցին զինքը անհանգստող
բանը բոլորովին անոնց անհիւրնկալ վարմունքը
չէր. վերջապէս յաջողած էր անոնցմէ մէկուն հետ
համածայնելու. թէեւ ներքնապէս նուաստացած
կը զգար ինքզինքը եւ յանձնառու անանկ պայ-
մաններու մէջ գրական գործ մը տալու, որոնց
գաղափարը միայն քանի մը ամիս առաջ պիտի
ըմբոստացնէր զինքը :

Մէկէն ինքն իր վրայ դարձաւ.

— Ի՛նչ տխմարներ, խորհրդածեց բարձր ծայ-
նով եւ գործի սկսաւ :

Աչքերովը կը հետեւէր ձեռագիրներուն եւ իր

վէպի հերոսուհիին նկարագիրը աւելի ցայտուն եւ աւելի որոշ կը տեսնէր տարտղնուած էջերու մէջէն :

Շուտով տպաւորութիւն կրող՝ եւ հետեւաբար փոփոխամիտ, անիկա քանի մը օր մտածելէ ետքը անհետացող երիտասարդին վրայ սկսած էր ամոքուիլ. անոր համար ունեցած աննիւթական սէրը չէր կրցած երկար ատեն մաքառիլ իր օրէ օր հասունցող երիտասարդութեան տենջանքներուն դէմ. եւ անդին գերեզմանատան մէջ հողակոյտը դեռ չէր կորսուած պարարտացած երկրէն խուժող բուսականութեան մէջ երբ արդէն անիկա կամուսնանար ուրիշի մը հետ: Իր ամուսնութեան առաջին օրերը կ'անցնէին սովորականին պէս. եւ բոլորովին զբաւուած յարափոփոխ զգայնութիւններով, երազկոտ եւ երջանիկ, հազիւ թէ երբեմն ժամանակ ունեցած էր խորհելու միւսին: Քիչ ատենէն մեռնողին ընտանիքն ալ կը հեռանար իրենց դրացնութենէն եւ ալ բան մը չէր մնար իր անցեալ յիշատակներէն :

Այսպէսով տարի մը անցած էր արդէն երբ բնական մէկ պարագայ մը ուժգնակի կը դղրդէ իր ջղային դրութիւնը. անիկա մայր պիտի ըլլայ եւ իր յղութեան շրջանին ունեցած հիւանդագին ըղծանքներուն մէջէն անդին գերեզմանոցին մէջ քնացող երիտասարդին պատկերը կը բարձրանայ իր հոգւոյն մէջ. անիկա հետզհետէ յամառող յաճախում մը կ'ըլլայ, մշտնջենական տագնապ մը. կամաց կամաց կ'անդրադառնայ թէ ամուսինը իրեն մոռցնել չէր տուած միւսը. թէ անիկա միշտ ար-

ծարձած էր իր հրայրքը եւ թէ... բուն միւսը եղած էր իր ամուսինը... որովհետեւ կը յիշէր որ ֆիզիքական յաւիրացումներէն զինով գերազոյն վայրկեանին միշտ անոր դողդոջուն սիլուէթը ուրուագրծուած էր իր մտքին եւ անոր աչքերուն շողիւնը տեսած էր իր ամուսնոյն աչքերուն մէջ, անոր շունչին մասնաւոր տաքութիւնը զգացած էր իր մազերուն մէջ, անոր միշտ տենդոտ եւ սուլող շունչը հիւանդ կուրծքէն արտաշնչուած :

Ամիսներ կը գլորին միշտ նոյն շարունակական տագնապին մէջ եւ տղան կը ծնի. տխեղծ, վատառողջ տղեկ մը որ առջի վայրկեանէն մեծ դժուարութեամբ կ'ազատեն մահուընէ եւ որուն համար բժիշկը կը յանձնարարէ անվերջանալի խնամքներ եւ խիստ հսկողութիւն :

Թեթեւ մը յոգնած Հրանտ ոտքի ելաւ, սրբագրութիւններով կը յապաւէր իր ընթերցումը եւ երբեմն ալ խորապէս մտասուզուած կը մնար էջի մը վրայ. գլխուն մէջ նոր հորիզոններ կը բացուէին. նոր ծրագիրներ լաւագոյն գրական գործերու. եւ աչքերը զիրի մը սեւեռած կը մնար երազկոտ. հիմակ արդէն կարդացուած էջերը բաժնեց եւ սկսաւ պտուտքիլ. իր քայլերուն տակ տախտակամածը կը հռնչէր, տանը մէջ տիրող խորունկ լուութենէն հասկցաւ որ ժամանակը բաւական յառաջացած ըլլալու էր. գլխուն մէջ տաքութիւն կ'զգար եւ չափազանց յոգնած էր :

— Վաղը, խորհեցաւ տկարացած, վաղը առաւօտ կանուխ կը նայիմ մնացածը. բայց առանց հնազանդելու այս ներքին փափաքին նո-

րէն եկաւ գրասեղանին առաջը եւ պահ մը անգործ մնալէ ետքը շարունակեց իր ընթերցումը :

Հիմակ կէս մը թմրած մտքով կը հետեւէր իր հերոսուհիին կեանքին. անոր գործած անուղղակի չարիքին անդրադարձումն էր այլ եւս. իր մայրութեան առջի ամիսներուն չափազանց զրաւող զբաղումներէն հազիւ սթափած սարսափով դիտած էր թէ իր տղեկը զարմանալիօրէն կը նմանէր մեռած երիտասարդին :

Հրանտ երկարօրէն ծանրացած էր այս նմանութեան օր օրի երեւան գալուն վրայ . նախ դէմքի շարժում մը եղած էր ան, յետոյ ճակատը եւ մանաւանդ ժպիտը. տղու անկայուն, տարտամ ժպիտը որ ճշդիւ նկարագիրը ունէր անոր հոգեվարքի ժամերուն մէջ ուրուագծուող ցաւագին ժպիտին երբ իր սիրելին մօտը կ'զգար. եւ այլեւս մօրը համար տանջանք մը եղաւ տղուն նայիլը անոր դեռ չտեսնող աչքերուն անորոշ նայուածքին հանդիպիլը :

Քանի տղան կը մեծնար, նմանութիւնը այնքան որոշ, անվիճելի կը դառնար մօրը համար, իր շուրջը գտնուողները չէին կրնար գուշակել այն ներքին ծածկուած ցաւը որ ճակատագրային ուշգնութեամբ մը կը ծանրանար, կը ջախջախէր զինքը : Երկար ժամեր քնացած տղեկին անկողնին քով մօտիկ կ'ընէր անոր ընդհատ շնչառութիւնը մինչեւ որ խելայեղ փախչէր անկէ ականջները գոցած կարծես հալածուած միւսէն :

Տարիներ կ'անցնին եւ տղեկը կը մեծնայ դժուարութեամբ. տօգոյն եւ մելամաղձոտ, բերանը

անվարժ ու եւ է ժպիտի եւ ահաւասիկ որ յանկարծ պզտիկ սովորական պատահար մը, ցրտառութիւն մը պատճառ կ'ըլլար որ տղան հիւանդանայ:

Ու ալ մօրը համար կ'ըսկսի Գողգոթան. ամէն օր տղան արագութեամբ կ'անցնի այն փուլերէն որուն մէջ ժամանակաւ խեղճ երիտասարդը տառապած էր, եւ նմանութիւնը այնքան աւելի կը շեշտուի այնքան բացարձակ կը դառնայ որ խեղճ մայրը երբեմն չի կրնալով ինքզինքը զսպել զայն կը պօռայ ամէնուն: Ու օր մըն ալ վերջապէս զանգակները կը ղօղանջին նորէն եւ պզտիկ ճերմակ դազաղը կ'անցնի փողոցէն, քիչ մը աւելի պզտիկ այս անգամ, երթալ նոր հողակոյտ մը կազմելու համեստ գերեզմանոցին մէջ:

Հրանտ մասնաւոր ուշադրութեամբ կը քննէր այն մասերը ուր մանրակրկիտ ձեւով մը կը բացատրուէր մտապատկերի մը — նոյն իսկ հեռաւոր, նոյն իսկ այլ եւս անգոյ — ուժգին եւ անմիջական ազդեցութիւնը չճնաժէակի մը ֆիզիքական եւ բնախօսական կազմութեան վրայ: Իր այս թէզը հաստատող գիտական եւ հոգեբանական որոնումները եւ նօթերը անգամ մըն ալ աչքէ անցուց եւ վայրկեան մըն ալ անոնցմէ ոմանց հակասութիւններէն վրդովուած մտքի խառնակութիւն մը ունեցաւ, բայց շուտով ինքզինքը գտաւ եւ սկսաւ էջերը կարգի դնել տարտամօրէն մտածելով թէ ինչպէս բարոյախօսները յանցանքի մը պատիժը պիտի գտնէին հոն ուր միայն բնախօսական գործողութիւն մըն էր կատարուած:

Յետոյ յաջորդ օրուան տեսնալիք օրագրողներու եւ խմբագիրներու զաղափարը շուտով վանեց գլխէն այս կարգի գոլտ մտաւորական մտահոգութիւն մը եւ թեթեւ մը օրօրուելով սկսաւ խորհիլ վաղուան վրայ :

Քանի շաբաթներէ ի վեր վէպը հրատարակուած էր արդէն եւ Հրանտ իրեն ուղղուած թունալիք ակնարկութիւններէն զատ, ոչ մէկ գնահատող ոչ մէկ խրախուսող բառ չէր լսած. տեղական թերթերը բոլորովին լուռ մնացած էին իբր թէ բան մը եղած չըլլար եւ հետզհետէ իրեն ունեցած ծանօթներուն մէջէն զրականութեամբ զբաղողներ չէին ծածկած իրենց անչափելի ձանձորոյթը յօրանջելու երեսին. նոյն իսկ այն թերթը ուր Հրանտ համաձայնած էր վէպը հրատարակելու, ապերախտ գտնուած էր իր աշխատութեան յարգը բնաւ չգնահատելով. մէկ երկու թիւէն ետքը խմբագրապետը զգացուցած էր իր յուսախաբութիւնը եւ քօղարկուած բառերով իր անհամբերութիւնը յայտնած էր վէպին երկարութեան վրայ :

— Դեռ շատ պիտի տեւէ՞ արդեօք :

Ճիշդ իր վէպին ետեւը զարհուրելի պատահարներու մէջ կը պատմուէր Սիրոյ առջաւր անուն թերթի մը եւ խմբագրապետը նախ զգուշաւոր, յետոյ անպատկառ հասկցուցած էր իրեն թէ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ բուն վէպը :

Սիրտը նողկանքով լեցուն եւ յուսաբեկ՝ Հրանտ կը վերադառնար տուն ամէն օր խորհելով թէ ա՛լ ձեռագիր չպիտի տար հետեւեալ օրուան թէ ալ չպիտի շարունակէր իր վէպին հրատարա-

կութիւնը , բայց Սարգիս ամէն իրիկուն կուգար իր բարեկամը հանդարտեցնելու եւ քաջութիւն տալու :

Հիմա Հրանտ տղու մը պէս հնազանդ մտիկ կ'ընէր Սարգիսին. թեթեւ մը տոբուկնած էր արդէն եւ աչքերուն մէջ տենդ կար. ա'լ իր յախուռն վստահութիւնը բոլորովին կորսուած էր կարծես եւ նոյն իսկ յուսախաբութեան սաստկութեան մէջ բառ չէր գտնար գանգատելու: Երբ թիկնաթողին մէջ ընկողմանած մտիկ կ'ընէր իր ընկերոջը որ հակառակ իր վատառողջ եւ դիւրաբեկ երեւոյթին տոկացած էր այսչափ ատեն՝ այլ եւս իրեն յայտնուած գրական աշխարհին գռեհկութիւններուն, յաւակնոտ տգիտութեան, չարամիտ եւ խայթող լեզուներուն՝ տեսակ մը հիացում կը զգար անոր համար եւ խորապէս կ'ըմբռնէր թէ ինքը անոր յամառութիւնը կամ տեսակ մը նկունութիւնը չալիտի ունենար դիմադրելու: Սարգիս միշտ թեթեւ մը կաղալով իր ոսկրաթեք սրբունգներուն վրայ, միշտ չափազանց տոբոյն եւ անարիւնութենէ սպառած, իր դիմաց կը խօսէր վստահութեամբ եւ գրեթէ յանդիմանելով ընկերոջը տկարութիւնը: Այն ատեն Հրանտ աչքը պտտցնելով իր առոյգ մարմնոյն վրայ իր ջատած բայց յաղթանդամ կազմուածքին վրայ գրեթէ ամօթ կը զգար իր առողջութենէն: Եւ երբ յետոյ Սարգիս իր տունը վերադառնալու համար կը բարձրանար զառիվերէն, միշտ դեղեւուն, միշտ անհաստատ իր տկար սրունքներուն վրայ այլ եւս գթութիւն չէր ներշնչեր իրեն, այլ տեսակ մը գո-

բովազին վստահութիւն. գիտէր որ անիկա հակառակ ամէն բանի պիտի շարունակէր իր ճամբան :

Իրաւ է թէ Հրանտ երկար ատեն իր իսկ յանդգնութենէն գինովցած էր եւ տեսակ մը իրմէն իսկ արտաշնչուող մտաւոր ճառագայթումի մը մէջ չէր կրցած կամ չէր ուզած տեսնել իրերը իրենց բուն վիճակին մէջ. եւ հիմակ ինքզինքը բոլորովին ճամբէն դուրս կը զգար՝ անկարող՝ ուղղութեան մը հետեւելու. որքան ատեն որ տեսած էր վէպին հրատարակութիւնը, դեռ ներքին յոյս մը զինքը կը կազդուրէր եւ մասամբ ինքզինքը ուժով կը զգար իր արուեստակիցներու խայթոցներուն դէմ բայց երբ վերջին ձեռագիրները յանձնելով տեսած էր խմբագրապետին տաղտուկէ մը ազատողի գոհունակութիւնը, ըմբռնած էր անմիջապէս թէ իր երկարատեւ խոնջէնքը ոչ մէկ ձեւով արժէք չէր ունեցած, թէ բոլորովին ունայն էր, բոլորովին ունայն պայքարիլ գրական այդ միջավայրին մէջ, ապուշցած եւ սնուտի ընթերցողները ունենալով իր ետեւէն :

— Ահ վերջին թուղթերը, լա՛ւ, լա՛ւ :

Հրանտի ականջին դեռ կը հնչէին այս խօսքերը որոնց բոլոր անողոք չարակամութիւնը ինքը միայն կրնար հասկնալ :

Անտարակոյս ինքը բնաւ յաւակնոտութիւնը չունէր տարօրինակ եւ գերազանց գործ մը արտադրած ըլլալու. ինչպէս արդէն ուրիշ առթիւ ըսինք, վարանոտ եւ կասկածող՝ միշտակ իր վստահութիւնը դրած էր լրջօրէն պատրաստուած եւ

երկարատեւ մտաւոր յոգնութիւններով հասուն-
ցած գործի մը յատկութիւններուն վրայ: Միւս
կողմէ՝ իր կիրթ նաշակը եւ օտար զրականու-
թեան համար ունեցած ընդարձակ ծանօթութիւնը
թոյլ կուտային իրեն հասկնալու ընդհանրապէս
գովուած, շփացած, փայփայուած անձերու գոր-
ծերը. թէեւ սկիզբները ներողամիտ՝ հետզհետէ
անդրադարձած էր անոնց միջակութեան եւ քանի
մը հազուագիւտ պարագաներէ զատ գիտէր թէ
անոնք թեթեւօրէն յղացուած, իբրեւ գրական
գործ ո եւ է գոյութեան իրաւունք չունէին: Ար-
դէն իր հասկացողութեամբը լաւագոյն դատուած
հազուագիւտ գործերը չէ որ ամէնէն աւելի կը
սիրուէին կը գնահատուէին. հեռուէն հեռու եր-
բեմն այսպէս առանց մօտէն ծանօթութիւն ունե-
նալու՝ միեւնոյն բաղդին ենթարկուած ըլլալու
եղբայրութիւնը կը զգար անոնց հետ եւ ատիկա
ծեւով մը կ'ամոքէր՝ նոյն իսկ կը յուսադրէր զին-
քը. բայց երբ իր վէպին աւարտելէն ետքը ոչ մէկ
խօսք ոչ մէկ յիշատակութիւն չի խլրտեց օրագրու-
թեան անփոյթ հանդարտութիւնը, ծեւով մը ինք-
զինքը բոլորովին մինակ զգաց, ա՛լ բոլորովին ան-
կարող բան մը ընելու :

Սարգիս առօրեայ աշխատութիւններէն պար-
տասած՝ գրեթէ ամէն իրիկուն կուգար իր ըն-
կերը տեսնելու: Անգամ մը լաւ լուր մը բերողի
գուարթ երեւոյթովը, վազեց Հրանտի մօտ եւ դեռ
չբարեւած շնչասպառ ըսաւ անոր.

— Հրա՛նտ, գիտես, Տիրանը որ գեղեցիկ բա-
նաստեղծութիւններ կը գրէ, դուն ալ հաւնած ես

անոր գրածներուն եւ նոյն իսկ անգամ մը ըսիր թէ շատ բան կը յուսաս իրմէն . . .

Հրանտ անմիջապէս յիշեց :

— Այսօր զինքը տեսայ եւ մեծ հիացումով խօսեցաւ քու վէպիդ վրայ, ինծի յանձնարարեց մասնաւորապէս քեզի յայտնել իր համակրանքը եւ նոյն իսկ փափաք ունեցաւ անձամբ քեզ հանչնալու :

— Ա՜հ, իրա՛ւ. բայց անմիջապէս ժպիտը դառնացաւ, չէ՞ մի որ անոր երիտասարդ եւ քնարերգական հոգիին խոյանքները որ անմոռանալի տողերու մէջ կը սեւեռուէին, չէ՞ մի որ անոր հազուագիւտ զգայնութիւններու թրթռումները որ իր բանաստեղծութիւններուն մէջ կը յայտնուէին, միշտ անմատչելի մնացած էին, ունայն, անոնք ալ ունայն, ամուլ ծաղիկներու պէս որ թերթ առ թերթ ցրուած հովին, բոպէ մը միջոցին մէջ պիտի պտուտքին ու պիտի անհետանան առանց պտուղ ձգելու իրենց վաղանցիկ գոյութենէն : Սարգիս այն իրիկուն՝ նախ զարմացած՝ վերջապէս նեղացաւ ընկերոջը :

— Ա՛լ վերջապէս չէիր կրնար սպասել որ ամբողջ համայնքը իր համակրութիւնը դնէր ոտքերուդ առաջ, վերջապէս . . .

Հրանտ անմիջապէս զայն ընդհատեց :

— Ձէ, բարեկա՛մ, մի՛ կարծեր թէ՛ յաջողութեան ծարաւի՝ մինակ գնահատութիւն կը ըսպասէի, թէ կը յուսայի որ ամէնքը զգլխուած հրապուրուած պիտի ծափահարէին ինծի . . . չէ՛, բայց կը սպասէի որ մեր համեստ գրական աշ-

խարհին մէջ իմ ըրած ջանքս, որքան ալ պզտիկ ըլլայ, որքան ալ անյաջող, ի նկատի առնուի, թէ արժէք մը տրուի անոր, եւ թէ վերջապէս, ի՛նչ գիտնամ, հակառակը ենթադրելով, պիտի պարսաւուի, պիտի քննադատուի . . . բայց այս լուծիւնը, անյեղլի եւ կայուն այս բացարձակ մեռելութիւնը . . . օ՛հ, չէ՞ . . . պէտք է խոստովանիլ թէ այլ եւս ընելիք չունիմ մեզի համար . . . :

Ինքզինքէն ելած եւ չափազանց զրգուռած կը խօսէր իր ընկերոջը ծայնը խափանելով եւ անոր բոլոր առարկութիւններուն կը պատասխանէր.

— Ես մերժուած մըն եմ, բոլորովին մերժուած մը :

Օրեր անցան եւ Հրանտ անգործութենէ եւ գրեթէ առանձնութենէ հիւանդ կը պտուտօքէր սենեակին մէջ. ինքզինքէն եւ ուրիշներէն դժգոհ, տարտամօրէն զգալով թէ իր առաջին անյաջողութեան դէմ ընկրկումը նկարագրի տկարութիւն մը կը յայտնէր արդէն. երբեմն մինակը կ'երթար Սկիւտարի բարձունքները եւ ինքզինքը կը մոռնար իր շուրջի շքեղ հորիզոնը դիտելով. երբեմն բնութեան գեղեցկութիւններէն հրապուրուած՝ հաճոյքով կը քալէր երկար ատեն մշակուած արտերու մէջտեղէն, կրունկովը տափակցնելով կակուղ հողը. տաք հովը իրեն կը բերէր հասունցած հասկերուն անորոշ բուրմունքը եւ կռնակը արեւին տուած կարծես տաքութիւնով եւ լոյսով պարուրուած՝ կը յառաջանար շլանալով իր շուրջի

անպատում եւ անհաւասարելի բեղմնաւորութե-
նէն: Եւ ակամայ կը խորհէր թէ ի՞նչպէս այս
սքանչելի մթնոլորտին մէջ այսքան գեղեցկութիւն-
ներով շրջապատուած, ուր օդին մրմունջը անգամ
բուրումնաւէտ եւ կենսականութեամբ առլի բեր-
թուած մըն է ինքնին, ուր ամէն բան գեղեցկու-
թեան կը հրաւիրէ, գեղեցկութեան կը ստիպէ,
ուր ընդհանուր ներդաշնակութեան մէջ տգեղ
շարժում մը, տգեղ խօսք մը, իբր օտար ես խան-
գարող տարր մը ինքնին գոյութիւն պիտի չու-
նենար, ի՞նչպէս այս վեհափառ գեղեցկութեան
մէջ իր պատկանած համայնքը ամէնէն աւելի գոց
կը մնար իր միջավայրին հրապոյրին եւ գրեթէ
միակ սատարողը տգեղութեան, անշնորհութեան...
ու երբ Սարգիս կուգար զինքը կը գտնէր, քով
քովի քալելով՝ Հրանտ կը մըմնջէր անոր իր մտա-
ծումները ու անորոշ հոգով մը դղրդուած կը վե-
րադառնային զառիվարէն իջնելով, ճակատնին
վարդագունած վերջալոյսի փողփողուն ճառա-
գայթումէն, աչքերնին քթթելով լուսայեռ քաղա-
քին մէջէն որուն ամէն պատուհանները ոսկեզօծ
ճաճանչներու տրծակ մը կը ցոլացնէին . . . Եւ ի-
րենց հոգին կը լենար անսահման տխրութեամբ մը:

Իրիկուն մը շատ վարանումներէ ետքը Հրանտ
յայտնեց անակնկալ մտադրութիւն մը. երկու օրէ
ի վեր նամակ մը ստացած էր հօրեղբօրմէն որ
հիմակ Բարիզ հաստատուած էր առեւտրական
գործով մը. իր եղբօրորդին կը կանչէր իր քովը,
յայտնելով թէ մէկու մը պէտք ունի իր գոր-
ծին համար եւ թէ շատ ցանկալի պիտի ըլլար

եթէ Հրանտ ինքն իսկ ընդունէր այդ պաշտօնը .
Հրանտ կ'ըսէր թէ պիտի մեկնէր: Երկար ատեն
երկու ընկեր լռին քալեցին. քանի՜ անգամներ
Սարգիս խորհեցաւ յայտնել իր բարեկամին թէ
ինքը ո՛րքան մինակ եւ ջլատուած պիտի զգար
ինքնիրենը մնացած խմբագրական եւ գրական
միջավայրին մէջ, եւ թէ արդէն ինչքան բան կը
յուսար իրմէն. բայց միեւնոյն ատեն սրտի սեղ-
մում մը կ'արգիլէր զինքը խօսելէ. երբ տանը մօ-
տիկցան այն ատեն միայն Հրանտ յայտնեց թէ
իր մեկնումով զբաղած՝ ալ չպիտի կրնար զինքը
տեսնել եւ իր վերջին ժամադրութիւնը տուաւ իր
մեկնման օրը:

Հրանտ առանց ցաւի մեկնեցաւ իր ծնողքէն.
անոնք առաջինները եղած էին որ զինքը չէին
ճանչցած, եւ չուզեց որ նոյն իսկ քոյրը ընկերա-
նայ իրեն :

Քարափին վրայ՝ հակառակ շատ բաներ ունե-
նալնուն իրարու ըսելիք, Սարգիս եւ Հրանտ քիչ
կը խօսէին, զգուշանալով իրարու նայելու. երկուքն
ալ չափազանց տխուր էին. Սարգիս իր հետ բերած
էր Տիրանը, որ շտապած էր գալ անծամբ իր հիւ-
ցումը յայտնելու Հրանտին. թերեւս այս երրորդին
ներկայութիւնն էր որ զիրենք անհանգիստ կ'ընէր.
իրենց վերջին հրաժեշտին մէջ բռնազբօսիկ եւ
տենդագին բան մը կար եւ երկուքն ալ հաւատա-
րապէս ցաւագին բան մը կը զգային իրենց հոգւոյն
խորը, սխալ, ծուռ բան մը ընելու տարտամ զգա-
նութիւնը: Հրանտ ժամ մը առաջ առանձնանալու
պէտքը զգալով կանուխէն շոգենաւ մօտաւ եւ
Սարգիս ու Տիրան մեկնեցան :

Քարափին իրարանցումին մէջէն դժուարաւ համբայ բանալով կը յառաջանային. երբ Թօփ-հանէ հասան, Տիրան ըսաւ թէ Պէշիքթաշ պիտի երթար եւ Սարգիս ընկերացաւ իրեն: Ծառուղիին մէջէն կ'երթային խօսակցելէն, երբեմն լալու փափաքէն Սարգիսի ձայնը կը մարէր եւ խոնաւութիւնը կը զգացուէր թարթիչներուն ծայրը: Քանի կը յառաջանային յոգնութենէն սրունքները կը ծռէին եւ սկսաւ կաշալ. Տիրան խանդավառուած կը խօսէր Հրանտի վրայ եւ Սարգիս հաճոյքով մտիկ կ'ընէր զինքը:

— Այդ խմորէն մարդիկ շատ քիչ ունինք դժբախտաբար:

Բայց հետզհետէ իր աչքերուն մէջէն խանդավառութիւնը կը մարէր եւ երբեմն անսահմանելի մեղամաղծութիւն մը կ'անցնէր իր դէմքին վրայէն:

Իրիկնամուտ էր. երբ ետեւ դարձան ամբողջ հորիզոնը հրդեհուած էր եւ ոսկեզօծ զմբէթի մը ետեւէն երեւցող կայմեր կը ցցուէին դէպ ի վեր՝ շառագունած վերջալոյսէն եւ հառազայթներու պէս մխուելով երկնքին մէջ. Պէշիքթաշի մօտ էին, Սարգիս շնչասպառ կեցաւ:

— Կ'ուզե՞ս վայրկեան մը հանգիլ, հարցուց Տիրան...

— Ժամանակը անցած է:

— Ի՞նչ փոյթ, օդը այնքան ալւոր է, նաւակով կրնաս վերադառնալ Սկիւտար:

Ծովեզերեայ սրճարան մը զացին եւ պարտասած՝ ինկան աթոռներու վրայ:

Հետզհետէ հորիզոնը կը տժգունէր եւ Վոսփորը

կ'երկննար արծաթի պէս ճերմակ, որուն վրայ
ասդին անդին վարդագոյն շողեր կը աւատանէին.
երթեւեկող նաւակներու եւ մակոյկներու մէջտե-
ղէն սեւ գանգուած մը կը յառաջանար դէպ ի վեր:

Տիրան ոտքի ելաւ :

— Գիտե՞ս, Սարգիս, Հրանտին շոգենաւն է :

Ուշադրութեամբ նայեցան եւ հաստատեցին.
այն ատեն երկուքն ալ վանդակորմին կռթնած
սկսան դիտել. շոգենաւը հանդարտօրէն կը յա-
ռաջանար, Գապաթաշը բաւական անցած էր երբ
իր վրայ դառնալով սկսաւ վերադառնալ :

Կամաց կամաց կը հեռանար դէպ ի Սարայ
Պուրնու. մանիշակագոյն եւ ծանր ամպերուն ներ-
քեւ վարդագոյն գօտի մը միայն հորիզոնին վրա-
յէն կը գծուէր հետզհետէ տժգունելով. դիմացէն
մզկիթներու ամբողջութենէն մինարէներ շքեղօրէն
կը սլանային դէպ ի վեր իրենց նրբին պերճու-
թեանը մէջ. դեռ ասդին անդին գմբէթներ կը
ցոլացնէին իրենց մէջ պահուած ցոլքերը, բայց
բուսականութիւնը հոծ եւ խիտ, հեռաւորութեան
մէջ ալ բոլորովին մթնցած կ'երեւէր՝ վայրկեան
մը երկուքն ալ զբաղած այս կախարդիչ հեռա-
պատկերէն շոգենաւը կորսնցուցած էին աչքէ.
հեռուն Մարմարային գիծը կուրուագծուէր լու-
սեղէն ճերմակութեամբ մը եւ այդ ճերմակու-
թեան վրայ սեւ բիծ մը կը դողդոջէր եւ կ'ան-
հետանար :

— Շոգենաւը կորսնցուցինք, մրմնջեց Տիրան:
Եւ երկուքին աչքերը յառեցան երկայն եւ
ճերմակ գծին զոր շոգենաւը աղօսած էր գորշա-
գոյն ջուրերուն վրայ եւ որ դեռ կը փալիւար
անհամար արծաթեայ պսպղումներով :

İstanbul Belediyesi
İnkılab Müzesi ve Kütüphanesi

Sayı:

OdaDolab

Raf

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM0895

255.07.02.01.06.00/

